

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ömer AKSOY

ORYANTALİZMİN FELSEFİ TEMELLERİ

Felsefe Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ömer AKSOY

ORYANTALİZMİN FELSEFİ TEMELLERİ

Danışman

Prof. Dr. Şahin FİLİZ

Felsefe Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Entitüsü Müdürlüğüne,

Ömer AKSOY'un bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Doç. Dr. Mehmet Nesim DORU (İmza)

Üye(Danışmanı) :Prof. Dr. Şahin FİLİZ (İmza)

Üye :Prof. Dr. Hasan ASLAN (İmza)

Tez Başlığı: Oryantalizmin Felsefi Temelleri

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi: 02/07/2018

Mezuniyet Tarihi : 09/07/2018

(İmza)

Prof. Dr. İhsan BULUT

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘‘Oryantalizmin Felsefi Temelleri’’ adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Ömer AKSOY

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE
ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı	Ömer AKSOY
Öğrenci Numarası	20155231006
Enstitü Ana Bilim Dalı	Felsefe
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Şahin FİLİZ
Tez Başlığı	Oryantalizmin Felsefi Temelleri
TurnItIn Ödev Numarası	980162494

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 89 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 03/07/2018 tarihinde tarafımdan TurnItIn adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 1

alıntılar dahil % 8'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelerle sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

03/07/2018

(imzası)

Danışmanın Unvanı- Adı-Soyadı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORYANTALİZM VE ORYANTALİZMİN TARİHSEL VE FELSEFİ GELİŞİMİ

1.1.Oryantalizmin Tanımı.....	3
1.2.Oryantalizmin Doğuşu, Tarihsel ve Felsefi Gelişimi.....	5
1.3.Doğu'yu Tanımlama.....	11
1.3.1. Doğu Despotizmin Felsefi Temelleri.....	15
1.3.2. Batı'nın Dinamikliği ve Doğu Statikliği İddiası.....	18
1.3.3. İslam Felsefesi Taklitçi Midir?.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU VE BATI KARŞITLIĞININ TARİHİ, COĞRAFİ, FELSEFİ VE KÜLTÜREL KÖKENLERİ

2.1.Doğu ve Batı Ayırımının Ontolojik ve Epistemolojik Kaynakları.....	25
2.2.Coğrafi Bir Kurgu Olarak Doğu ve Batı Karşıtlığı.....	27
2.2.1. Avrupa Fikrinin Oluşumu.....	29
2.2.2. Avrupa'nın Tahakkümü.....	36
2.3.Zihni Olarak Doğu ve Batı Ayırımı.....	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA'NIN EVRENSELLİK İDDİALARI

3.1.Batı Evrenselliği.....	43
3.2.Batı Akılcılığı.....	45
3.3.Avrupa Merkezilik.....	48
3.4.Ötekileştirme.....	53
3.5.İlerlemecilik.....	60
3.5.1. Oryantalizm ve Zaman.....	64
3.5.2. Tarih Felsefesi Bağlamında Oryantalizm ve Tarih.....	65

SONUÇ.....	70
KAYNAKÇA.....	72
ÖZGEÇMİŞ.....	76

KISALTMALAR LİSTESİ

bk.	:Bakınız
Çev.	:Çeviren
Ed.	:Editör
Hzl.	:Hazırlayan

ÖZET

Tezin ana konusu Batı'nın oryantalizmi inşa ederken bu söylemlerini temellendirdiği felsefi düşüncelerin üzerinedir. Oryantalizminin oluşmasında tek başına tarihsel ve siyasi olayların değil, bunun yanında özellikle felsefi söylemlerinde büyük önem taşıdığını savunan tez genel olarak oryantalizmi şekillendiren düşünceleri özel anlamda da felsefi boyutlarının araştırılmasıdır. Oryantalizm, genel olarak Doğu'nun her yönüyle araştırılması demektir. Oryantalizm zaman içinde Doğu'yu araştırmanın yanında Batı'yı tanımlamak için Doğu'ya belli sıfatlar yüklemiş ve bu sıfatlar üzerinden de Batı kimliğini oluşturmuştur. Batı kimliğinin oluşmasında Avrupa felsefesinin de felsefi temellendirmeleri ve bir öteki oluşturulmasına zemin hazırlayan düşüncelerinin özellikle Aydınlanma felsefesi ile birlikte Batılı aklın üstünlüğünün karşısında Doğulu aklın yetersizliği üzerine geliştirilen söylemlerin felsefi kuramlarla desteklenmesi, Doğu'nun ötekileştirme sürecini hızlandırmıştır. Tez Batı'nın bu süreçte başvurduğu söylemleri genel olarak ele alıp Doğu ve Batı karşıtlığının felsefi bir analizini oluşturacaktır. Tez bu düşüncelerin tarihsel olarak oryantalizmin doğuşuyla ve felsefi olarak da Aydınlanma ile başlamadığını, Antik Yunan ve Yunan siyaset felsefesine kadar gittiğini, Doğu-Batı karşıtlığının sadece coğrafi ve tarihsel değil, aynı zamanda felsefi söylemler üzerine de kurulu olduğunu incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu, Batı, Oryantalizm, Avrupa, Felsefi Temellendirmeler

SUMMARY

ORIENTALISM PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS

The main theme of the thesis is on the philosophical thoughts on which the West based these discourses when building orientalism. the thesis which argues that the formation of orientalism is of great importance not only in historical and political events but also in philosophical discourses as well as in orientalism itself is an investigation of the philosophical dimensions in particular sense of orientalism. Orientalism means, in general, the Orient's research in every direction. Orientalism, over time, not only investigated the East, but also attributed certain attributes to the East in order to define the West and formed Western identity over these attributes. the philosophical bases of European philosophy in the formation of western identity, and philosophical theories of the discourses developed on the inability of oriental intellect, especially in the face of the supremacy of Western intelligence with Enlightenment philosophy has accelerated the process of eutrophication of the East. the thesis will generally take up the discourse of the West in this process and constitute a philosophical analysis of the antagonism of East and West. the thesis examines the fact that these thoughts have historically started with orientalism and philosophically not with Enlightenment, went to the philosophy of Ancient Greek and Greek politics, that the anti-East-West opposition is not only geographical and historical but also philosophical discourses.

Keywords: Orient, Occident, Orientalizm, European, Philosophical Grounds

ÖNSÖZ

Oryantalizmin felsefi ve tarihsel gelişimi bilinmeden, Doğu-Batı karşıtlığının epistemolojik ve ontolojik kökenleri de bilinemez. Bu anlamda oryantalizmin dayandığı felsefi temelleri inceleyebilmek için araştırmacı felsefi analizlerle sorunun kökenine ilişkin incelemelerde bulunmalıdır. Tezin temel iddiası oryantalizme temel oluşturan Doğu-Batı karşıtlığının dayanağı sadece tarihsel ve coğrafi bir dayanak değildir, aynı zamanda felsefi bir dayanak da olduğudur. Bu bağlamda felsefi okumalarla filozofların bu konu hakkındaki görüşleri ile tarihsel okumalar ve tarihsel ayırımlar arasındaki ilişkiler ağı incelemeli gibi görünmektedir. Bu tarz bir tarih felsefesi okuma girişimi için öncelikle sorunun kökeninin ne olduğu üzerinde araştırma gerektirmektedir.

Bunun için ilk aşamada oryantalizmin tarihsel ve felsefi gelişimi için genel bir çerçeve oluşturmak gerekir. “Oryantalizm ve Oryantalizmin Tarihsel ve Felsefi Gelişimi” adlı birinci bölümde, Oryantalizmin dayanağı olan tarihsel ve felsefi kökenlerin ne olduğu üzerinde durulacaktır. İlk problem bu dayanağın sadece tarihsel olmadığıdır, bu yüzden felsefi temelleriyle birlikte özellikle Aristoteles’in iklimsel ayırımının felsefi analizi ele alınmaktadır. İkinci problem Batı tarafından tanımlanan Doğu’nun Batı’nın gözünde oluşturduğu dogmatik sıfatların felsefi kökenleri sorunudur. Bu sorun neticesinde Doğu, Batı’nın gözünde dogmatik bir hal almıştır. Artık Batı’nın Doğu’ya bakışı hiçbir şekilde değiştirilemez. Bu problemlerin incelenmesi doğrultusunda araştırma, Doğu’nun Antik Yunan’dan beri susturulmasının ve kendi adına hiçbir şey söylememesinin, Batı’nın üstünlüğünün dayanağı olan felsefi temellerin hangi düşünceler üzerinde kurulduğunun ortaya konulması üzerinedir.

Oryantalizmin kökeni Doğu ve Batı karşıtlığı mıdır? Tezin ikinci bölümünde Doğu ve Batı ayırımının coğrafi, tarihsel, felsefi ve kültürel kökenleri üzerinde durulmaktadır. Bu ayırımlar neticesinde bu bölümün ilk aşamasında Batı’nın, kendi değerlerini yaratması ve Doğu’dan artık epistemolojik ve ontolojik olarak kopma noktasına gelmeye çalışmasının yanında, Batı tarafından Batı’nın bütün felsefi ve kültürel Doğulu kökenleri reddetmesi ele alınmaktadır. İkinci aşamada ise Batı’nın türevi olarak ortaya çıkan Avrupa fikrinin Batı tarafından nasıl benimsendiği ve daha sonra yol açtığı emperyalist ve kolonyalist anlayışlarının altında yatan felsefi düşünceler incelenmektedir.

Üçüncü bölümde ise Avrupa fikriyle birlikte Batı’nın kendi kimliğine yüklediği evrensel değerler ve nosyonlarla birlikte diğer toplumlara yükledikleri nosyonlar ele alınacaktır. Batı’nın kendi değerlerini bütün dünyanın evrensel değerleri gibi sunmaya

başlaması diğer toplumların ötekileştirilmesine neden olmuştur. Bu ötekileştirmenin yarattığı düşünce kırımına da bölümde değinilecektir. Bu düşünce kırımının ve ötekileştirmenin felsefi temelleri için Tarih Felsefesi bağlamında Collingwood'tan yararlanılacak aynı zamanda Hegel ve Marx gibi filozofların görüşleri ele alınacaktır. Hem tarihin hem de zamanın dışına atılan Doğu'nun yabancılaştırılması ve böylece felsefi olarak yok sayılması felsefi analizlerle değerlendirilmektedir.

Öncelikle bu konuyu araştırmama vesile olan ve bütün süreç boyunca benden yardımlarını esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Şahin FİLİZ'e teşekkürü bir borç bilirim. Hayatımın her döneminde arkamda duran ve duracak olan değerli eşim Yeşim AKSOY'a da teşekkür ederim.

Ömer AKSOY

Antalya, 2018

GİRİŞ

Oryantalizm, Doğu'yu her yönüyle araştırmaktır. Bu araştırmada Doğu nesne Batı özne olarak konumlanmıştır. Fakat Doğu her zaman bir rasyonalite çerçevesinde ele alınmamış, bazen de Batı tarafından hayali olarak tasavvur edilmiştir. Doğu'yu araştıran oryantalist filozof, bilim insanı, sanatçı Batılılar Doğu'yu Batı değerlerinin karşıtı olarak ele alıp felsefi temellendirmelerde bulunmuşlardır. Mitsel bir kurgu ile başlayan Doğu-Batı karşıtlığında Batı, Doğu'yu akıldışı, mantıksız ve despot olarak ele alırken bunları felsefi temellere dayandırır. Batı, Doğu'yu özellikle Yunan siyaset felsefesiyle birlikte barbar ve despot olarak nitelendirmiştir. Oryantalizmin tarihi Antik Yunan'a kadar geri götürülse de, bu kesin bir tarih değildir. Gerek ilk Doğu-Batı çatışması ve gerekse de ilk ontolojik ve epistemolojik ayırım için Antik Yunanlıları referans olarak göstermek imkânsızdır. Yunanlıların kendilerini Avrupalı olarak görmemeleri de bunu açıkça ortaya koyuyor. Yunanlılarla birlikte başlayan daha çok yabancı düşmanlığına dayanan etnosentrizmdir. Bunun dışında oryantizm salt coğrafi ya da tarihi bir ayırımı dayanmaz, oryantizm felsefi ve zihinsel bir ayırımı da dayanır. 1312 Viyana Konsolü'nde alınan Doğu'yu araştırmak ile ilgili kararlar, bu kongreyi bir oryantalist kongre haline dönüştürmüş olsa da, ilk düzenli oryantalist araştırmalar Kilise tarafından Doğu'ya gönderilen rahipler tarafından yapılmıştır.

Rönesans ve Reform döneminde Batı'nın coğrafi keşiflere başlaması ise Doğu ve Batı arasında daha keskin kopuşlar meydana getirmiştir. Bu dönemde Batı'nın Amerikalı Yerlileri dine döndürme adı altında kendine yüklediği nosyonlar daha sonra Avrupalı değerlerin evrensel olması fikrine dönüşmüştür. Batı, Aydınlanma ile birlikte kendini rasyonalizm ile eş değer olarak görmüş ve akıldışı olarak gördüğü Doğululara kendi değerlerini benimsetmeye başlamıştır. Bu dönemde Alman felsefesinde Kant, Hegel ve Marx başta olmak üzere Doğu ve Doğulu insanlar tarihin dışında gösterilmiş ve tarihi seyir içinde olmayan bu Doğu ve Doğulu yabancılaştırılmıştır. Felsefi olarak yok sayılan Doğulu nesne Batılı özne tarafından yönetilmeye muhtaç olarak görülmüştür. Bu batılı özne uygarlığın ilerlemesi adına her şeyi yaptığını iddia ederken, Doğu sadece tarihin dışında görülmemiş çizgisel bir zaman anlayışında da çizginin en solunda, Batı'nın dönüp müdahale edebileceği bir yerde gösterilmiştir.

Fikirlerini Doğu ve Batı karşıtlığı üzerine kuran oryantizm, bu ayırımı sadece coğrafi ve tarihi karşıtlık üzerine yapmamıştır. Bu ayırım en önemli noktası epistemolojik ve ontolojik dayanakları olmasıdır. Batı, Doğu'yla ilgili ontolojik kökenlerini reddetmiş, epistemolojik bir evrende de bilgi üreten konumunda kendini göstermiştir. Batı'nın zihinsel

olarak Doğu'dan kopma isteği onun coğrafi ve tarihi bir ayırım yapmasına yol ağmıştır. Batı'nın Doğu'dan kopmak istediği nokta hem ontolojik hem de epistemolojiktir. Bu yzden Doğu Antikçağdan da koparılmış, başlangıç noktası belli olmayan olarak ele alınmıştır. Batı ile herhangi bir bağı kalmayan Doğu bzylelikle Batı'nın 'öteki'si konumuna indirgenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORYANTALİZM VE ORYANTALİZMİN TARİHSEL VE FELSEFİ GELİŞİMİ

1.1. Oryantalizmin Tanımı

Oryantalizm, Batı tarafından Doğu'nun dilinin, dininin, sanatının, felsefesinin, biliminin, kısaca Doğu'yla ilgili her şeyin araştırılmasıdır. Oryantalist ise bu araştırmaları yapan kişidir. Oryantalizm, 'Doğu bilimi' olarak ele alınır, Fransızca kelime kökeni 'orientalisme' kelimesinden türemiştir. Doğu'da ise Şarkiyatçılık olarak adlandırılır. Oryantalizm dünyayı iki zıt kutba bölme girişimidir ve kendini Doğu'nun karşıtı Batı olarak tanıtır. Oryantalizm, kendi anlamı içinde her ne kadar Doğu'yu araştırmak ve tanımak terimlerini içerse de; Batı tarafından kendi ideolojik ve politik düşüncelerine alet edilmiştir. Oryantalizmin coğrafi ayırımına ve Batı'ya hizmetine en büyük eleştiri Edward Said'den gelmiştir. Edward Said oryantilizmi şöyle tanımlar:

Oryantalizm estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihe ait ve filolojik metinler aracılığı ile 'aktarılmaya' çalışan bir cins jeo-ekonomik görüşler bütünüdür. Oryantalizm coğrafi bir ayırım değil – dünya Doğu ve Batı olmak üzere eşit olmayan iki bölüme ayrılmıştır- bir seri 'çıkarlar' toplamıdır.¹

Edward Said, oryantilizmi bir bilim olarak ele alan düşüncelere karşı oryantilizmin belli başlı dogmalara sahip olduğunu ifade eder. Kendini akla, hümanizme ve sürekli ilerlemeye dayandıran Garb ile kuralsız ve akıl-dışı kalmış Şark arasındaki sistemli ve değişmeyen fark meselesi, bu fark Batı'nın dogmatik bir düşüncesidir ve bu farkı benimseyen oryantilizmin bilimsel bir yanı olamaz, Batı bunun yanında her zaman Doğu'nun klasik kaynaklarını çağdaş Doğu kaynaklarına tercih eder, bu da Doğu'nun soyutlanmasının realiteye tercih edilmesidir. Öte yandan Batı için Doğu ezeldir ve kendini tarif etmekten oldukça uzaktır, Doğu'nun bu eksikliği Batı tarafından giderilmelidir düşüncesi Batı'ya göre oryantilizmin bilimsel yanlarından biridir. Oysaki Doğu'nun kendini tarif etmekten aciz olduğu görüşü bir Batı dogmatizmidir. Son olarak Edward Said'e göre Batı için Şark ya korku duyulacak ya da kontrol altında bulundurulacak bir şeydir.²

Edward Said'in belirttiği bu dogmalar, Said'e göre oryantilizmin düşünsel ve felsefi bir temele oturduğu ilk günden beri Batı'nın temel düşüncelerini teşkil eder. Said'e göre Doğu

¹ Said, 1998: 26.

² Said, 1998: 407-408.

aşığılanmış, bilgisiz ilan edilmiş ve neredeyse yok sayılma durumuna gelmiştir. Doğu böylelikle Batılılar tarafından sadece araştırılmaya ve tanınmaya çalışılmamış aynı zamanda tanımlanmıştır.

Oryantalizm, Doğu tarihini Batı tarihi içinde eritip, Doğu'nun ontolojik ve epistemolojik varlığını yok sayma noktasındadır. Oryantalizmin izlediği bu yol Batı dışındaki bütün toplumların, coğrafyaların ve kültürlerin ya yok olmasına ya da ötekileştirilmesine yol açar. Keyman ve Kahraman oryantalizmin bu işlevini şöyle açıklarlar:

Batı dışı farklı kimliklerin ve tarihlerin Doğu kurgusu altında ötekileştirilmesini ortaya çıkarırken, Batı modernitesinin tarihini global tarihe dönüştürür. Global tarih Batı modernitesinin dünya üzerinde farklı kimlikleri ötekileştirerek kurduğu hegemonyanın tarihidir.³

Oryantalizm bize Doğu ile ilgili bilgiler sunar. Bu bilgi objektif bir bilgi midir? Oryantalistlerin Doğu ile ilgili verdiği bilgiler oryantalizm süzgecinden geçer, yani öznelidir. Bu bilgi genellikle Batı tarafından aktarılan ve Batı'ya göre Doğuluların akıl edemedikleri düşünülen ya da varsayılan bilgidir. Oryantalizm tarihi seyir içinde Batı'nın birçok politikasına hizmet etmiştir. Said, oryantalizmin felsefesini, özünü, pratiğini ve teorisini şöyle ifade eder: Ona göre oryantalizm, Batı'da çıkan diğer birçok bilim gibi (bu tanım oryantalizmin kendisinin bir bilim olarak ele almasından kaynaklıdır) aynı yanılsıza düşmüş ve Doğu- Batı olarak kanalize etmiştir. Bu ayrımı yapmanın tarihi olarak ise modern tarihi gösteren Said'e göre, farklılıklar üzerine kurulmuş oryantalizmin bu ayrımı onun felsefi temeli, özü, pratiği ve teorisidir.⁴

İlk Doğu ve Batı ayırımından, oryantalizmin savaflara yol açtığı Ortaçağ'dan, modern dönemden günümüze Batı; Doğu üzerinde bilgi ve güç sahibi olmaya çalışmıştır. Pers ve Yunan savafları ile başlayan Doğu ve Batı ayırımı, her ne kadar Batılılar tarafından oryantalizmin doğuşuyla keskin bir kopuşa doğru gitse de, bu ayırım en net şekline Aydınlanmadan sonra kavuşmuştur. Doğu ve Batı ayırımının coğrafi mi Yoksa hayali mi olduğu hala tartışma konusu olsa bile oryantalizm tarihi seyir içinde kendi penceresinden bu ayırımı bilime, teknolojiye, kültüre, felsefeye ve coğrafyaya bağlamıştır. Bu bizi “oryantalizm nasıl doğdu?” ve “Hangi felsefi fikirler doğrutusunda gelişti?” sorularına götürür.

³ Kahraman ve Keyman, 1998: 69.

⁴ Said, 1998: 72.

1.2. Oryantalizmin Doğuşu, Tarihsel ve Felsefi Gelişimi

İlk Doğu ve Batı ayrımı ne zaman yapıldı? Pers ve Yunanlılar, kendilerini Doğulu ya da Batılı olarak ifade ediyorlar mıydı? Oryantalizmin doğuşu Doğu ve Batı ayrımı ile mi başladı? Oryantalizmin başlangıcı için kesin bir tarih vermek olanaksızdır, bazı araştırmacılara göre ilk Oryantalist hareketler 1312 yılında toplanan Viyana Konsülü'ne dayanır. Fakat diğer yandan ilk Doğu-Batı ayrımının Persler ve Yunanlılar arasındaki savaflara dayandığını söyleyen araştırmacılarda mevcuttur. Yunanlıların, Persler nezdinde Doğu'yu daha aşağı göstermesi, barbarlık ve despotizme eş değer tutması bu ayrımı belirginleştirmiştir ve bu Doğu – Batı ayrımının ateşini fitillemiştir. Bisaha'ya göre Doğu ve Batı'nın zıt kutuplar olarak ele alınmasının düşünsel temelleri Yunanlılara dayanır. Yunanlılardan sonra ise Romalılara bu fikri kendi dönemseller koşullarına uyarlamışlardı. Bu bölünme özellikle 11. yüzyıldan sonra hat safhaya ulaşmış, Batı Hıristiyan iken, diğerleri Kâfir olarak tanımlanmıştır.⁵ Bu kültürel bölünmenin felsefi fikirleri Yunanlılar ve Romalılara dayanır.

Yunanlılar bu kültürel bölünmeyi “Barbar” kavramı ile gün yüzüne çıkarmışlardı. Batı'da kültürel bölünmeyi ifade eden ilk kavram da bu olmuştur. Barbar kavramı Yunanca konuşmayan insanları ifade ediyordu.⁶ Daha sonra Yunanlı olmayan, örf ve adetleri Yunanlılar gibi olmayan insanları da kapsamıştır. Fontana'ya göre sözcüğe “siyasal ve ahlaki türden bir anlam kazandıran şey, Pers İmparatorluğuna karşı yürütülen mücadeleydi.”⁷ Heredotos (M.Ö. 484- 425), Antik Yunanlılar arasında Barbar kavramına karşı çıkan ender aydınlardan biri olsa da yaptığı keskin Yunanistan ve Doğu ayrımı Avrupa'da özellikle Rönesans döneminde Batı'nın coğrafi ve kültürel kutuplar düşüncesini şekillendirmiştir.⁸ Heredotos'tan bir yüzyıl sonra Aristoteles (M.Ö. 384-322), politik ve iklimsel Barbarlık kavramlarını geliştirip⁹ Politika adlı eserinde şunları ifade etmiştir:

Soğuk bölgelerde yaşayan ırklar ve Avrupa'dakiler cesaret tutkuyla doludurlar fakat beceri ve beyin güçleri kıttır; bundan ötürü, genellikle bağımsız kalabilmelerine karşın siyasal birlikleri başkalarına egemen olma yetenekleri yoktur. Öte yandan, Asyalı ırkların hem beyinleri hem de becerileri vardır ama cesaret ve iradeleri eksiktir; bu nedenle, hep köleleştirilir ve uyruk olarak kalırlar. Coğrafyaca orta bir kısımda olan Hellen ise her ikisinden de bir ölçüde pay

⁵ Bisaha, 2012: 19.

⁶ Bisaha, 2012: 84.

⁷ Fontana, 1995: 14.

⁸ Bisaha, 2012: 86.

⁹ Bisaha, 2012: 86.

almıştır. Dolayısıyla, en iyi siyasal kurumlara sahip olarak özgürlüğünü sürdürüyor ve tek bir anayasa altında birleşse, bütün öteki ülkelere egemen olabilecek yetenekte.¹⁰

Aristoteles'e göre Yunanlı olmayan köleler ile efendileri arasındaki fark, insanla hayvan arasındaki fark kadar belirgindir. Bu kölelere uygun olan olgu ise bir efendinin boyunduruğunda yaşamını sürdürmektir.¹¹ Aristoteles'in bu düşünceleri Batı'nın kendi üstünlüğünü dayandırdığı felsefi alt yapının Antik Yunan'ın siyaset felsefesine kadar gittiğini gösterir. Ayrıca Aristoteles'in büyük İskender'e ders verdiğini göz önünde bulundurduğumuzda İskender'in Doğu seferine çıkmasında Aristoteles'in ne kadar etki ettiği tartışılabilir. Öte yandan Aristoteles'in sadece Yunan sitelerini ileri bir seviyede gördüğü de açıktır.

Platon (M.Ö. 427-347), Devlet adlı kitabında, aynı kentte bulunan insanların ruh halinin aynı olduğunu, bu yüzden de Yunanlıların öğrenme tutkusuna sahip olması ve Fenikeliler ile Mısırlıların da para hırsına sahip olması bu toplumların ruh halinden kaynaklandığını ileri sürer.¹² Platon, Atinalıların "Barbar kanıyla hısımlığı olmayan otantik Yunanlılar olduğunu"¹³ söylüyordu. Bu düşünce ırkçılığın kaynağını Yunan düşüncesine kadar götürse de, Atina'da siyaset felsefesiyle birlikte insanlar cinsiyet ya da deri renklerinden dolayı insanlığın dışına atılmadılar, sadece "öteki" olarak kaldılar. Barbarlar ve köleler de daha aşağıda olmak üzere insanlığın bir parçası kabul edildiler, kendisi hakkında karar veremeyen ve başkası tarafından yönetilen kişiler olarak kaldılar, çünkü köleler hukuksal olarak nesne düzeyine indirgemiş insanlardı.

Fontana'ya göre Barbar kavramının yaygınlaşmasını sağlayan temel araç tiyatro olmuştur, özellikle M.Ö. 5. yüzyıldan günümüze ulaşan eserlerde Barbar kişinin özelliklerinin çizildiğini, böylece Barbar kişinin Yunanlılardan farklılığının ortaya konulduğunu ifade eder.¹⁴ Antik dönemde Yunanlılar'a göre 'terbiye edilmiş ve işlenmiş' olmak, ancak Helen bilimi ve kültürü eğitimi görmüş olanlar için kesinlikle geçerliydi. Bu da sadece Yunanlılar için geçerli olduğu için geriye kalanlar 'işlenmemiş ve terbiye edilmemiş' ötekiler olarak kalacaktı. Yunanlılara göre Barbarlar ne özgürlüğü biliyorlardı ne de bunun uygulanmasını sağlayan kurumları, onlara göre bu barbarların kökenleri Doğu krallıklarından gelir ve bunlar özgürlükten habersiz, doğaları gereği köleliğe yatkınlardı.¹⁵ Bu dönemlerde "Stoacılık, Barbar

¹⁰ Aristoteles, 1993: 207.

¹¹ Fontana, 1995: 14.

¹² Platon, 2008: 163.

¹³ Schnopper 2005: 42-43.

¹⁴ Fontana, 1995: 14.

¹⁵ Schnopper, 2005: 38.

özelliklerinin –öncelikle zalimlik, hayvanlık, budalalık gibi- sadece yabancılar için değil, bütün insanlar için geçerli olabileceğini kabul ederek, Barbarlık kavramını yumuşatmayı başarmıştı.”¹⁶ Stoacıların düşünceleri Batı ile uyuşmasa da Aristoteles ve Platon’un düşünceleri Batı’ya “öteki”ni oluşturmak için felsefi bir zemin hazırlamıştır. Batı, Doğu’yu ötekileştirmenin ve kendini çizgisel bir zaman içinde en ileride gösterecek olan fikrîsel alt yapının felsefesini elbette sadece Yunan felsefesinden almamıştır. “Öteki”ni oluşturmak için Doğu ve Batı ayırımı beklenmiştir.

Hilmi Yavuz’a göre Doğu ve Batı coğrafi olarak Heredotos ile birlikte ayrılmışlardır. Ama kültürel ayrılma Heredotos ile olmamıştır. Ona göre kültürel ayrılma Greklerle Barbarlar arasındaydı.¹⁷ Oryantalizmin başlangıcı için kesin bir tarih belirlemenin olanaksızlığından söz eden Zakzük, yaklaşık olarak bir dönem tespit edilebilir görüşündedir. Ona göre eğer oryantalizmin dönüm noktası 1312 Viyana Konsülü olarak belirlenecekse ortaya bu durumda şu sorun çıkar: “Kilise Oryantalizmi’ne işaret edilmesi, gayr-i resmi bir oryantalizmin bulunduğunu gösteriyor.”¹⁸ Oryantalist hareketler kollektif bir şekilde ilk defa kilise kontrolünde yapılmış olsa da bu oryantalizmin kesin tarihi olarak ilk oryantalist toplantıyı göstermek için yetersizdir. Zakzük, bu yüzden gayri resmi yani kiliseden bağımsız bir oryantalizmde olacağına işaret eder. İlk oryantalist hareketler Mustafa Sibai’ye göre ise 999 yılında Endülüs medreselerinden mezun olan rahipler tarafından başlatıldı.¹⁹ “Buna göre oryantalizmin kökleri yaklaşık olarak geçen bin yılın derinliklerine kadar uzanmasına rağmen, bu kavram Avrupa’da ancak 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. İlk defa 1779’da İngiltere’de, daha sonraları 1799’da Fransa’da kullanılmaya başlamıştır.”²⁰

Sibai’ye göre oryantalist hareketlerin başında dini sebepler vardır, daha sonra emperyalist, ticari, siyasi ve ilmi sebepler gelir. Dini sebep İslâm korkusundan kaynaklanıp Haçlı seferlerine yol açmıştır. Bunun sonucunda emperyalist sebep kendini göstermiştir, ham madde ihtiyacı ile de ticari sebep doğmuştur. İç karışıklık çıkarma gereksinimi siyasi sebep olurken, Doğu’yu tanımak isteyen çok az bir kısım ise ilmi sebeplere neden olmuştur.²¹ İlk oryantalistler hareketleri İslâm ve Hristiyanlık çerçevesinde değerlendiren Zakzük’e göre oryantalizmin erken başlamasının sebebi, İspanya ve İtalya’da bulunan Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında ortaya çıkan tartışmalardır.²² Ayrıca ona göre oryantalizm ve misyonerlik sıkı bir ilişki içindedir. Bu konu üzerinde çalışan Rodinson’a göre insanlar

¹⁶ Bisaha, 2012: 87.

¹⁷ Yavuz, 2000: 56.

¹⁸ Zakzük, 1993: 8.

¹⁹ Sibai, 1993: 34.

²⁰ Zakzük, 1993: 10.

²¹ Sibai, 1993: 38-42.

²² Zakzük, 1993: 11.

başlangıçta ideolojik amaçlarla dilleri araştırmaya başladılar. Fakat Ortaçağ'a gelince özellikle İspanyollar Granada'nın düşüşüne kadar Arapça'yı misyonerlik faaliyetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla öğrenmişlerdi.²³ Roma papalığı misyonerlik yararına Doğu dillerini araştırmayı teşvik ettikten sonra, 1539 yılında College de France'da ilk Arap Dili Kürsüsü kurulup başına ise ilk gerçek oryantalist sayılan Guillaume Postel (1510-1581) getirildi.²⁴ Bunun yanında 16. Yüzyılda Papalığın bu teşvikinden sonra 1505 yılında İspanyol bilgin Pedro de Alcala bir Avrupalı tarafından yazılan ilk Arapça gramer kitabını hazırladı. 1586 yılında Kardinal Medici'nin kurduğu matbaa ise Avrupalılara İbn Sina'nın eserlerinin yanında daha birçok Arapça eserleriyle tanışma fırsatı verdi. 1636 yılında Cambridge Üniversitesi'nde ise ticareti geliştirmek ve Hıristiyanlığı yaymak gerekçeleriyle Arap dili kürsüsü kuruldu.²⁵ Oryantalizmin böyle bir atılım gerçekleştirmesinin sebebi özellikle 13. yüzyılda Roger Bacon (1214-1294)'un Doğu dillerini öğrenmenin gerekliliğini vurgulamasının ardından toplanan Viyana Konsülünde bu görüşün kabul edilmesiydi. Ayrıca Osmanlı'nın bu dönemde gerilemesi, Avrupa'nın özellikle coğrafi keşifleri ve emperyalist anlayışı bu süreci hızlandırmıştır.

Bu ilk oryantalist hareketler daha çok kilisenin gözetimi altında yapılmıştır. Bu yüzden Hıristiyanlaştırmaya yönelik çalışmalar olmuştur. Zakzük, 17. yüzyılda Batı'nın bir zihniyet değişimine uğradığını ve bundan sonra Doğu'ya daha objektif baktıklarını ifade eder. Bu değişimi ise kiliseye karşı ortaya çıkan rasyonalizm akımına bağlar.²⁶ Richard Simon buna örnek verilebilir, 1684 yılında yayımlandığı 'Doğu Milletlerinin Gelenek ve İnançlarının Tenkiti' adlı eserinde İslam geleneği hakkında objektif bir tutum yakalamıştır. Fakat buna rağmen İslam'ı doğru anlamaya yönelik "ilk ciddi bilimsel gelişmeler ise Hollanda Autrich Üniversitesinde Doğu Dilleri Profesörü Hadrian Reland (Ö. 1718) tarafından gerçekleştirildi."²⁷

18. yüzyılda Montesquieu (1689-1755) ile bütün Avrupa'ya yayılan Doğu despotizmi fikri, oryantalistlerin elinde farklı amaçlar için kullanılacaktır. Bu yüzyılda Doğu despotizmi ile ilgili fikirleri çürütmek, varlığına inandığı seçilmiş milleti bulmak ve İncil'de adı geçen sülaleleri ortaya çıkarmak için Doğu'ya seyahat eden Abraham-Hyacinthe Anquetil-Duperron (1731-1805), Zerdüştlerin kutsal metinleri Avesta'yı ve Brahmanlığa ait Upanişadlar'ı çevirmiştir. Duperron ayrıca Doğu despotizmi kavramının Batı tarafından sömürgeleleri

²³ Rodinson, 2002: 171.

²⁴ Zakzük, 1993: 18.

²⁵ S. Yıldırım, 2012: 23-25.

²⁶ Zakzük, 1993: 21.

²⁷ Zakzük, 1993: 21-23.

meşrulaştırmak amaçlı ortaya konulduğunu ifade eder.²⁸ 18. yüzyılın sonunda Doğu medeniyetini tanımak ve dillerini öğrenmek isteyenlerin gözü 1795'te açılan 'Yaşayan Doğu Dilleri Okulu' üzerine çevrilmişti. Bu okulun en büyük öncüsü, aynı zamanda bu okulun ilk Arapça öğretmeni olan Sylvestre de Sacy (1758-1838)'dir. Sacy'ye yüklenen görev Doğu'yu daha iyi tanımak için Doğu dilleri tercümanı ve bilim adamları yetiştirmektir. Napolyon'a da bu konuda yardım eden Sacy, 1830'da Fransa tarafından Cezayir işgal edildiğinde, Cezayirli'lere hitaben yazılan bildiriye Arapçaya tercüme eden kişiydi. Sacy ile birlikte Paris oryantalistlerin en önemli merkezi haline gelir²⁹ ve aynı zamanda Sacy ile birlikte seküler oryantalizme net bir adım atılır ve kiliseden bağımsız laik bir oryantalizmin temelleri atılır.

Davutoğlu, oryantalizmi, İstanbul'un fethinden 18. yüzyılın sonuna kadar olan dönem, 1780'den İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönem, İkinci Dünya Savaşı'ndan 11 Eylül 2001'e kadar olan dönem ve 11 Eylül 2001'den sonraki dönem olmak üzere dörde ayırır. Birinci dönem daha çok bir medeniyeti, bir kültürü tanıma dönemidir. Bu yüzden bu dönemde kutsal kitapların çevirileri de yapılmıştır. 1453'te İstanbul'un fethedilmesi bu dönem için bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde İslâm'ın dışında Çin ve Japon kültürleri başta olmak üzere diğer kültürler de araştırılmıştır. Davutoğlu, ikinci dönemin kapsadığı 19. yüzyılı oryantalizmin zirvesi olarak görür. Bu dönem aynı zamanda oryantalizm tarihi açısından büyük önem taşıyan Batı merkezli tarih, Batı merkezli felsefe ve Batı merkezli düşünce tarihinin oluşma dönemidir. 19. yüzyıl sadece siyasi tarihin ve felsefe tarihinin değil, bütün dünya tarihinin Batı üzerinden şekillendiği yüzyıldır. Üçüncü dönem ise Davutoğlu'na göre kolonilerde anti-sömürgeci faaliyetlerin başladığı dönemdir. Bu yüzden oryantalizm, bu dönemde özellikle anti-sömürgeci faaliyetlerden sonra ulus-devletleri incelemeye girişmiş ve 1980'den sonra siyasallaşmıştır. Bu dönemde Bernard Lewis gibi oryantalistler Doğu toplumlarının medeniyet ve birikimleri yerine daha çok Doğu toplumlarının siyasal ve sosyal dinamiklerini ele alırlar. Dördüncü dönem ise 11 Eylül'de gerçekleşen ikiz kuleler saldırısından sonra Doğu çalışmalarına daha büyük bir önem vermiştir.³⁰ Bu dönem oryantalizmin siyasi alanda en hat safhaya ulaştığı dönemdir.

Felsefi açıdan baktığımızda ise Oryantalizm dönemleri, Antik Yunan'la başlar, bu dönemde barbarlık kavramının ortaya çıkışı ve Yunanlıların kendilerinden olmayan Perslileri, Doğu'dan gelen barbarlar olarak nitelendirmeleri ve mantıksal açıdan geri olarak gördükleri bu milletle ilgili tezler üretmeleri oryantalizmin ilk felsefi temelleridir. Ortaçağ'da ise bu barbarlık kavramının yerini İslâm düşüncesi almış ve bir 'öteki' yaratılmış, bu 'öteki' Batı'nın

²⁸ Bulut, 2002: 25.

²⁹ Bulut, 2002: 29.

³⁰ Davutoğlu, 2002: 41-45.

günah keçisi konumunda olmuştur, Bu dönemdeki felsefi temellendirmeler 'öteki'nin Aziz Augustinus'un ortaya attığı çizgisel zaman anlayışında geride olduğuydu. Çünkü Batı çizgisel ve ilerlemeci bir zaman anlayışı benimserken, Doğu döngülü bir zaman anlayışı benimsemiştir. Rönesans ve Reform süzgecinden de geçen oryantalizm, özellikle Aydınlanma ile Doğulu aklın yetersizliği üzerinde durmuştur. Bu dönemde felsefi kuramlar, Doğulu aklın yetersizliğinin üzerinde olurken Doğulu öznenin de nesne konumuna indirgenmesi kaçınılmaz olmuştur.

Bütün bu çalışmalar ve aşamalar Batı'yı binlerce yıllık hayaline ulaştırmış ve oryantalizm Batı'nın büyük sömürge hareketlerine zemin hazırlamıştır. Nitekim Batı'nın 1815 ile 1914 yılları arasında sömürgeleri dünya üzerinde %35'ten %85'e çıkmıştır.³¹ 18. yüzyılın sonunda girişilen Mısır işgali ile 19. yüzyılda Hindistan, Cezayir, Endonezya, Tunus, Çin ve Japonya işgal edilmeye başlandı. Özellikle Napolyon'un Mısır seferi oryantalizm için bir dönüm noktasıdır. Mısır'a çıktığında ordusunun yeterince güçlü olmadığını bilen Napolyon, bütün imamların, kadı, müftü ve ulemânın Kurân'ı imparatorluk ordusunun lehinde yorumlamalarını sağlamaya çalıştı. Onlara İslâm'ın ve Kuran'ın savunucusu olduğunu ifade etti. Bu sefer sadece Napolyon için değil, oryantalizm için de bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde yazılan 'Mısır'ın Tasviri' isimli eser aynı zamanda bir Batı devletinin bir Doğu devleti hakkında yazdığı en önemli kitabı meydana getirmesi açısından da önemli bir gelişmeydi. Ayrıca eser bu tarihten sonra da yetişecek olan birçok oryantalist için temel bir kaynak niteliği taşıyacaktı. 'Mısır'ın Tasviri' eseri üzerinde duran Edward Said'e göre bu eserin ana hatları şöyledir:

Doğu'yu formüle etmek, ona şekil, kişilik ve anlam vermek; bu sıralarda hafızalarda yer almış görüntüsünü unutturmak, imparatorluk için taşıdığı stratejik önemini küçümsememek ve Avrupa'nın tabii bir parçası olduğunu akıllardan çıkarmamak, Doğu'nun tarih, zaman ve coğrafyası üzerinde Avrupalı kafası ile istediği şekilde fikir yürütmek.³²

Batı'nın 1312 Viya Konsülünden Napolyon'un 1798 Mısır Seferine geçen dönemde Doğu'yu tanıma girişimleri Mısır seferi ile birlikte meyvesini vermişti. Çünkü bu dönemde Batı dünyasından "bilim adamları, araştırmacılar, misyonerler, tüccarlar, askerler, Şark'tan pek bir direniş görmeksizin Şark'ta bulunma ya da Şark'ı düşünme imkânına sahip oldukları için Şark'taydılar."³³ Özellikle Napolyon'un Mısır'ı işgalinden sonra Batı dünyası Doğu tarafından bir direnişle karşılaşmadı. İngilizler, İtalyanlar, Fransızlar istedikleri şekilde

³¹ Said, 1998: 65.

³² Said, 1998: 128.

³³ Said, 1998: 17.

Doğu'ya egemen oldular ve onları Batı'ya tasvir ettiler. Francis Bacon (1561-1626)'ın 'bilgi güçtür' ifadesi özellikle Napolyon'un Mısır seferinde kendini net bir şekilde göstermiştir. Napolyon, Doğu'yla ilgili büyük bir bilgi birikimine sahip oryantalistler aracılığıyla Mısır'da bir süre varlığını devam etmiştir. Napolyon'un seferi başarılı ya da başarısız kabul edilsin, oryantalistler sahasında büyük bir başarı elde etmiştir. Oryantalistler Napolyon'un bu girişimiyle artık Doğu ve Doğulu'yu tasvir etme, onları tanımlama hakkına sahiptirler. Foucault (1926-1984)'un bilgi ve iktidar teorisi, oryantalistlerin elinde, 'gücü elinde tutan bilgiyi de üretiyor' teorisine dönüşmüştür. Böylece Batı, sahip olduğu güç nedeniyle Dünya'yı şekillendirme hakkını kendinde buluyor ve Batı bilgisine endeksli yeni bir insan tipi oluşturuyor. Artık bilgi oryantalistlerin elinde standartlaşacaktır.³⁴

Batı'nın bilgi gücünü elinde tutması ve kendini rasyonalizmle bağdaştırması ona Doğu'yu tanıma ve tanımlama nosyonunu yüklemiştir. Batı, elindeki bilgi ile güç sahibi olmuştur ve bu gücü olabildiğince Doğu'yu kendisinden daha aşağıda bir seviyede olduğu düşüncesi üzerinde kurmuştur. Doğu artık Batı'nın standart 'öteki'si olacaktır. Değişmeyen, statik, bilgi ve akıldan yoksun Doğu'nun Batı'nın tanımlarına uymak zorunda bırakılmıştır.

1.3. Doğu'yu Tanımlama

Batı'nın Doğu'yu bir şekle büründürmesi en net ifadesine 19. yüzyılda kavuşacaktır. Batı'nın kendi kimliğini ortaya koyabilmesi için kendisinde olan hiçbir özelliği taşımayan bir ötekine ihtiyacı vardı. Bu öteki Batı'nın bütün ihtiyaçlarına cevap verecek ve Batı'nın tam karşıtı olacaktı. Doğu ve Batı'nın ayrılmasına ilişkin iki noktanın altının çizilmesi gerektiğini düşünen Mahçupyan'a göre birincisi Doğu/Batı ikilemi kaçınılmaz olarak bir ad verme işlemidir yani gözlemlenen ve ortada olan farklılığının belli tasvire bürünmesidir. Mahçupyan'a göre bu adım Batı tarafından atılmıştır. Batı kendini Doğu olmayan olarak tanımlarken, farklılığın ölçütünü de kendisi belirlemiştir. Batı kendisine benzemeyene merak duymuş ve "öteki"ni hiyerarşik bir skalaya oturtmadan önce bunu psikolojik olarak hazmetmiştir. İkinci nokta ise Doğu ve Batı'yı ayıran zihni çizgilerin zaman içerisinde içerik değiştirmesinden dolayı evrensel bir Doğu-Batı ayırımının olamayacağıdır.³⁵ Bütün farklılıklara Batı karar vermiş ve Doğu'yu istediği gibi tanımlama hakkını kendisinde bulmuştur.

Hobson'a göre, Batı'nın oluşturduğu Doğu ve Batı tablosu şöyle ele alınabilir:

³⁴ Davutoğlu, 2002: 48.

³⁵ Mahçupyan, 1998: 42.

Dinamik olan Batı: Yenilikçi, becerikli, hareketli, akılcı, bilimsel, mantıklı, duyarlı, akıl-odaklı, özgür, demokratik, anlayışlı, dürüst, medeni, ahlaki ve ekonomik olarak ilerlemecidir. Durağan olan Doğu ise taklitçi, cahil, pasif, akılcı olmayan, batıl, geleneklere bağlı, mantıksız, duygusal, beden odaklı, egzotik ve alımlı, esir, despot, anlayışsız, ahlaksız, barbar, ahlaki olarak geri ve ekonomik olarak durağandır.³⁶

Hobson, Batı'nın gözündeki Doğu imgelerini bu tabloda göstermiştir. Tabloda görüldüğü gibi Batı kendisini Doğu'nun karşıtı olarak göstermiştir. Burada Doğu tanımlanan bir nesne konumundadır. Turner'a göre Oryantalizmin amacı, Şark'ın ebedi belirsizliğini standart tiyolojiler, "karakterler ve kurumlar haline dönüştürmekti, çıkış noktası ise gerçekçi Batılı ve tembel Doğulu arasındaki zıtlık etrafında organize edilen bir karakter"³⁷ tiyolojisiydi. Oryantalizm, Orient'i ulaşılabilir bilgi sistematığı tablosunda Batı hâkimiyetinin tipik kültürel bir örneği olarak sunmuştur.

Doğu, bundan sonra Batı'nın kendisi hakkında vereceği kararı bekleyen edilgen bir nesne konumundadır. Batı yazacak ve çizecek Doğu ise bu senaryoya uyacaktır. Hiçbir işlevi olmayan bir nesne, Batı sıkıntı çekmeden Doğu hakkında karar veriyor ve Doğu'yu istediği şekle sokuyor. Batı, Doğu'ya egemen olmuş ve kendisini dünyanın merkezine koymuştur. Doğu geçmişte kalmıştır ama Antik Çağ'la hiçbir bağlantısı kalmamış bir geçmiş. Antik Çağ bundan böyle Doğu'nun değil, Batı'nın geçmiştir. Avrupa sadece mekânı değil tarihi de kendini merkeze alarak bir düzene sokmuştur. Hobson'un belirttiği tablo sadece bir düşünceden ibaret değil, Batı'nın realitesini gözler önüne serer. Doğu her şeyiyle Batı'nın en az bir eksiğidir. Bu tarihte, coğrafyada, mekânda, zamanda ve yönetimde en belirgin ifadelerle ulaşır.

Doğu'nun tanımlandığına dair en önemli tepkiyi veren Edward Said olmuştur. Said'e göre Doğu bir Batı ürünüdür, Batı tarafından uydurulmuş ve onların elinde şekillenen hiçbir dayanağı olmayan sınırları Batı'nın keyfine göre değişen bir oluşumdur. Doğu şaşırtıcı anılar, doğüstü olaylar, garip yaratıklarla dolu bir fantezi dünyası olarak Avrupalılar tarafından yaratılmıştır.³⁸ Said net ifadelerle Doğu'nun Batılılar tarafından yaratıldığını söyler. Batı tarafından yaratılan bu Doğu aynı zamanda Avrupa'nın sınırları dışında olduğu için tashih edilmiş, aynı zamanda cezalandırılmıştır. Said'in ifadesiyle "Doğu böylece Doğululaştırılmıştır."³⁹ Doğu bir Batı ürünü olmasına rağmen, Batılı coğrafyanın dışında olduğu için bir cezaya çarptırılmıştır.

³⁶ Hobson, 2008: 23.

³⁷ Turner, 2003: 66.

³⁸ Said, 1998: 11.

³⁹ Said, 1998: 101.

Doğu, Batı tarafından cezalandırılmış olabilir fakat aynı zamanda Batı için en önemli “öteki” Doğu’ydu. Çünkü kendi gözlerinde sadece Doğu onlara kimliklerinin önemliliğini hatırlatıyordu. Bu yüzden Doğu üzerinde bir hegemonya kurmak ve ona şekil vermek Avrupalılar için önemli bir noktaydı. yoldan hareket eden “İngilizler ve Fransızlar Doğu’yu coğrafi, kültürel, politik, demografik, sosyolojik ve tarihi bir alan şeklinde görüyorlar ve bu alanın kaderi üzerinde tek söz sahibi olarak kendi varlıklarını ileri sürüyorlardı.”⁴⁰ Bütün bir Avrupa’nın hayali buydu, fakat İngilizler ve Fransızların ön planda olmasının sebebi Avrupa’da 19. yüzyılın sonuna kadar bu iki devletin en önemli gücü temsil etmelerinden kaynaklanıyordu. Onlar için Doğu, Batı’nın teknolojisine, bilimine, zihin gücüne ve yönetim metotlarına muhtaçtı. Doğu’ya bu yolda yardım etme hakkını da kendilerinde buluyorlardı. Onlar için Doğu yeni bir buluş, tarihin basit ve kolay bir icadı değil, fakat Avrupa’nın doğusunda uzanan ve görevleri Avrupa ile birlikte düşünülmesi gereken bir kara parçasıydı. Bu yüzden Avrupa’dan bağımsız bir şekilde düşünülmesi olanaksızdı. Batı’nın bu düşüncesi “Doğu’nun Batı’dan bağımsız öteki bir alan olduğu mu?” ya da “Batı’ya bağlı sadece Batı’nın egoist felsefesinin bir kurbanı mı?” olduğu çelişmesini yaratır. Her iki durumda da ortak olan Doğu’nun Batı tarafından kendi ilerlemeci felsefesinin ve rasyonalizminin bir karşıtı olarak tanımlanmış olmasıdır.

Batı, kendi kimliğini ortaya koymak için, kendini tanımlamaktan çok Doğu’yu tanımlıyordu, kendini de Doğu olmayan olarak ifade ediyordu. Bu bazen Doğu’nun reddine bile varmıştır. Delanty, Batı’nın kendi kimliğini Doğu üzerinden ortaya koymasını şöyle ifade eder:

Doğu’nun arzulanırlığı ötekiliğinden ve farklılığından ibaretti. Doğu’nun bu tasviri, ataerkil nosyonu ve entelektüel üstünlüğe dayanan özgün batılı kimliğin icadının adeta mükemmel bir zeminiydi. Böylece Doğu ve Batı’nın temsilinde doğulu güçsüzlük miti, batılı üstünlük ve rasyonalizmle yüzleştirildi. Doğu durgunluk ve çöküşü simgelerken Batı ilerleme ve akılcılığın simgesi idi. Batı akılcılığının tersine Doğu, gerileme ve akıl dışılığın coğrafyasıydı. Doğu’nun icadı Avrupa’ya modernliğin belirsiz dünyasında kendi kimliğini bulma yolunu sağladı: Batı, Doğu’nun olmadığıydı. Bu yolla Batı’nın kimliği Doğu’nun reddi ve inkârına dayalı hale geldi.⁴¹

Doğu, kendini tanımlama fırsatı bulmamıştır, Batı tarafından tanımlanmıştır ama aynı zamanda Batı’da kendini tanımlamadan önce Doğu’yu tanımlamıştır. Böylece Batı, Doğu olmayan tanımına uygun görülmüştür. Batı’nın bu kimlik arayışı özellikle İslâm fetihlerinin İspanya’da başarılı olmasından sonra olmuştur. Batı’nın kendi rasyonalizminin karşısına

⁴⁰ Said, 1998: 300-301.

⁴¹ Delanty, 2005: 129-130.

Doğulu gerileme ve akıl dışılığı koyması, Doğu'yu daha çok mistisizmle birleştirme düşüncelerinden kaynaklanır. Böylelikle Batı, rasyonalizmin, dinamizmin ve ilerlemenin temsilcisi olurken, Doğu ise mistik alanda takılı kalmış statik düşüncenin temsilcisi olacaktır.

Aydınlanma yüzyılına gelince Doğu'yla ilgili sadece yazılanlardan ve derlenenlerden bir sonuç çıkamayacağını düşünen Batılılar, çözümü felsefi bir temele oturttukları Doğu'yu tarihte ve coğrafyada açıklamakta ve bir yere koymakta bulurlar. Doğu her şeyiyle ele alınacak ilerlemesiyle, gerilemesiyle, kurumlarıyla, tarihteki yeriyle ve diliyle işte Hegel'in Marx'ın, Renan'ın, Weber'in habercisi bu düşüncelerdir.⁴² Batılı aklın önemini de vurguladığı bu düşüncede Batı, akılcı nedenler arayacaktır. Batı akılcı nedenlere neden yönelmiştir? Doğu, Batı için somut gerçekliğini yitirdiği anda düşsel bir platforma dönüşmüştür. Bu düşsel alan Batı'nın ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulmuştur. Ortaçağ'da Doğu cennetin bulunduğu yer olarak anılırken, 17. ve 18. yüzyıllarda Doğu düşsel alanda egzotizmin mekânı olmuştur.⁴³ Batılı aydınlar bu düşsel alanlardan sıyrılıp Doğu'yu daha rasyonel bir biçimde tanımaya çalıştılar, fakat yine de Doğu'yu düşsel bir bütünleştirme içinde ele alanlarla aynı yolu izleyip Doğu'yu tarihte bir yere yerleştirdiler. Bu Batı'nın dogmatiklerinden biridir, Doğu hiçbir şekilde tarihin içinde bir yere kendisi tarafından yerleşmemiştir, her zaman Batı tarafından tarihe yerleştirilmiştir. Batı'nın tanımladığı Doğu belli başlı yargılarla şekillenmektedir.

Batı her iki taraf adına da bu kadar güçlü konuşurken, Doğu'nun konuşma hakkı elinden alınmış ve tamamen Batı'nın ellerine bırakılmıştır. Batı yaptırımlarını tek tek uygularken Doğu kendi adına konuşamamış ve kendini takdim edememiştir. Doğu'nun görüşleri önemsiz bir hale gelirken, ifadeye dökülen görüşler ise oryantalizmin süzgecinden geçmeden değerli bir hale gelmemiş ve kulak verilmemiştir. Doğu'nun bütün görüşleri "oryantalizmin ateşinden geçecek, örs ve çekici arasında yoğrulacak, atölyesinde törpülenecektir."⁴⁴ Böylece Doğu, Avrupalılar tarafından oryantalizm laboratuvarına çekilmiş ve tamamen Batı'nın ellerine bırakılmıştır. Doğu hakkında ne söylenecekse Batı söyleyecekti. Batı Antik Yunan'a kadar dayanan Doğu'nun despotik ve statik olduğu düşüncesini felsefi alanda bir zemine oturtmaya çalışmıştır.

⁴² Hentsch, 2008: 170.

⁴³ Hentsch, 2008: 214.

⁴⁴ Said, 1998: 382.

1.3.1. Doğu Despotizminin Felsefi Temelleri

Yunan ile Pers savaşlarından beri Doğu her zaman despotizmle eş değer görülmüştür. Batı'nın mükemmel demokrasisinin karşısına Doğu'nun despotizmi konulmuştur. Batılıların Doğu ve Batı ayrımındaki en önemli kavram olan Doğu despotizminin en önemli savunucuları Batı'da Bodin, Machiavelli, Montesquieu, Mill, Marx ve Weber gibi önemli düşünce adamlarıdır. Bu aydınlara göre despotizmin kökeni Doğu'dur, Batı ise demokrasinin beşiğidir.⁴⁵ Her ne kadar Doğu Despotizmi'nin ilanı 18. yüzyılı bulsa da, Yunan siyaset felsefesinde Doğulular despot olarak vurgulanmıştır. Aristoteles, Doğuluların iklimden dolayı özgür olmadıklarını ifade etmişti, dolayısıyla bu insanlar sürekli birileri tarafından yönetilmeye muhtaçtı. Yunanlıların özgürlüklerinin felsefi temelini de yine coğrafyasına bağlayan Aristoteles'e göre Asyalıların yönetimi tek bir kişinin elindedir, efendi ve köle egemenliğine benzeyen bu despot yönetime köle ruhlu olan Asyalılar asla ses çıkarmaz.⁴⁶

Machiavelli, 'Hükümdar' adlı kitabında İskender'in ölmesinin ardından "Darius Krallığında neden çatışma çıkmamıştır?" sorusunu sormuş ve kendi siyaset felsefesi çerçevesinde cevap vermiştir. Machiavelli'ye göre burada çatışma çıkmamasının sebebi İskender'den önceki hükümdarın despot olmasıdır ve halk despottan bıktığı için İskender'den sonra o düzene dönmek istememiştir. Bu tür yönetimlere örnek olarak ise Türk topraklarını verir. Ona göre burada tek bir kişi özgür, ülkeyi sadece o yönetir ve geriye kalan herkes ise köledir.⁴⁷ Doğu'nun despotizmle anılmasında en önemli rolü oynayan kişi Doğu'yu hiç görmemiş olmasına rağmen, Doğu despotizmini ilan eden Montesquieu'dur. Montesquieu, 'Kanunların Ruhu Üzerine' adlı eserinde Doğu despotizmini Doğuluların yaptıkları kanunlar üzerinden ilan eder. Avrupa'da yaşayan insanların özgürlüklerine düşkün olduğunu belirten Montesquieu, Asya'da ise tam tersine insanların köle ruhlu olduklarını, hatta tarih boyunca Asya'da özgürlüğüne düşkün bir milletin olmadığını ifade eder.⁴⁸ Aristoteles'in düşüncesini Avrupa'yı merkeze alarak kendi siyaset felsefesine uyarlayan Montesquieu, Batı felsefesinde oryantalizmin en önemli temsilcileri arasındadır.

Osmanlı'daki dava sonuçlarına değinen Montesquieu'ya göre burada davaların erken sonuçlanmasının sebebi, kişinin servetine, canına ve şerefine çok az önem verilmesindedir. Bu devlet nezdinde Doğu devletlerinde bireylere hiçbir şekilde önem verilmez. Montesquieu'ya göre mutedil devletlerde ise her vatandaş kafası büyük bir önem taşır ve onun şerefine, canına, servetine büyük önem verilir, bu yüzden davalar her şey en ince ayrıntısına

⁴⁵ Hobson, 2008: 227.

⁴⁶ Aristoteles, 1993: 207.

⁴⁷ Machiavelli, 2011: 16-17.

⁴⁸ Montesquieu, 1998: 386.

kadar incelenince sonuçlanır.⁴⁹ Montesquieu, Japon kanunlarının yetersizliğinden, Japonlarda uygulanan kanunların dehşetliğinden, hemen hemen bütün cezaların ölümle sonuçlanmasından, amacı suçu önlemek değil, imparatorun öcünün alınması olduğundan söz ederken, Japonların kanunlarının yetersiz olmasını ve despotizmle yönetilmesini onların Hıristiyanlığı kendi ülkelerinden kovmalarına bağlar.⁵⁰ Batı filozofları kendi düşüncelerine felsefi bir zemin ararken, kendi dinlerinin ya da ülkelerinin yaşattığı sıkıntılardan bihabermiş gibi davranırlar ve kendi tarihlerine karşı optimisttirler, oysaki Tarih boyunca Hıristiyanlık dininin bir sonucu olarak ortaya çıkan Engizisyon Mahkemeleri en dehşet verici cezaları uygulamıştır.

John Stuart Mill Doğu'da ilerlemenin olmadığını düşünür ama Mill bunun tamamen Doğu'nun despotizmle yönetilmesine bağlar. Mill, Çin ve Mısır'daki insanların bu despotik kurumlardan dolayı bireyselliğini ve hatta zihinsel özgürlüğünü bile kaybettiğini düşünür.⁵¹ Mill'den önce Montesquieu'da Doğu'daki geri kalmanın sebebi olarak despotizmi görmüştür ama despotizmin sebebi olarak da iklim ve coğrafi şartları belirlemiştir. Montesquieu, Doğu'yu zaman çizelgesinde bir aralıkta takılıp kalmış ve ilerlemeyen toplum olarak görür. Montesquieu, Doğu'nun sadece kanunlarının, geleneklerinin ve davranışlarının değil, giyinme tarzlarının bile bin yıl önce nasılsa öyle kaldığını ve bunun organlarındaki zayıflıklardan kaynaklandığını ifade eder.⁵² Doğu'da hiçbir gelişme yok, her yönüyle geri kalmış ve bir zaman aralığına sıkışmış, bunun aşılması ise Montesquieu düşüncesinde imkânsız görünür. Çünkü Montesquieu Doğulu aklın yetersizliğini kendisinden on yedi asır önceki Yunan düşünürleri gibi iklim koşullarına bağlar. Doğu'nun geri kalmasının ve Batı'yla arasına toplumsal bir fark girmesinin iklime bağlanması Yunan filozoflarına dayansa da özellikle Aydınlanmadan sonra Doğu ve Batı arasındaki toplum biçimlerinin farklılaşmasının en önemli sebebi olarak iklim farklılıkları ve coğrafi koşullar gösterilmiştir. Bu farklılaşma en başta tarım yapma biçimini, daha sonra siyaseti, dini, zihniyeti ve mülkiyet biçimini etkilemiştir. Bu iklim ve coğrafyaya bağlı koşullar nedeniyle Marx, Doğu'da şekillenen siyasi sistemi “Şark Despotizmi” çerçevesinden ATÜT olarak ifade ederken, Weber ise “patrimonyalizm” olarak adlandırmaktadır.⁵³

Marx, Doğu'ya özgü olan despotizm, bireylerin özgürleşmesini engellediği gibi onların mülkiyet sahibi olmalarını da engellemiştir. Böylece yasal bir mülkiyet despotizm

⁴⁹ Montesquieu, 1998: 137.

⁵⁰ Montesquieu, 1998: 150-151.

⁵¹ Hobson, 2008: 227.

⁵² Montesquieu, 1998: 326.

⁵³ Sunar, 2012: 238.

nedeniyle yok olmuştur.⁵⁴ Doğu'da yaşayan bireyler ise despotun zilyeti durumundadırlar. Herhangi bir eşyadan farkları yoktur. Marx, Doğu ve Batı üretim biçimlerini şöyle alır:

Çalışan bireylerin, emeklerinin doğal koşullarında topluluğun kendini idame ettiren üyelerinin, mülkiyetinin başka bir biçimi de, Cermen biçimidir. Burada, topluluğun üyesi bizzat, özellikle Doğu'ya özgü biçimde olduğu gibi, komünal mülkiyetin ortak sahibi değildir. (Mülkiyetin yalnızca komünal mülkiyet olarak var olduğu yerde, bireysel üye bizzat onun sadece belirli bir parçasının zilyetidir...)⁵⁵

Marx, Doğu'da iklim şartlarından dolayı ortaya çıkan sulama probleminin bir despot yarattığını bu yüzden Doğu'da otonom bireyin olamayacağını ifade eder. Batı'da böyle bir problem olmamasından dolayı özel mülkiyetle birlikte otonom bireyler vardır, despot yoktur. Marx için, Doğu despotizmin nedeni özel mülkiyetin olmamasıdır.

19. yüzyılda Batı'da görülen en büyük ikilik, Doğu'ya hem hayran olmaları hem de onu küçümsemeleridir. Bu ikilik oryantalist yazınında hem nefret hem de hayranlık duyulan bir Doğu yaratmıştır. Doğulular misafirperverdirler ve insani duyguları çok yüksektir, fakat aynı zamanda cahildirler, kendi idarecileri olan despotları sorgulamazlar ve bu da onların yönetenlerin işine yarayan bir cahilliktir. Bu cahilliğin sebebi olarak ise idarecilerin anlayışlarına ve zihniyetlerine temel teşkil eden Kuran, peygamber ve İslam gibi kaynakları görülmüştür. Bu yüzden Batı, bu cahil halkı aydınlatma ve onları despottan kurtarma misyonunu kendine yüklemiştir. Anquetil-Duperron "Doğu despotizmi"ni eleştirirken Batı'nın bu düşüncüyü Doğu'ya yaftalamasının arkasında yatan nedenin Doğu'ya yerli despot yerine kendi despotunu yerleştirmek olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶

Batılılar kendilerinin demokratik olmasını Antik Yunan'dan gelen köklere bağlarken, Doğu'nun öteden beri geri kaldığını iddia ederler. Batılılar, despotizm teorisi ile sadece "Doğu'nun geri kalmışlığını" değil, aynı zamanda Batı'nın ilerlemeci ve demokratik olduğunu da garantiye almak düşüncesindedirler. Bu da Batı'yı tarih boyunca ilerleyen özne, Doğu'yu ise geri kalmış ve statik bir nesne konumuna indirgemıştır.⁵⁷ Buna göre Doğu uygarlığın ilerlemesi adına hiçbir şey yapmamıştır, uygarlığın temsilcisi Batı'dır. Tarih, uygarlık, bilim ve felsefe Batı sayesinde ilerlememiştir, Doğu bunları ilerletmek adına bir yol kat etmemiştir, sürekli statik kalmıştır.

⁵⁴ Marx, 2016, 8.

⁵⁵ Marx, 2016: 13.

⁵⁶ Bulut, 2002: 25-26.

⁵⁷ Hobson, 2008: 229.

1.3.2. Batı'nın Dinamikliği ve Doğu'nun Statikliği İddiası

Batı'nın despotizm düşüncesiyle birlikte Doğu'yla birlikte andığı en önemli kavram "Statik Doğu" kavramıdır. Tarihin en büyük medeniyetlerini ortaya çıkaran Doğu'yu statik olarak ele alan Batı'ya göre, Doğu hiçbir zaman gelişmemiştir, hep aynı yerde duraklamıştır ve Batı'nın yolunda gitmediği sürece de böyle kalacaktır. Bu yüzden Doğu'yu geri kalmış olarak nitelendirip Batı'yı akılcılığın merkezi konumuna yerleştirirler. Batı'nın bu konudaki en önemli dayanakları Yunan Mucizesi ve Hıristiyanlığın dehasını aynı anda açıklayan ussallık Ari geri kalmışlık Samidir, tezleridir. Yunanlılardan önceki medeniyetleri yok sayan bu anlayış için tarihin en önemli adımını atan medeniyet Yunan Medeniyetidir, ayrıca Hıristiyanlığı başlı başına bir deha olarak gören ve onu ussallık ile eş değer sayan Batı'ya göre Samilerin geri olmasının sebebi kendi dinleridir. Corm'a göre bu düşünceler bize doğrudan Aydınlanma felsefesinden değil, daha geç türevlerinden gelir. Bu düşüncüyü onaylayan ve meşrulaştıran teorisyen ise Ernast Renan'dır.⁵⁸ Filolojik bir ayırım yapan Renan, İbranice'nin, Asurca'nın, Arapça'nın ile Sanskritçe'nin, Yunanca'nın ve Cermen dillerinin iki ayrı küme oluşturduğunu, buna göre Hint-Avrupa ve Sami halklarının ayırımının da kesinlik oluşturduğunu ifade ediyordu.⁵⁹

Doğu'nun geri kaldığı üzerine en büyük tezleri geliştirenler filologlar oldu. Hint-Avrupa dilinin dinamikliğini savunanlar, Sami dillerini gericiliğin sembolü olarak kabul edip, moral ve biyolojik eksiklik olarak gördüler. Oryantalistler ise Sami dilini yahut Samileşmiş dilleri kültürel geriliğin yerleşmiş görüntüsü olarak gördüler. Sami dilini konuşmak demek, kültürel açıdan hiçbir gelişme göstermemek demektir. Renan ise Sami dilleri üzerine yaptığı araştırmaları Avrupa'nın Doğu üzerindeki üstünlüğünün sembolü olarak gördü.⁶⁰

Dillerin, yaşayan varlıklarla ilişki kurmak için bir araç olduğuna inanan Renan, Sami dillerinin inorganik olduğunu ortaya atıp, diğer taraftan Doğu dillerinin de tıpkı Sami dilleri gibi inorganik, durgun, tamamen geri kalmış, yeniden düzelmesi mümkün olmayan diller olarak tanımlamaktadır. Bu düşünceyle birlikte Renan, Sami dilinin yaşayan bir dil olmadığını dolayısıyla Samilerin de yaşayan varlıklar olmadığını savunuyordu. Renan'ın amacı bütün gücünü kullanarak Doğu kültürlerinin ve dillerinin yaratıcı niteliklerini ortadan kaldırmaktı, onlara sadece yapay olarak filoloji laboratuvarlarında var olma hakkı tanıyordu.⁶¹ Renan Doğu'yu laboratuvar ortamına çekerek, Batı'ya Doğu hakkında söylenecek her şeyi söyleme hakkı verdi. Bilimsel ırkçılığın eşiği olarak görülen Renan'a göre her halk aynı anda

⁵⁸ Corm, 2003: 53-54.

⁵⁹ Renan, 2015: 31-32.

⁶⁰ Said, 1998: 201.

⁶¹ Said, 1998: 206-209.

ya da aynı hızla ilerleyemez. İnsanlık, ahlâk ve felsefeyi özünde barından ve Yunanlıların mirasçısı olan Hint-Avrupa halklarının sayesinde ilerlerken, dini hassasiyetlere sahip Samiler gibi daha aşağı ırklar ise henüz bir çocuğun emekleme döneminde dirler.⁶² Sorbonne’da “Ulus Nedir?” üzerine yaptığı bir konuşmada Renan, bu düşüncesine rağmen hiçbir ırkın saf olmadığını ama yine de en asil ırkların İngiltere, Fransa ve İtalya gibi kanın en çok karıştığı ülkeler olduğunu ifade etmiştir. Etnografik incelemelere girmeyen Renan’a göre toplumları ayırt etmenin en önemli yolu filolojidir.⁶³

Batı’nın Doğu’ya yüklediği tanımlamalar üzerinden kendi kimliğini ortaya koymasına değinen Delanty, Batı’nın gözündeki statik Doğu görüşünü şöyle ele alır:

Batı’nın despotik ve egzotik bir aşk objesi olarak Doğu fikri, Batı’nın kimliğinin uygar bir fatih olarak tanımlanmasına imkân tanır. Zira Ataerkil kültür Avrupa kimliği için adeta bir temel teşkil etmekteydi. Cazibeli ve işveli bir bayan olarak kurgulanan Doğu erkeğin kendine keşfine ve istilasına adeta davetiye çıkarmaktaydı. Doğu zihin için değil, sadece göz için tasarlandığından, statik olarak algılanıyordu ancak Batı dinamik ve ileriye dönüktü.⁶⁴

Doğu bu şekilde Batı’nın ihtiyaçlarını karşıladığı için tamamen statik kalmaya mâhkum olmuştur. Doğu’nun statikliği durumu gerçeklik konusunda da geçerli olmuştur, Doğu’da bilginin binlerce yıldır değişmediğini ve sadece göksel bir mesaja bağlı olduğunu ifade eden oryantalist düşünceye göre Doğu’da bilgi de gerçeklik de tamamen statiktir.⁶⁵

Doğu ve Batı ikililiğinin en önemli kavramları olan Doğu’nun statikliği ve Batı’nın dinamikliği, en güçlü türlerin hayatta kalma teorisi olan Darwinizm ile tarih ve usun son safhası olarak Hıristiyanlığın Avrupa ve modern devlette birleştirildiği Hegelci tarih anlayışı tarafından daha da belirgin hale gelmiştir. Bu felsefi görüşle birlikte Batı diğerlerinden daha dinamik, daha direngen, dolayısıyla onlara hükmetmeye yazgılı bir tür olarak görülmüştür.⁶⁶ Felsefi kuramlarla birlikte Batı’nın dinamikliği güvence altına alınırken, Doğu’nun tarihin başlangıcı olduğu fakat sürekli o başlangıçta kaldığı görüşü de desteklenmiştir. Doğu’nun statikliği felsefede, tarihte ve bunların dışında zaman anlayışında, sahip olduğu kültürde ve dilde de sürekli ifade edilmiştir. Bu düşünce Batı felsefesinin bir ürünüydü, Doğu’nun tarih boyunca hiç gelişmediği ve Doğu’ya özgü olarak sunulan İslam felsefesinin bile tek kaynağının Yunanlılara ait düşünceler olduğu görüşü oryantalizmin en belirgin olarak ifade

⁶² Renan, 2015: 54.

⁶³ Renan, 2016: 43.

⁶⁴ Delanty, 2005: 128.

⁶⁵ Said, 1998: 407.

⁶⁶ Corm, 2003: 57.

ettiği görüşlerden biridir. Oysaki İslam felsefesi sadece Yunan felsefesinden beslenmemiş, bunu yanında Süryani, Hint ve İran felsefesinden de yararlanıp özgü bir felsefe oluşturmuştur.

Batı, felsefe alanında Doğu'dan hiçbir düşünce almadığını kabul etse de felsefe tarihine baktığımızda Hellen felsefesi Yunanlılara özgü bir felsefe iken, İskender'in Doğu'ya seferi ile başlayan Hellenistik felsefe Doğu ve Batı düşüncesinin ve felsefesinin kaynaşmasını sağlamıştır.⁶⁷ Batı, bu dönemde felsefe alanında daha İslam felsefesi ile karşılaşmadan zaten Doğu felsefesi ile karşılaşmıştı. Batı'nın inkâr ettiği bu doğulu kökenler, İslam felsefesinin taklitçi olduğu düşüncesine kadar varmıştır.

1.3.3. İslam Felsefesi Taklitçi Midir?

İslâm felsefesini Yunan düşüncesinin tercümeleleriyle kısıtlamak, ortaya yeni bir görüş atmayarak var olanı içinde eriten, ayrıca eski düşüncelere hiçbir yeni düşünce katmayan sadece Antik felsefe ile modern felsefe arasında bir mutavassıt rolünü⁶⁸ yüklemek, oryantalist bakış açısından başka bir şey olamaz. Batı'nın statik olarak konumlandırmaya çalıştığı İslam felsefesinin rolü hiçbir zaman Yunan felsefesini taklit etmek olmamıştır. İslam felsefesi hem Doğu felsefesini hem de Batı felsefesini ele alarak özgün bir şekilde eklektik bir yapı oluşturmuştur. İslâm felsefesinin temel kaynakları olan Kuran'ı Kerim ve hadisler dışında, İslâm felsefesine kaynaklık etmiş dış kaynaklardan da söz edilebilir. Dış kaynaklar olarak Yunan, Süryani, İran ve Hint kültürleri ile felsefeleri gösterilebilir. İslâm dünyasına Antik Yunan'dan en büyük etkiyi Platon, Aristo, Pisagor, Stoacılar ve Yeni Platoncu düşünürler yapmıştır. Yunan düşüncesi İslâm dünyasına en çok etki eden düşüncedir. Bunların İslâm dünyasına geçişi ise Süryanilerin çevirileri aracılığıyla olmuştur.⁶⁹ Fakat ilk çeviri faaliyetleriyle Müslümanlara Antik Yunan'ın felsefe ve bilimini aktaranlar Süryaniler değil, İskenderiye okulunun son temsilcileridir.⁷⁰ İskenderiye filozofları bilimsel alanda Aristoteles'in felsefesini, ahlâki alanda da Stoacıların felsefesini izlemişlerdi. Bu yüzden İslâm filozofları Stoacıların felsefesini diğer felsefi akımlardan daha erken inceleme fırsatı bulmuşlardı.⁷¹

Süryanilerin, Yunancayı ve Arapçayı çok iyi bilmeleri onlara avantaj sağlıyordu. İslâm dünyası bu yüzden onların çeviri merkezlerinde çalışmalarını sağlıyordu. Süryanilerin çeviri merkezleri olan İskenderiye Akademisi, Urfa Akademisi, Nusaybin Akademisi ve Harran Akademisi İslâm dünyasına en çok çeviri sağlayan merkezlerdir. Süryanilerin, İslâm

⁶⁷ Gökberk, 2016, 82.

⁶⁸ Boer, 2004: 49-50

⁶⁹ Fahri, 2014: 23-24

⁷⁰ Günaltay, 2001: 62

⁷¹ Günaltay, 2001: 33

felsefesine en büyük katkıları çeviri faaliyetleri olsa da, Batıda Yeni Platonculuğun son temsilcisi olan ve Fârâbi (870-950) ile Ibn Sinâ (980-1037)'yı etkileyen Proklus (412-485)'u âlemin ezeliyeti ve yaratılmadığı konusunda eleştiren Süryani filozof Yahya en-Nahvi, Gazâli (1058-1111) başta olmak üzere İslâm tasavvufçularını derin bir tartışmanın içine sürüklemiştir.⁷² Diğer bir Süryani filozofu olan Sabit Bar-Qurra (821-901) ise Tanrı'nın eşyayı zamanda değil, tümel olarak ezelde biliyor düşüncesi, Fârâbi ve Ibn Sinâ tarafından savunulup, Gazâli tarafından eleştirilecektir.⁷³ Süryaniler aracılığıyla Demokritos (M.Ö. 460-370)'un savunduğu atomculukla ilgili görüşler, Platon (M.Ö. 427-347)'un ruhun ölmezliği ve devlet felsefesi; Aristoteles'in metafiziği, mantığı, psikolojisi, fiziği; Yeni Platonculuğun Feyz ve Südur teorisi, tümeler sorunu ve Stoacıların ahlâk felsefeleri Süryaniler tarafından İslâm dünyasına taşınmıştır.⁷⁴ İslâm dünyasında Emeviler döneminde bilimsel faaliyetler ilerlemiş olsa da özellikle Abbasilerin iktidarı ele geçirmesinden sonra Halife Memun (786-833) döneminde açılan Beytü'l-Hikme (813-833) çeviri merkezi ile birlikte çeviri faaliyetleri hızlanmış, İslâm dünyasında bilim ve felsefe daha da ileriye taşınmıştır.

İran ve Hint miraslarına baktığımızda ise bu iki kültürün İslâm felsefe ve bilimine etkisi, Yunan ve Süryani düşüncesine nazaran daha azdır. Bu yüzden İran ve Hint düşüncesinin İslâm felsefesine etkisi Yunan felsefesi kadar ileri düzeyde olmamıştır. Yine de İslâm bilginleri bu iki kültüre ilgisiz kalmamışlardır. İran kültürünün İslâm felsefesine etkisinden pek söz edilmese de edebiyat, dini düşünce ve ahlâk konularında İslâm dünyasına etkisinden söz edebiliriz.⁷⁵ İslâm düşünür ve bilginlerini etkileyen diğer bir miras ise Hint kültürüdür. Büyük bir tarihi bulunan insanlığın ilk uygarlıklarından olan Hint uygarlığı, İslâm dünyasına tasavvuf, astronomi, tıp ve matematik sahasında etki etmiştir. İslâm filozofları, Hint düşüncesini ve dinini araştırmaya yönelmişlerdir. İslâm bilgini Birüni (973-1051) Hintlilerin inançlarını araştırıp "Hint İnançları Hakkında Araştırma" adlı bir eser yazmıştır.⁷⁶ Hint düşüncesi İslâm'a Halife Mansur (714-775) döneminde yapılan ahlâk ve siyasi düşünce sahasında çevirilerle etki etmeye başlamış, daha sonra akli ilimlerin ortaya çıkmasında Hint Matematigi ve Hint Astrolojisi etkili olurken, Hintlilerin kendi kutsal kitaplarına uygun şekilde gerçekleştirdikleri eylemler ise İslâm mistisizmine tesir etmiştir.⁷⁷

Oryantalist bakış açısı İslam felsefesinin kaynağını Yunan düşüncesiyle sınırlasa da İslam felsefesinin kaynaklarının geniş olduğu açıktır. Peki İslam felsefesi statik midir? İslam

⁷² Doru, 2007: 39

⁷³ Doru, 2007: 84

⁷⁴ Doru, 2007: 116

⁷⁵ Kılıç, 2015: 21

⁷⁶ Fahri, 2014: 27

⁷⁷ Boer, 2004: 29-30

felsefesinin özgün bir felsefe olduğunu söylemiştik, özgün bir felsefe statik olmaz, Batı dünyası her ne kadar inkâr etse de İslâm felsefesi, Batı felsefesini şekillendirmiştir. İslâm felsefesi, genel olarak eklektik bir yapıda ve vahiy unsurları taşıyor olsa da kapsamlı olup, rasyonel temele oturtulmuş bir felsefedir. İslâm felsefesi, bunun yanında sadece geçmişle sınırlı kalmayıp, yeni sistemler ve teoriler geliştirmiş, eski filozofların görüşlerini tenkit edip, Batı'nın Rönesans ve Modern felsefesine zemin hazırlamıştır.⁷⁸

Batı'nın en çok etkilendiği filozoflardan olan Fârâbi, İslâm felsefesinin ilk sistemci filozofudur.⁷⁹ Fârâbi, dini mistisizm ve südur teorisinin monizmini esas alan Yeni Platonculuktan etkilenerek, felsefesinin merkezine her şeyin mutlak yaratıcısı Tanrı'yı koyar. Fârâbi, Platon ve Aristoteles'in felsefesini uzlaştırmış, Aristoteles'in birçok teorisini geliştirmiştir. Fârâbi, bunları İslâm diniyle uzlaştırmak için eklektik bir yöntem izlemiştir. Fârâbi'nin özgün noktası Antik Yunan düşüncesini, İslâm düşüncesiyle harmanlaştırmasıdır. Fârâbi, Tanrı'nın varoluşunun kanıtları olarak üç kanıt ileri sürer, bunlar: Hareket Kanıtı, Etkin Sebep Kanıtı ve İmkân Kanıtı'dır. Fârâbi'den sonra Batı felsefesinde St. Thomas (1225-1274) "Summa Theologica" adlı eserinde bu kanıtların aynısını kullanmıştır.⁸⁰ Özellikle hareket kanıtında bir benzerlik demek bile yanlış olur, tamamen kopyasıdır. Sadece böyle bir benzerlikle büyük bir etkilenmeden söz etmek yetersiz olur ama bu benzerlik Fârâbi'nin belirttiği Tanrı'nın niteliklerinde ve bilgi teorisinde de açıkça görülür. Fârâbi'nin mahiyet ve mevcudiyetin sadece Tanrı'da aynılaştığı, diğer bütün varlıklarda farklılaştığı teorisini ondan üç asır sonra St. Thomas tekrarlamıştır.⁸¹ St. Thomas'ın Batı felsefesi tarihindeki önemine baktığımızda, bu benzerliğin ne kadar önemli olduğunu görürüz. Öyle ki St. Thomas, Fârâbi'ye ait olan birçok düşünceyle Batı felsefesinin en önemli filozoflarından biri olmuştur.

Fârâbi'den sonra kendi deyimiyle birçok yönde Fârâbi'den etkilenen ve ona çok şey borçlu olduğunu ifade eden İbn Sinâ'ya baktığımızda onun hem İslâm felsefesi hem de Batı felsefesi için yeri ayrıdır. İbn Sinâ'nın birçok görüşü Batı dünyasını etkilemiştir. Gerek Batı'da gerekse Doğu'da Ortaçağ filozoflarından, İbn Sinâ'ya başvurmamış filozof yoktur. İbn Sinâ, onlar için sadece bir kaynak değil, düşüncelerinin hocasıdır.⁸² İbn Sinâ, bilgi teorisini, soyutlama teorisi ve aydınlanma teorisi olarak ikiye ayırmıştır. İbn Sinâ'ya göre Faal akıl, gözlerimiz için ışığın aydınlatmasına benzer bir müdahale ile Tanrı'dan aydınlanmayı alırken duyuların verilerinin akledilirlerini soyutlayıp mümkün aklı haberdar eder.⁸³ İbn

⁷⁸ Kılıç, 2015: 230-236.

⁷⁹ Fahri, 2014: 67.

⁸⁰ Hammond, 2001: 35-38.

⁸¹ Hammond, 2001: 78.

⁸² Goichon, 1993: 116.

⁸³ Goichon, 1993: 96-97.

Sinâ, bilgi teorisi konusunda, Avvergne’li Guillaume, Halês’li Alexandre, St. Thomas, Jean de la Rochelle, Robert Grosseteste, Albert le Grand ve Roger Bacon’ı doğrudan etkiler. İbn Sinâ’nın varlık ile ilgili bütün görüşleri ilk ilkeyle başlar. Akledilir olanla varlık arasında sıkı bir bağ olduğunu düşünen İbn Sinâ, varlık teorisiyle yaptığı etkiyle Latin skolastikleri arasındaki bütün metafizikçileri etkilemiştir. Boêcê, Zat ile Vücut’un ancak Zorunlu Varlık’ta bir olduklarını İbn Sinâ’dan sonra tekrar ederken, Zat ile Vücut arasındaki farkı ispat etmeye çalışan St. Thomas, yaratılarda mümkün ama zorunlu olmayan Zat fikrinin analizini İbn Sinâ’ya borçludur.⁸⁴ Bunun yanında İbn Sinâ’nın felsefe alanında ki en büyük tesirlerinden diğeri ise, dış dünyayla irtibat kurmadan kendi düşüncesi ile kendisinin var olduğunu, yani aklın kendini bileceğini gösteren, “uçan adam” metaforu ruhun varlığı, ruhun bir cevher olduğu, araz olmadığı aynı zamanda ölümsüz ve manevi olduğu düşüncesiyle, Descartes’in “Düşünüyorum o halde varım” çıkarımına olan etkisidir. İbn Sinâ, burada ayrıca Descartes’dan önce ruh ve beden dualizmini ele almıştır.⁸⁵

Gazâli, bilimlere yaptığı eleştiride, “doğada her olayın bir nedeni olduğu” düşüncesine karşı çıkar.⁸⁶ Gazâli, burada sebep ve sonuç arasındaki zorunlu ilişki fikrini eleştirir. Gazâli’nin bu teolojik determinizm görüşleri Tanrı’nın tek etkin sebep olmasından kaynaklanıyor olsa da Hume’un nedensellik ilkesine etki ettiği açıktır. Hume, ‘İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme’ adlı eserinde, “bir nedenin zorunluluğu için üretilmiş her tanıtlama, bir aldatmaca ve safsatadır,”⁸⁷ der. David Hume’da Gazâli gibi neden ve sonuç arasında zorunlu bir bağlantı görmez. Gazâli, bununla birlikte kalp gözü teorisiyle Pascal’a, metodik şüpheciliğiyle Descartes’a, vesilecilik anlayışıyla Malebranche’a, aklın yetersizliği ilkesi ve zihnin kategorileri düşüncesi ile de Kant’a etki etmiştir.⁸⁸

Batı, aklın temelini Yunan düşüncesine dayandığı ve dolayısıyla akılcılığın temsilcisinin kendisi olduğu görüşünden sonra en çok dile getirdiği düşüncesi hümanizmin Batı’ya ait bir kavram olduğu düşüncesidir. Öyle ki oryantalistler İtalya’da başlayan Rönesans ile birlikte hümanizm düşüncesinin Batı’da doğduğunu ve Batı’ya ait olduğunu ifade etmişlerdir. İnsanı küçük evren olarak tanımlayan İhvan-ı Safa, onu felsefesinin merkezine koyar. İnsanın bilindiği takdirde evreninde bilinebileceği iddia ederler, bu yüzden Hümanizme büyük önem verirler. Onlara göre insan, diğer varlıkların bir özetidir, o diğer varlıkların tek tek ve parçalı olarak sahip oldukları karakteristiklerin tümünü kendi varlık tarzında toplamıştır. Onlar daha sonra 14. yüzyılın ikinci yarısında İtalya’da felsefi ve edebi

⁸⁴ Goichon, 1993: 94-107.

⁸⁵ Goichon, 1993: 87-88, Kılıç, 2015: 163.

⁸⁶ Fahri, 2014: 109, Aster, 1999: 345.

⁸⁷ Hume, 2009: 66.

⁸⁸ Kılıç, 2015: 264-265.

bir hareket olarak çıkacak olan Hümanizmin⁸⁹ ilk temsilcilerindendir. İhvan-ı Safa'nın hümanizm görüşleri evrensel olsa da, Batı'da 15. yüzyılda gelişen Hümanizm, Batılı birçok hümanistin gözünde sadece Avrupa için geçerli olmuştur. Batılı hümanistler Doğuluları Barbar ilan etmişlerdir.⁹⁰

İslâm felsefesinin Batı'ya etki ettiği noktalar daha da artırılabilir, ancak biz ana hatlarıyla ele aldık, İslâm düşüncesinin Batı'ya aktardıkları sadece felsefe ile sınırlı kalmamıştır, bunun yanında İslâm coğrafyasındaki bilimsel faaliyetlerinde yapılan araştırmalarla Batı'yı önemli bir ölçüde etkilediği görülür. Batı'nın statik olarak tanımlandığı İslam dünyasındaki bu gelişmeler Batı'ya nasıl aktarılmıştır? Batı'da kiliseler ve devlet adamları çeviri yapmaları için belli kişileri Doğu'ya gönderiyorlardı. Batı dünyası bütün gelişimini açık bir şekilde İslâm dünyası üzerinden sağlıyordu, tarihin en büyük bilgi sömürülerinden biri böyle başlamış oluyordu. Batı'nın amacı bilime yeni bir buluş sağlamak değil, Müslüman düşünürlerin ortaya koydukları ve geliştirdikleri mevcut ve eski medeniyetlerin birikimlerini kendi ülkelerine aktarmaktan ibaretti.⁹¹ Batı, uzun bir dönem böyle bir yol izledi öyle ki Batı tarafından Avrupa kütüphanelerine kaçırılan sadece yazma eser sayısı 19.yüzyılın başlarında 250.000 sayısına ulaşmıştır.⁹²

Oryantalistlerin dışında İslâm bilgi birikiminin Batı'ya aktarılmasında diğer önemli bir etken ise çeviri okullarıdır. Batı'da açılan üniversitelerin açılma nedeni, İslâm filozoflarının eserlerini Batı dillerine çevirmektir. 12. yüzyılda Batı'da ilk çeviri merkezi Salerno'dan sonra art arda Toledo, Paris, Napoli, Montpellie ve Padua çeviri merkezleri açılmıştır. Bu çeviri merkezleri başta Râzi, Fârâbi, İbn Sinâ, Gazâli ve İbn Rüşd olmak üzere İslâm düşünürlerinin eserlerini Latinceye kazandırıyorlardı. Doğu'nun bilgi birikimlerinin Batı'ya aktarılmasında bu çeviri okullarının yeri önemlidir.⁹³

Statik, despot, mantıksız, akılcı olmayan ve barbar bir öteki Doğu fikri tamamen Batı'nın kendi kimliğini oluşturma süreciyle ilgili tanımlamalardır. Batı'nın kimlik inşasında çoğu zaman ötekiler değişse de, Doğu genellikle sabit kalmıştır. Doğu ve Batı ayırımında başvurulan bu kavramlar Batı tarafından ortaya atılmış ve Batı'nın karşıtı olarak ele alınmıştır. Doğu ve Batı sadece coğrafi olarak ayrı kutuplar değildir, Doğu ve Batı'nın bugünkü karşıtlığının felsefi ve kültürel kökenleri de vardır.

⁸⁹ Filiz, 2010: 36.

⁹⁰ bk. Bisaha, 2012: 81-159.

⁹¹ Yakıt ve Durak, 2002: 182-183.

⁹² Sibai, 1993: 36.

⁹³ Yakıt ve Durak, 2002: 181-190.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU VE BATI KARŞITLIĞININ TARİHİ, COĞRAFI, FELSEFİ VE KÜLTÜREL KÖKENLERİ

2.1. Doğu ve Batı Ayırımının Ontolojik ve Epistemolojik Kaynakları

Doğu ve Batı tarihin en eski karşıtlığı, hem coğrafi anlam hem de uygarlık anlamı taşıyan karşıtlıklar. Doğu ve Batı sadece coğrafi alanda birbirine rakip olmamışlardır, en büyük rekabet uygarlık sahasında olmuştur. Doğu kendi geçmişini tarihi devirleri başlatan Sümerlilere dayandırırken, Batı ise kendi geçmişini tarihin en büyük medeniyeti olarak gördükleri Yunanlılardan başlatmıştır. Doğu ve Batı ayırımı salt coğrafi bir ayırımdan ibaret değildir. Bu ayırımın başlangıcında yatan en önemli nedenler kültürelidir. Bu yüzden bu ayırım kendi kültürleri ile diğer toplumların kültürlerini kıyaslayan Yunanlılara dayandırılır.

Oryantalizmin en önemli kaynakları ontolojik ve epistemolojik kaynaklardır. Oryantalizm varoluşsal olarak tarihi yönlendiren öznenin beslenir, bu özne aynı zamanda geçmiş tarihte de doğrudan derinliğe gidebilen Batılı öznedir. Bu Batılı öznenin karşısında Doğulu bir nesne vardır ve Batılı öznenin bir sorumluluğu vardır, bu sorumluluk sadece kendisine verilmiştir. Çünkü diğer varlıklara göre ontolojik bir üstünlüğü vardır. Böylece bu özneye aynı zamanda diğer toplumları tarihin dışına itme hakkı da doğmuştur. Batı, Doğu'yla ontolojik bir kökeninin olmasından duyduğu rahatsızlığı gidermek için bu kökeni ortadan kaldırma girişimlerinde bulunmuştur. Bunun en önemli örneği Batı tarafından felsefi kurumlara dönüşen Doğu ve Batı'nın ontolojik bir evrende herhangi bir kesişim noktasının olmadığı düşüncesidir. Örneğin ontolojik Doğu ve Batı ayırımını yapan Batılılar için kendi kökenleri Sicilyalılar ve Atinalıların anlaşarak oluşturduğu Batı Bloku'na dayanır. Doğuluların ontolojik kökenleri ise Kartacalılar ile İranlıların anlaşarak oluşturduğu Doğu Bloku'na dayanır.⁹⁴ Ontolojik bir anlamlılık oluşturan bu tarihsel ayırım, Doğu ve Batı'nın zıt kutuplar olarak felsefi anlamda ne zaman oluştuğunu ortaya koyar.

Batı'nın ontolojik bir ayırımla keskin bir kopuş yaratması şüphesiz bilgi paradigmasıyla ilgilidir. Batı'nın, Bacon'un bilgi güçtür anlayışla birlikte bütün epistemolojik anlayışını bu noktada yoğunlaşmıştır. Çizgisel bir zaman anlayışında çizginin en sağında yer alan Batı, dönüp bu çizginin en solundakileri yönlendirme hakkı tanıdı kendine. Bilen bir özne olan Batı, bilinen bir nesne olan Doğu'yu şekillendirdi. Böylece epistemolojik bir evrende Batı, Doğu olmayan anlamına erişti. Batı, felsefi, tarihsel, kültürel ve coğrafi anlamda

⁹⁴ Davutoğlu, 2002: 45-47.

artık Doğu olmayandı. Doğu'nun geri kalmışlığı, despotluğu, bilgisizliği ve barbarlığı Perslilere dayandırılırken, Batı'nın üstün bilgi, uygarlık, akılcılık ve demokrasi anlayışları ise Yunanlılara dayandırıldı. Doğu'nun epistemolojik ve ontolojik kökenleri Perslilere, Batı'nın ise Yunanlılara dayandırılırdı.

Yunanlıların Batılı olduklarına şüpheyle yaklaşan Kılıçbay'a göre Yunan uygarlığının Batılı sayılması bir dogmadır. Yunan uygarlığı, Doğulu olduğunu iddia ettikleri diğer uygarlıklarla çok fazla benzer özellikler taşır. Doğu ve Batı ayırımının Yunanlılardaki şehir-devlet esasına dayandırılması bir adet haline gelmişse de bu özellik Yunanlılara özgü değildir. Şark medeniyetleri de şehir-devlet esasına göre vücut bulmuştur. Kılıçbay'a göre bu belli bir coğrafyaya bağlı olmayıp evrenseldir.⁹⁵ Eğer Yunanlılar üzerinden bir fark aranacaksa Doğu ve Batı arasındaki bu fark Yunanlıların tersine Doğu toplumlarının bir merkezi sisteme oturtulmasıdır. Yunanlılar ise filozofların ve siyasetçilerin etkin olacağı bir merkezi sistemi hep hayal etmiştir. Yani Yunanlıların merkezizliği bilinçli iradenin sonucu değildir. Diğer bir ayırım ifadesi olarak kullanılan Yunan demokrasisi ve Doğu despotizmini de eleştiren Kılıçbay'a göre Yunanlılara özgü olarak gösterilen demokrasi, bireyselleşme, özgürlük, sanat ve felsefe Doğu'da da bundan farklıdır.⁹⁶

Oryantalist anlayışa göre Doğu ve Batı arasındaki karşıtlığın kökenleri Yunanlılar ile Persler arasındaki mücadeleye dayanır. Bu mücadelede Persler barbar ve despotik Doğulular olarak, Batılı Yunan demokrasinin karşısında yer almıştır. Batı tarihinin en erken dönemine denk gelen bu ayırım Asya'nın giderek daha aşağı görülmesine⁹⁷ sebep olmuş ve Doğu/Batı ayırımı için ilk kıvılcım olma önemine sahip olmuştur. Yine de bu dönemde keskin bir coğrafi ayırımdan söz etmek mümkün değildir. Bu dönemden kalma ilk Persli öncüllerin yarattığı endişe ve tehlike yüzünden Osmanlı'nın doğurduğu sorunlar bile Doğu Sorunu olarak adlandırılmıştır. Bernard Lewis'e göre Perslilerin yarattığı bu endişe Avrupalılar tarafından "son Osmanlı artçılarına kadar, Avrupa'nın hemen doğusundaki alanın bir tehlike ve istilâ kaynağı olmuş olmasıydı. Buraya Doğu adı veriliyor ve başka özgül bir tanıma ihtiyaç duyulmuyordu, zira bildikleri başka bir Doğu yoktu."⁹⁸

Yunanlılardan sonra Roma'nın Doğu ve Batı ayırımı -oryantalist bir düşüncenin sonucu olmasa bile- keskin bir ayırımdır. Batı ve Doğu terimlerinin Romalılar tarafından bulunması sonra da ebediyen kayda geçmesi ayırımı biraz daha hız kazandırmıştır. Batı Parçası (Pars Occidentalis) olarak anılan bölgenin uygarlaşmakta gecikmesi Roma'nın ikiye

⁹⁵ Kılıçbay, 1999: 51.

⁹⁶ Kılıçbay, 1999: 52.

⁹⁷ Goody, 2002: 13.

⁹⁸ Lewis, 2007: 221.

bölünmesine sebep olmuştur. Fakat bu bölünmenin net bir ifadeye ulaşması ve Batı'nın ayrı bir uygarlık alanı oluşturabilmesi için feodalite, Rönesans ve Aydınlanma gibi aşamalardan geçilmesi gerekiyordu. Bu aşamalar bir kopuşun, Batı'nın Doğu'dan ayrı bir varoluş inşa etme macerasıdır. Şark ile Garb arasındaki temasın azalması ile neredeyse yok olma noktasına gelmesinden dolayı Batı'ya özgü ilk kurum olan feodalite oluşmuştur. Rönesans Batı'nın oluşmasında diğer önemli bir noktadır. Rönesans ile birlikte Hıristiyanlık dünyevi alandan çıkmış ruhani alana çekilmiştir. Doğu'da ise din dünyevi alanda varlığını hep sürdürmüştür. Böylece Batı'nın en belirgin kurumu olan laiklik ortaya çıkmıştır. Aydınlanma ile birlikte bireyi ön plana çıkararak Batı bu süreci tamamlamıştır. Kılıçbay'ın ifadesiyle: “Batı, Doğu'nun öz çocuğudur, ama ondan daha özgür bir çocuk.”⁹⁹

Dünyanın geoit olmasından dolayı coğrafi bir Doğu/Batı belirlemek, neyin doğusu ve neyin batısı sorularını doğuracaktır. Bu coğrafi ayırım paradoksal bir niteleme olur. Doğu ve Batı kimliği “fark ile kurulmuş tarihsel ve söylemsel bir kurgu ise ne Doğu ve Batı coğrafi bir gerçekliğe tekabül ediyordur ne de bu karşıtlık coğrafi bir mesafeyi”¹⁰⁰ simgeliyordur. Garb'a verilen kimlik Batılı olmayanların karşıtlığında oluşturulmuş bir kimliktir, yani Batı'nın kimliği Doğu'yu simgeleyen anlam ve kimliğinin üretilmesiyle mümkündür. Doğu bu süreçte Batı'nın kimliğine ulaşması için oluşturulmuş bir kurgudur. Kurgulanan bu Doğu, Batı'nın coğrafi, tarihi, zihni ve felsefi karşıtlığıdır. Doğu ne ise Batı o değildir, onun karşıtıdır.

2.2. Coğrafi Bir Kurgu Olarak Doğu ve Batı Karşıtlığı

Doğu ve Batı karşıtlığı Akdeniz'in değişmez bir parçası olarak tarih boyunca var olmuştur. Thierry Hentsch, Akdeniz'i Doğu ile Batı ilişkilerinin incelenmesinde tarihsel ve fiziksel bir platform olarak görürken, Antikçağ'ı ise zorunlu bir hareket noktası kabul eder. Fakat bu karşıtlıktan dolayı Doğu ve Batı'nın tarihini Antikçağ'dan başlatmak ise Sümer ve Mısır uygarlıklarını yok saymak olur. Doğu ve Batı ikilisinin kökenlerinde kurmaca ve gerçekliğin birbirine karıştığını ifade eden Hentsch'e göre “Doğu-Batı karşıtlığı hangi çağdan başlatılmak istenirse istensin, bu karşıtlığın iki kutbu aynı yaşta değildir.”¹⁰¹ Oryantalist felsefeye göre Doğu, Batı'dan bağımsız bir şekilde var olamaz, bu yüzden Doğu'nun varlığı her zaman Batı'nın varlığına bağlıdır.

Fransızca'da genel olarak Avrupa'daki gibi, ‘Doğu’ ve ‘Doğulu’ sözcüklerinin uygulandığı bölge doğu Akdeniz'den başlar. Amerika'da ise ‘Doğu’ ve ‘Doğulu’ sözcükleriyle neredeyse

⁹⁹ Kılıçbay, 1999: 53-54.

¹⁰⁰ Kahraman ve Keyman, 1998: 68-69.

¹⁰¹ Hentsch, 2008: 23-24.

yalnızca çok daha uzak bölgelere Antikçağ ve Ortaçağ Avrupa'sının çok az bilgiye sahip olduğu, hatta farkında bile olmadığı bölgeleri anlatır olmuştur.¹⁰²

Avrupa için coğrafi ve hayali açıdan kendisine en yakın olduğu için Akdenizli Doğu her zaman bir “öteki” olmuştur. Hentsch'e göre bu öteki oryantalizm sahasında Batı'daki güzelliği ortaya çıkaran bir çirkinlik olarak ele alınmıştır. Bu öteki Batı'nın zihniyeti içinde sürekli değişen bir ötekidir, eğer Batı'nın bir düşmana ihtiyacı varsa Doğu onlar için en büyük ötekidir, eğer bir romantizme ihtiyaçları varsa Doğu onlar için en önemli romantizm mekânıdır, Doğu onlar için her zaman zıtlıklarla var olmuştur. Hentsch, Akdenizli Doğu'yu Batı'nın bilinci için bir mihenk taşı olarak görür.¹⁰³ Bu mihenk taşı coğrafi anlamda her zaman Batı'nın ötekisi olarak kalacaktır.

Batı'nın tarihi İran'da yani Doğu'da başlar, İran, Hint-Avrupa merkezidir. Hint-Avrupa İranlılığı iki bin yıl boyunca ayakta kalmıştır. “Yunanistan'dan önce Avrupa'nın mirasını İran Antikçağının derinliklerinde aramaktan başka çare yoktur. Ama Helen uygarlığının gelişmesiyle bu zorunluluk ortadan kalkar: İran artık Avrupalı karakterini yitirebilir ve Asya'nın içinde eriyebilir, Doğu-Batı ayrılığı başlayabilir.” Batı artık Yunanistan'ı benimsemiştir, Batı'nın istediği tarihi derinlik Yunan kültüründe yer alır. Böylece Asya'ya karşı, kimliğinin eskiliğini evrensel bir temele oturtacaktır.¹⁰⁴

İlk Doğu ve Batı ayırımı yukarıda değindiğimiz gibi Yunanlılara dayandırılır. Fakat Yunanlıların bu ayırımı coğrafi bir ayırım değildir. Yunanlıların Doğu ve Batı ayırımı coğrafyadan öte kültürelidir. Çünkü Yunanlılar için Yunan kültürü diğer bütün kültürlerden üstündü, bu düşünceye göre Yunanlıların uyguladığı etnosentrizmdir. Dalanty'ye göre Yunanlılar, Avrupalı olmak fikrine sahip değillerdi, onlar için önemli olan Yunanlı olmak ve Yunan kültürüne mensup olmaktır. Çünkü, Yunanistan'ı medeniyetin ve uygarlığın beşiği olarak görüyorlardı. Ayrıca Yunanlılar, kendilerini Avrupalı olarak görmeyip aynı zamanda, Avrupa'yı da Doğu'nun yanında Barbar olarak nitelendirmişlerdir. Onlar için önemli olan Doğu ve Batı karşıtlığından ziyade etnosentrizm olmuştur.¹⁰⁵ Yunan siyaset felsefesinde, özellikle Aristoteles'in Politika adlı eserinde bunu net bir şekilde görebiliriz. Yunanlıların kafasında, bugün Batı'nın altını çizdiği coğrafi bir Doğu ve Batı ayırımı yoktu. Onlar için önemli olan Doğulu ya da Batılı olmaları değil, Yunanlı olmalarıydı. Heredotos, Asya ile Avrupa'yı karşı karşıya getirmiştir ama Yunanlılar için ne Batı sınırı tam olarak bellidir ne de Doğu sınırı, bunlar değişkenlik göstermişlerdir, bu yüzden Yunanlılar “Doğu'yu basit bir

¹⁰² Lewis, 2007: 221.

¹⁰³ Hentsch, 2008: 85.

¹⁰⁴ Hentsch, 2008: 28.

¹⁰⁵ Delanty, 2005: 30.

coğrafi farklılıktan daha fazlası olarak kavramsallaştırmaya başlamışlardı.” Onlar için Doğu, politik ve kültürel bir muhalif olarak ötekiydi, salt coğrafi olarak değil.¹⁰⁶

Coğrafya Batı'nın Doğu'yu ötekileştirmesiyle politikleşmiştir, Doğu kültürünün, yaşam tarzının, sanatının, dininin, dilinin ve düşüncesinin olduğu her yer Batı tarafından dışlanmış, bunun da nedeni coğrafyanın oryantalistler tarafından politikleştirilmesidir. Buna en büyük örnek İspanya'dan daha Batı'da yer almasına rağmen Fas'ın Doğu'ya dâhil edilmesidir.¹⁰⁷ Bu yüzden Edgar Morin Avrupa'yı sınırları kesin olmayan ve değişken bir kavram olarak nitelendirmiştir.¹⁰⁸ Bu sınırlar birçok nedene bağlı olarak değişkenlik göstermiştir, bu bazen yukarıda değindiğimiz gibi coğrafyanın politikleşmesi konusudur, bazen de Rusya konusunda olduğu gibi mezhepsel bir konudur ya da Japonya'daki gibi tamamen coğrafidir. Eğer Avrupa'nın belli bir yaşam ve düşünce tarzı varsa ve Avrupa'ya dâhil olacak ülkeler buna göre belirlenecekse o zaman Doğu'da sayılan birçok ülke Avrupa'nın içine dâhil olmalıdır, eğer konu din ise ve Avrupa dine göre belirlenecekse o zaman Rusya Avrupa olmalıdır ya da eğer konu coğrafya ise Fas neden Avrupa değildir?

Doğu ve Batı için bir dönüm noktası belirlenecekse, bu Hıristiyanlığın doğuşu olurdu. Hıristiyanlıkla birlikte Doğu ve Batı ikinci plana atıldı, artık coğrafyadan ve etnik unsurlardan daha önemli bir varlık olan Hıristiyanlık vardı. Hıristiyanlığın en önemli merkezi olan Kudüs'ün Doğu'da olması ve Hıristiyanlığın Doğu'da ortaya çıkması, Doğu'yu Hıristiyanlık için Batı'ya nazaren daha pozitif bir hale getiriyordu. Merkez Doğu'ydu bu yüzden kiliseler Doğu'ya yöneliyordu. “Bu bizi, ‘Batı?’ sorusuna götürür: Bir fikir olarak ne zaman ortaya çıktı ve Avrupa ne zaman gerçek biçimini aldı?”¹⁰⁹ Bu soruların cevapları bize Avrupa fikrinin felsefi alt yapısını gösterecektir. Avrupa ve Batı kültürünün oluşumuna ve kendini evrensel olarak tanıtmaya etki eden felsefi zemin nedir? Avrupa'nın kendisine yüklediği bütün nosyonların felsefesi Avrupa'nın oluşumunda yatar.

2.2.1. Avrupa Fikrinin Oluşumu

Batı fikri Avrupa'nın oluşmasına zemin hazırlamıştır, Avrupa'nın oluşması oryantalizmin ortaya çıkmasını hızlandırmış ve Avrupa, oryantalizmi şekillendirmiştir. Delanty, Batı ve Avrupa fikrine dair şunları söyler:

Avrupa nosyonundan daha önceleri kullanım imkânı bulan Batı (Occident) fikri, aslında ilk Avrupa fikri gibi, bizim bugün anladığımız Doğu'yu (Orient) ifade ediyordu. Örneğin Batı'nın beşiği olarak kabul

¹⁰⁶ Bisaha, 2012: 145.

¹⁰⁷ Delanty, 2005: 137.

¹⁰⁸ Morin, 1988: 33-34.

¹⁰⁹ Bisaha, 2012: 146.

edilen Truva, Dardanel'in doğusundaydı. Fakat Batı nosyonu Antik Dönem'de, daha başka ve daha önemli anlamlar içermekteydi: Occident'in bilinmeyen bir Batı okyanusunda bulunan cennetin merkezi olduğuna inanılıyordu. İşte bu inanç, daha sonra Avrupa'nın da sahipleneceği ve Batı'ya ait bir gizemdi.¹¹⁰

Batı, Avrupa fikrinden önce ortaya çıkmış ve bugünkü Doğu'yu tanımlamak için ifade edilmiştir. Bu tanım şuan geçerli olmasa bile, Antik dönemde buranın cennet olduğu inancı, Batı'ya Doğu'nun egzotik olduğu düşüncesini kazandırmıştır.

Avrupa fikrinin genel olarak bir Yunan mitosuyla başladığı kabul edilir, bu mitos Zeus'un sarı bir boğa kılığına girip Europa'ı kaçırmamasıyla başlar. Zeus ile döllenmesi için kaçırılan Europa'un Batı'nın köklerini oluşturduğuna inanılır ve bu öykü Helen soyundan gelenler tarafından benimsenmiştir.¹¹¹ Fakat Avrupa fikrini şekillendiren Antik Yunan'dan kalan miraslarla ve Roma'nın eşsiz imparatorluğuyla bir bileşim halinde olan Hıristiyanlık olmuştur. Mitoloji Avrupa'nın taslağı için bir örnek teşkil edebilir ama Delanty, Avrupa'yı felsefi öğretilerin oluşturduğunu düşünür. Ona göre Avrupa, 'Atlantikten Urallara' "19. ve 20. yüzyılların büyük felsefi ve toplumsal öğretileri olan Rönesans ve Aydınlanma'nın ortak mirası tarafından birleştirilen kültürel ve tarihsel bir varlıktır. Avrupa'dan bir icat olarak söz"¹¹² eder ama bu icat Avrupa'nın tarihsel süreçteki kurgulanışına vurgu yapmak içindir. Avrupa bir kurgu ve icat olsa dahi, binlerce yıllık felsefi düşüncenin bir ürünü olarak meydana gelmiştir. Bu sadece Hıristiyanlık felsefesinin yanında Yunan, Roma, İslâm felsefesi ve Afrika'nın entelektüel geçmişi Avrupa'nın felsefi kimliğini oluşturur. Russ Avrupa düşüncesini biçimlendiren olayları şöyle ele alır:

Hıristiyanlık Antik Yunan ve Roma'nın sunduğu verilerle bileşim halinde Avrupa düşüncesini biçimlendiren yeni veriler ortaya koyar. Hıristiyan devrimini yaratan nedir? Yegâne mutlak ve kadir-i mutlak bir Tanrı, hiçlikten yaratılan bir Doğa, anlamla donatılan bir Tarih vs. Antik Yunan'ın, Roma'nın ve gizeminin ürünü olan Avrupa düşüncesi böyle doğar.¹¹³

Ortaçağ'da Yunan ve Latin mirasların buluşma noktası olan Avrupa, kültürel bir birliğe ancak dil sayesinde yani Latince ile kavuşmuştur. 13. yüzyıldan sonra Üniversitelerin ortaya çıkmasıyla farklı uluslararası bir iletişim ağı kurulur ve böylece Avrupa uygarlığı doğar. Bu uygarlık Yunan ve Roma dünyasının yanı sıra İslâm dünyasına da çok şey

¹¹⁰ Delanty, 2005: 31.

¹¹¹ Hentsch, 2008: 29-30.

¹¹² Delanty, 2005: 4.

¹¹³ Russ, 2012: 31.

borçludur.¹¹⁴ Yunan felsefesi, Roma düşüncesi, Hıristiyanlık Tanrısı ya da mitoloji bir Avrupa fikri için tek başlarına yeterli olmamışlardır, bunlar Avrupa’da ortak bir felsefi geçmişte de değildir ve kültürel bir birlik için yetersiz kalmışlardır. Avrupa için ilk en önemli ortak düşman İslâm ve ortak geçmiş ise Afrika’dır. Bu yüzden Avrupa fikrinin felsefi alt yapısında bu iki medeniyetin düşünsel ve entelektüel etkileri vardır. Delmas, Avrupa uygarlığının borçlu olduğu miraslara farklı bir bakış açısı getirir. Yerleşen bir kaniya göre Avrupa uygarlığı Yunanlılardan, Romalılarından ve Yahudilerden mirastır. Fakat Claude Delmas’a göre ruhsal yakınlıklarının varlığı bilinse dahi Avrupa uygarlığını bunlarla sınırlandırmak Avrupa’yı sadece bir düşünceden ibaret bırakır.¹¹⁵ Avrupa, sadece bir düşünce çerçevesinde oluşmamıştır, Avrupa’yı sadece ruhsal yakınlıkları olan medeniyetlerin bir mirası olarak görürsek eğer, Avrupa’nın bütün felsefi oluşumunu ve tarihsel kimliğini inkâr etmiş oluruz.

Batı, kültür ve uygarlığını Doğu’ya borçluydu. Delanty, Eski Yunan ve Roma dünyasını Batılı olarak görmüyor ve eğer Avrupa’yı coğrafi bir varlık olarak ele alırsak; Avrupa, Akdeniz kültürünün bölünmesinin bir ürünüydü. Avrupa fikri ise esas olarak klasik Yunan uygarlığının çöküşüyle ortaya çıktı. Yunanlılar, kendilerini Avrupalı bir uygarlığın temsilcileri olarak görmüyorlardı, onlar Yunan kültürünün demokratik temsilcileriydi. Büyük İskender, Avrupa fikrinin şekillenmesinin politik öncüsüdür. Onun döneminde kazanılan topraklar ayrı coğrafi bölgeler olarak bir kimliğe büründürülmüştür. Romalılar da Yunan uygarlığı gibi kendilerini Batılı olarak görmeyip, Avrupa fikrine sahip değillerdi. İmparatorluk ikiye bölünmüş olmasına rağmen imparatorluğun kalbi Doğu Akdeniz’de. Roma etnik merkezîyetçiliği hiçbir zaman Avrupa fikrine dayanmadı. Onlar için Avrupa fikrinden daha önemli olan Roma mit ve efsaneleriydi. Hıristiyanlık özellikle Roma’nın çöküşüyle birlikte Avrupa ile bütünleşmişse de, Hıristiyanlığın başlarında, Hıristiyan dinini benimseyenler Avrupa’dan değil, Roma’dan sayılıyordu. Sözde Roma ve Yunan uygarlıkları Batılı olarak görülür ve Batı’nın kökenleri Antikite’ye doğru götürülür. Delmas’a göre Avrupa yine de bu üç mirasa çok şey borçludur. Peki Delmas için Avrupa bunlara hangi yönden borçludur? Ona göre Avrupa, Yunanlılara “belirli bir insan ve toplum kavramının biçimi ve ana çizgilerini, Roma’ya siyasal ve hukuksal bir kavram, bir çerçeve”¹¹⁶ son olarak Hıristiyanlığa ise bir imparatorluğun ruhunu ve özünü borçludur.

Roma İmparatorluğu’nun geniş bir toprak bütünlüğü olduğu için Avrupa fikri ancak Roma İmparatorluğu’nun çöküşüyle yavaş yavaş şekillenmeye başladı. Artık Orient nosyonu bir geçerlilik kazanmaya başladı, fakat bunun yanında parametrelerini de tedrici bir şekilde

¹¹⁴ Russ, 2012: 67.

¹¹⁵ Delmas, 1973: 5-7

¹¹⁶ Delanty, 2005: 26-33.

Batı'ya kaydırıldı. Avrupa fikrinin kültürel bir fikir olarak şekillenmeye başlaması için her şey böylece hazırды. Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, Avrupa kimliğinin oluşumu için önemli bir dönüm noktasına işaret eder, fakat Avrupa fikrinin şekillenmesi için en önemli dönüm noktası 650 ile 750 yılı arasında yüzyıl süren Müslüman saldırılarının etkisiydi. Evet, Avrupa bir fikir olarak Roma'nın çöküşüyle oluşmaya başladı ama Avrupa'nın Avrupa kimliğine ulaşması için dönüm noktası Müslümanların Batı'ya doğru gittikleri bu dönemdi. Barbar ve Pers istilaları Batı'nın kenetlenmesi için bir fitili ateşledi ama özellikle Müslümanların Batı'ya ilerleyişi, “Hıristiyan olmayan bir dünyaya karşı bir bütün olarak Hıristiyan Dünya'sına,”¹¹⁷ Yunan Uygarlığının ve Roma İmparatorluğu'nun kazanamadığı Avrupa kimliği hissini ve aidiyetini kazandırmıştır. Avrupa bu şekilde oluşmuştu ve zaferin değil kaosun ürünüydü. Morin sadece Avrupa'yı değil, Avrupa kültürünü de bir kaosun ürünü olarak görür. Ona göre Avrupa kültürünün bugünkü halini almasının temelinde de Yahudi, Hıristiyan, Yunan ve Latin kerteleri arasında kopmalar ve kavgalar vardır, bu yüzden hem modern Avrupa hem de Avrupa kültürü bir seri çatışmanın ürünüdür.¹¹⁸

Müslümanların saldırıları ile birlikte “öteki” de şekillenmeye başlamıştır, ahlaki ve dini alanda büyük bir ayırım yapılmaya başlanmıştır. Batı uygarlığın temsilcisi olarak iyiliğin temsilcisiydi, Doğu ise barbarlığın ve kötülüğün taşıyıcısıydı. Avrupa, bu saldırılarla birlikte artık Doğu'yla bütün kökenlerini yok saymış ve kendi üstünlüğünü din ve maneviyat üzerine kurgulamıştır. Delanty'ye göre Müslümanlarca meydana getirilen ‘öteki’lik imajı olmadan, Hıristiyanlığı benimseyen Avrupalı toplumların birleşmesini sağlayacak tek ve yüksek bir kültür elde edemezdi.¹¹⁹

Oryantalizm tarafından mükemmeliyetçilikle ifade edilen Avrupa bir kaosun ürünü müydü? Egdar Morin'e göre Avrupa'yı şekillendiren olaylar, Roma/Bizans ayrılığı (5.yüzyıl), Papalık-İmparatorluk ayrılığı (11. ve 13.yüzyılları), Bizans'ın düşüşü (1453) ve otuz yıl savaşları gibi kaoslardır. Avrupa'yı derinden etkileyen bu olaylar onu bölmekte fakat aynı zamanda onu şekillendirmektedir. Polters'in hemen ertesinde Avrupa kavramının yükselişine dikkat çeken Morin, 800'lerde “Avrupa'nın Babası” sıfatı ile anılan Şarlmayn'ın ölümünden sonra Hıristiyanlık düşüncesinin Avrupa düşüncesini kendi içinde eritip yok ettiğini ve 14. yüzyıla kadar Avrupa kavramına rastlanılmadığını ifade eder. Fakat yine de Avrupalılık bilincini oluşturan Hıristiyanlık değildir. Hıristiyanlık Doğu'dan Akdeniz'e yayılmış ve çok geç bir dönemde Batı'ya ulaşmıştır. Hıristiyanlığı Avrupa'ya hapseden, onun sınırları içine takılıp kalmasına yol açan İslâm fetihleridir. Avrupa kavramının yayılmasını sağlayan ise

¹¹⁷ Delanty, 2005: 37-41.

¹¹⁸ Morin, 1988: 83.

¹¹⁹ Delanty, 2005: 43.

devletlerin Hıristiyanlıkla bağlarını koparmaya yönelik hareketleridir. Bu bağlamda 1555 Augsburg Antlaşması ile Almanya’da Lutherçiliğin fiilen tanınması ve Katolik ve Protestan devletlerin arasında çıkan savaşların daha sonra devlet çıkarlarının dinin üstünde olduğu anlayışıyla yapılan 1648 Vastfalya Antlaşmalarıyla Avrupa terimi hız kazandı. Bununla birlikte İngiltere, Fransa ve Hollanda’da Avrupa sözcüğünün ‘Hıristiyan Dünya’ sözcüğünün yerini alması 1630-1660 yıllarına rastlar.¹²⁰ Bu olaylardan sonra Hıristiyanlığın da üstüne çıkan Avrupalılık bilinci artık yeni arayışlara girdi. Avrupa ve oryantalizme gerekli olan bir üstünlük felsefesi yaratmaktı. Avrupa, kendini üstün bir konuma koymanın felsefi alt yapısını oluşturmaya başladı.

Osmanlı’nın sürekli ilerleyişi, özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa’nın en büyük düşmanı haline gelmesinden sonra Doğu ve Batı arasında dönemsel bir kırılma olmuştur. Avrupa kimliği bu dönemde mevcuttu ama bu kimlik; yenilgiler, geri çekilmeler ve bozgunlar tarafından şekillenmişti ve Doğu’nun ortak düşman olarak algılanması üzerine kurgulanmıştı. Portekizliler ve İspanyollar yeni bir Avrupa kimliği oluşturmak için denizaşırı fetihlere yöneldiler. Bu dönemde haritanın da icat edilmesi Avrupa’nın somut bir hale bürünmesine sebep olmuştur. Avrupa’nın Osmanlı savaşlarıyla birlikte yaşadığı durgunluğun üstesinden gelebilmesinin tek yolu denizaşırı fetihlerdi. Doğu sınırı korunacak sınır olarak kalacakken, Batı sınırı Yeni Dünya’nın fethiyle genişleyecekti.¹²¹

1571 yılında İnebahtı Deniz Muharebesi ile Avrupa Hıristiyan imparatorluğuna dönüşümünü tamamladı, fakat Avrupa sert, dindar anlamını kaybederek seküler bir düşünceye büründü. Artık sadece kâfirler barbar değildi, Avrupalı olmayan her şey Barbar kabul edildi. Osmanlı ile yapılan savaşlardan sonra Avrupa fikri, Hıristiyan Dünyası fikrinin yerini almaya başladı. Avrupa bu dönüşümle birlikte kendini değerler sistemi olarak sunmaya başladı. Bundan sonra Avrupa dışındaki bir dünyaya din değil uygarlık götürülecekti.¹²² Avrupa, 10. yüzyılda sadece coğrafi olarak anılmaktan sıyrılıp, politik ve “kültürel bir fikre dönüştü ama Avrupa fikri henüz bütün bir Avrupa kimliğinin temeli”¹²³ olacak bir istikrarı yakalayamamıştı. Avrupa’nın bu fikri kimlik olarak benimsemesi 17. yüzyılda kolonyal genişlemenin sonucunda oldu. Bu dönemle birlikte Avrupa fikri Avrupa değerlerinin temsilcisiydi. Bu fikrin bir kimlik olarak benimsenmesinde ise en büyük neden Osmanlılara karşı gösterilen dirençti. Tek Avrupa düşüncesi 17. yüzyılda başlar. Çek yazar Komensky (1592-1670), Avrupalı bütün halklardan oluşan bir federasyon halinde insanların birleşmesini

¹²⁰ Morin, 1988: 38-52.

¹²¹ Delanty, 2005: 57-70.

¹²² Delanty, 2005: 59-70.

¹²³ Delanty, 2005: 481.

amaçlayan düşünceler geliştirmişti. Leibniz ise Avrupa devletlerini bir araya getirmeyi hayal etmiştir. Her zaman olduğu gibi, Batılı filozoflarla Avrupa'nın yolu birleşir.¹²⁴

Avrupalılık fikri hız kazanmadan önce Batı'ya düşen ilk görev kendi özgün kurumlarını, düşüncelerini ve değer yargılarını oluşturmak oldu. Bu fikirler doğrultusunda Batı, bir Avrupa uygarlığı oluşturmak için birçok aşamadan geçecektir. Bu aşamalar: feodalite, Rönesans, Reform ve Aydınlanmadır. Bu aşamalar, Batı'nın Doğu'dan kopuşunun ve tek başına özgün bir varoluşunun aşamalarıdır. Böylelikle özgün ilk kurum olan feodalite oluşacaktır.¹²⁵ Bu ilk özgün kurum Avrupa uygarlığını oluşturmanın da ayak sesleridir.

Avrupa bir fikir olarak kendini sunmaya başladığından beri, kimliğinin en önemli parçası ötekiler üzerinde hâkim olmak ve imtiyazlı olmaktır. Avrupa'nın üstünlük söylemi Ortaçağ'da İslâm'a karşı Hristiyanlık söylemiyken, Modern çağda özellikle Bacon ile birlikte bu söylem yerini 'Doğa' üzerinde uygarlığın zaferi söylemine bırakmıştır. Sadece Avrupalı olmayan insanlar ya da Hristiyanlık dışındaki dinler değil, Avrupa olmayan Doğa'da barbardi, geriydi ve Avrupa'ya ihtiyacı varmış gibi gösteriliyordu. Böylece Avrupa, Doğa'ya hükmetme şerefine nail olacaktı. Bunun sonucunda Avrupa fikri, yaklaşık 1000 yıl boyunca 'düşman ve öteki' olarak görülen İslâm ile ve kendi dünyalarını 1600 yıl boyunca şekillendiren Hristiyanlık ile daha az ilintili hale geldi. Yeni kutuplaşmanın adı Doğa'ya karşı uygarlıktı. Binlerce yıl boyunca farklı toplumlar tarafından Tanrı ve Tanrıça olarak nitelendirilen Doğa, Avrupa için 17. yüzyılla birlikte 'öteki' olarak görülmeye başlandı. Avrupa, "Yeni Dünya'yı da içine alan ve uygar olmayan Doğa'nın barbarlığına"¹²⁶ işaret ediyordu, çünkü bu Doğa, Avrupalı olmayan Doğa'ydı. Marx ile birlikte Batı'nın Doğa üzerinde hâkimiyet kurma düşüncesi daha da netleşmiştir. Çünkü Marx, tarihi insan ile doğa arasındaki mücadele olarak belirlerken, tarihin ilerlemesinin temel koşulunu da insanın doğa üzerindeki hâkimiyetine bağlamıştır.¹²⁷ Avrupalı olmayan bir Doğa, Batı'nın sömürgecilik hareketlerini engelliyordu, bundan dolayı Batı sömürgelerde ehlileşmemiş Doğa'ya savaş ve ancak bu Doğa'yı kendi deyimleriyle 'ehlileştirdiklerinde' başarılı oldular.¹²⁸ Avrupalı olmayan Doğa'ya karşı verilen bu savaş, Batı'nın kendi değerleri dışındaki her şeye açtığı savaşın bir sonucuydu.

Sömürge topraklarında, Batı'nın Hristiyanlaştırma misyonunun bu insanları Tanrı'ya kavuşturmak olmadığını söyleyen Fanon'a göre kilise Tanrı'ya değil, beyaz adama hizmet eder. İşlevi de sömürge halkını Tanrı'nın yoluna değil, Avrupalı beyaz adamın yoluna

¹²⁴ Russ, 2012:194-195.

¹²⁵ Kılıçbay, 1999: 53.

¹²⁶ bk. Delanty, 2005: 49-93.

¹²⁷ Sunar, 2012: 115.

¹²⁸ Fanon, 2017: 244.

koymaktır.¹²⁹ Bu düşünceler Avrupa'nın kimlik oluşumu sürecinde yaşanmıştır, bu kimlik oluşumu sürecinde kendi tarihini kendi kurgulayan¹³⁰ Avrupa, dünya tarihini de kendi kimlik oluşuma göre belirlemiştir, çünkü Batılı beyaz adama düşen görev buydu. Avrupalı olmak için Avrupa'nın belirlediği tarihi aşamadan geçmek ve Avrupa'nın mücadele ettiği düşüncelerle ya da olgularla mücadele etmek gerekir.

19. yüzyılda Avrupa'ya ait olma duygusu giderek kendi kendinden hoşnut olma şeklinde yaşanmaya başlanır, Avrupalı olmak bir lüks olur. 1800'lerde "Avrupalılık" sözcüğü ortaya çıkar. 1830'larda ise "Avrupalılaştırma" fiili ortaya çıkar yani diğerlerine uygarlık götürme bilinci, diğerlerini uygarlaştırma. Geri kalmışlık artık ikinci plandadır, birinci planda olan şey ise Avrupalı olmayan ırkların, Avrupalılardan daha aşağı olarak görülmesiydi. Kipling'in ateşini fitillediği 'beyaz ırkın sorumluluğu' artık başlamış oluyordu. İşte Avrupa'nın diğer ırkları aşağı görme ve onlara medeniyet götürme fikrinin felsefesi burada yatar.¹³¹ 19. yüzyılda İngilizlerle birlikte Avrupa kendini kültür olarak değil, uygarlık olarak tanıttı, bu uygarlık fikrinin yaygınlaşmasıyla birlikte bir mit doğdu. Doğu'nun Batı'ya ihtiyacı olduğu ve bu yüzden Batı'nın onlara medeniyet ve uygarlık götürme ihtiyacı düşüncesi yayıldı. İhtiyaç diyoruz, çünkü Avrupalılara göre bu beyaz adamın yüküydü. "Beyaz Adamın Yüğü" mitiyle Batı ölmekte olan Doğu kültür ve medeniyetini yeniden canlandıracaktı. Avrupa'nın görevi bir dünya uygarlığı olarak, dünyayı uygarlaştırmaktı. Böylece tarihi ve felsefi bir mit oluşturuluyordu.¹³²

Avrupalı Beyaz Adamın kendine yüklediği misyonlardan diğeri ise Avrupa dışındaki her yeri hem sahiplenmek hem de dışlamak oldu. Bu aynı zamanda Avrupa'nın kendi içinde barındırdığı bir çelişkiydi. Edgar Morin Avrupa'nın içinde barındırdığı zıtlıkları şöyle ifade eder:

Nitekim, Avrupa hukuktur, diyemeyiz, çünkü o aynı zamanda bir kaba kuvvettir; Avrupa demokrasidir diyemeyiz, çünkü o aynı zamanda ezmedir, baskıdır; Avrupa'nın maneviyatçılık demek olduğunu söyleyemeyiz çünkü o aynı zamanda maddeciliktir; Avrupa ölçü demekse, ölçüsüzlük, yani *ubris* aynı zamanda Avrupalı bir özelliktir.¹³³

Avrupa'nın bu hem sahipleyici hem de dışlayıcı tavrı Avrupa'yı diğer bütün toplumlar üzerinde bir hâkimiyet kurmak ve onları tahakkümü altına almak fikrine götürmüştür, bu da Avrupa'nın temel düşüncesidir. Batı, diğer toplumların demokrasi, uygarlık ve ilerleme gibi

¹²⁹ Fanon, 2017: 48.

¹³⁰ Hobson, 2008: 110.

¹³¹ Morin, 1988: 65-66.

¹³² Delanty, 2005: 136-138.

¹³³ Morin, 1988: 33.

Avrupa değerlerine sahip olması gerektiğini ve değerleri de benimsetecek olanın da Batı olduğunu ifade ediyordu. Bu söylem Batı'ya diğer toplumlar üzerinde tahakküm kurma söylemi için hazırlanan zemindi. Avrupa kendi değerlerini diğer toplumlara götürmek ve onlara empoze etmek için onları tahakkümü altına alacaktı.

2.2.2. Avrupa'nın Tahakkümü

Halliday'e göre oryantalizm bir tahakküm söylemidir. Oryantalizmi Avrupa'nın diğer toplumlara boyun eğdirme ve onların nasıl yönetileceğini belirleme sürecinde bir vasıta olarak görür.¹³⁴ Bu boyun eğdirme oryantalizmin elinde kültürel ve tarihi bir inkâra dayanırken, Avrupa'nın elinde ise jenositin ve emperyalizmin felsefi arka planını oluşturacaktı. Avrupa, ötekiler aynasında kendisini diğer toplumlardan farklılaştırmıştır. 16. yüzyıla kadar Avrupa'nın kültürel bütünlüğünü sağlayan Latinceydi, fakat bu yüzyılda dinsel birliğin de bozulmasıyla birçok farklı dil kendisini eserlerde göstermeye başladı. 1714 yılındaki Utrecht Anlaşması Hıristiyan cumhuriyeti çerçevesinde hazırlanan son Avrupa belgesiydi. Latincenin ve Hıristiyanlığın birleştirici gücünü kaybeden Avrupa artık heterojen bir yapıya sahipti. Hıristiyan kimliğinin dışına çıkan Avrupa, kendisini diğerlerinden farklılaştıran bir dizi aynada kendisine bakmaya başladı. Bu yeni yaklaşım dinden daha çok inanca bağlı bir bilinçten doğdu. Avrupalı halklar dışındakiler Hıristiyan olmadıkları için değil, Avrupalı olmadıkları için düşük yaratılışa görüldü.

Fontana, Avrupalıların iki aynaya bakıp kendilerini tanımladıklarını ifade eder. Birinci aynada Avrupa ırkının üstünlüğü belirtmek için ırksal farklılıklar görülmekteydi. İkincisinde ise daha çok Avrupa-merkezci bakış açısını yansıtan ilkel insan görülmekteydi. Avrupalılar kendi ırklarını üstün gördükleri için ilk aynadan jenosit ve köle ticareti, bu ırkların ilkel insanlarına hükmetme hakkını da kendilerinde buldukları için ikincisinde de emperyalizm doğdu.¹³⁵ Avrupa böylece diğer toplumlara hükmetme, sömürme ve gerekirse yok etme hakkını belli bir üstünlüğe dayandırmıştı. Kölelik, tarihin en eski toplumlarında var olmuştur ama Fontana'ya göre tarihin hiçbir döneminde kölelik, 1600-1800 yılların arasında Avrupa'nın yaptığı zenci köle ticaretinin boyutuna ulaşmamıştır. Avrupa, tahakküm eder ama aynı zamanda tahakkümü meşrulaştırma yoluna girer. Fontana 18. yüzyıl Fransız filozoflarının amacının bu tahakkümü meşrulaştırma kuramlarını bulmak olduğunu ifade eder.¹³⁶

¹³⁴ Halliday, 2007: 84.

¹³⁵ Fontana, 1995: 130-131.

¹³⁶ Fontana, 1995: 141.

Felsefeyi bir Yunan icadı olarak sunan ve felsefe tarihinin önemli fikirlerini sadece Batı ile sınırlayan bir felsefi etno-merkeziyetçiliği kurumsallaştırdı. Sadece felsefi düşünceler değil, insanlığın bütün farklılıkları Batı düşüncesine mahkûm ediliyordu. Batı bundan sonra sadece hangi insan davranışlarının doğru olduğuna değil, aynı zamanda kimin de insan olduğuna birkaç felsefi kuramla karar verecekti. Locke, özgür insanlığın doğal haklarının savunucusu olarak anılsa da, kendi döneminde Afrika köle ticaretinden hiç söz etmemiştir. Locke, köle sahiplerinin köleleri üzerinde sahip oldukları hakları kapsamlı bir şekilde haklılaştırmıştır ve köleliği sivil toplumdan önceye yerleştirmiştir. Locke insanı tanımlarken, “kesin olmamakla birlikte insan bir hayvandır ya da rasyonel ya da beyazdır” der. Locke bunun oluşmasını, her ne kadar desteklemese de, daha önce hiç siyah insan görmeyen çocuğun sonradan kazandığı deneyimlere bağlar. Locke’un bu düşüncesi başkalarının elinde “Zencileri” insanlıktan dışlayan bir hal almıştır.¹³⁷ David Hume, 1748’de yazdığı “Ulusların Karakterleri” denemesinde siyahları ve diğer ırkları beyazlardan daha aşağıda görmüştü, Kant “Yüce ve Güzel Olanı Hissetme Üzerine Gözlemler” adlı eserinde siyahların evrenden düşünce almadıklarını öne sürdü.¹³⁸

Amerika’nın keşfinden sonra burada bulunan Kızılderililere yapılan muameleler Avrupa’da uzun süre tartışıldı. Adını zikretmeye değer tartışmalardan en önemlisi Valladolid piskoposlarından dönemin ünlü bilginlerinden sağlıkçı Gines de Sepulveda (1494-1573) ve Chiopa piskoposu Senyör Bertolomê de Las Casas (1484-1566) önemli bir jürinin önünde karşı karşıya geldiler. Bu tartışmanın en önemli yanı diğer ırklarla ilgili felsefi ve ahlaki soruları tartışmaya açmasıydı. Sepulveda, Yunanlılarla başlayan bazı insanların doğaları gereği köle olmaya yatkın olmaları düşüncesini, Aristoteles’in daha önceki düşüncelerini savunup, Kızılderililerin yaratılış skalasında daha gerilerde olduğunu ifade ediyordu. Bu yüzden Sepulveda Amerika kıtasında Kızılderililere yapılanları meşrulaştırma yoluna başvurmuştur.¹³⁹

Amerika’nın Yerlilerine müdahale hakkının olduğunu onların barbar, eğitimsiz, bir şeyi öğrenmekten aciz, vahşi, başkaları tarafından yönetilmeye muhtaç, insan kurban etmeleri, ilahi ve doğal hukuka karşı olmaları gibi gerekçelerle haklılaştıran Sepulveda,¹⁴⁰ Batı’nın evrensel değerlerine uymayan bu yerlilerin Batı tarafından yapılacak olan müdahaleyi meşru hale getirdiğini düşünüyordu. Batı’nın bu müdahale hakkı daima ahlaki bir gerekçeyle savunulmuştur. 16. yüzyıla kadar Batı’nın kendine yüklediği misyon ‘öteki’leri Hıristiyanlığa

¹³⁷ Bernasconi, 2015: 8-32.

¹³⁸ Taş, 1999: 40.

¹³⁹ Schnopper, 2005: 58-59.

¹⁴⁰ Wallerstein, 2010: 17-18.

döndürmenin ahlaki görevleri olduğuydu. Bu ahlaki görev Batı Ortaçağ'ının bir sonucuydu, 19. yüzyılda ahlaki görev medenileştirme, 20. ve 21. yüzyılda ise insan hakları ve demokrasi olmuştur.¹⁴¹ Bu Batı'nın teorikte kalmış felsefi bir düşüncesi değildir, aynı zamanda pratiğe de dökülmüştür. Amerikalı yerlilere müdahale gerekçesi Batı'nın evrensel bir değeri olan Hıristiyanlığa döndürme iken, Irak'a müdahale sebebi ise yine Batı'nın evrensel bir değerleri olan demokrasi ve insan haklarıdır. Sepulveda'nın ahlaki ve felsefi gerekçeleri Batı'nın bugün hale devam eden müdahale hakkının kökenleridir.

İrk kavramı daha ortaya çıkmamış olmasına karşın ırkçı düşüncenin yaygınlaşması ile birlikte artık Hıristiyanlığa geçen insanlar bu dine kabul edilmiyordu. 15. yüzyılda Yahudiler kanın saflığı ilkesinden dolayı Hıristiyanlığa kabul edilmemişlerdi. 16. yüzyılda Amerikan Yerlileri bu dini kabul edenler olsa da, insan olmadıkları gerekçesiyle toplu bir katliama uğramışlardı. Bunlar ırkçılığın göstergesi olarak kabul edilse de, ırk terimi ilk defa 17. yüzyılda kullanılmaya başlandı. Avrupalılar uzun zamandır değişik halkların varlığının farkındaydı ama bir terminolojiye oturtmaları için 1864'te yayınlanan ve François Bernier'e atfedilen anonim bir kitabı bekleyeceklerdi. Bernier Avrupalılar, Afrikalılar, Doğulular ve Laponlar olarak bu halkları listelemişti. Bernasconi'ye göre bu sınıflandırmayı önemli kılan listenin kendisi değil, "ırk" kavramının ilk defa amaçlı kullanılmasıydı. Bu ırk teorisinin yaratıcısı olarak da Immanuel Kant'ı görüyordu.¹⁴² Bernasconi, Kant'ın Ausgabe'de bulunan ve hiç yayımlanmamış bir el yazmasında ırkların birbirlerine karışmasına şiddetle karşı çıktığını vurguluyor. Aynı el yazmasında Kant, "ırkların birbirine karışması kötü ırkı iyileştirmeksizin, iyi ırkı alçaltır" düşüncesini paylaşıyor.¹⁴³

Avrupa kendi üstünlüğü felsefi kuramlara dayandırdı ve bunu daha ileriye taşımak için bilimsel olarak kendilerinin diğer ırklardan daha üstün olduğunu göstermeye çalışmaları sonucu antropoloji doğmuştur. Londra Antropoloji Derneği Başkanı James Hunt 13 ırk belirleyerek bunların eşit olmadıklarını, belli bir hiyerarşide olduklarını ifade ederek, kendi döneminde siyah köleliğin kaldırılmasını savunanlara yaptığı bilimsel çalışmaları örnek göstererek, insanlık adına siyah köleliğin devamından yana olduğunu açıklamıştır.¹⁴⁴ Avrupalı etnologlara düşen görev ise Avrupalı insanları üstün göstermek için, insanlığın en az ikiye bölünmüş olduğunu savunmaktı. 1799'da Dr. Charles White, kafatasları üzerinde yaptığı çalışmalarda ırkların çok kökenliğini kanıtladığını ilan etmiştir. Siyahların, evrim basamağının en altında insan ile hayvan arasında olduğunu iddia etmiştir. Ancak antropoloji,

¹⁴¹ bk. Wallerstein, 2010: 9-42.

¹⁴² Bernasconi, 2015: 34-38.

¹⁴³ Bernasconi, 2015: 62.

¹⁴⁴ Ayçiçek, 1996: 230-231.

etnoloji ve kraniyoloji (kafatası bilimi) ölçümlerinde başarısız olunca Avrupalı aydınlar, bu sefer kendi üstünlüklerini Psikoloji, etholoji, sosyobiyoloji ve genetikte aramışlardır.¹⁴⁵ 19. yüzyıldan sonra ise filoloji kendini göstermeye başlamıştır.

Fontana'nın tabiriyle doğal bir cennette, hırstan, savaştan uzak toplumsal bir uyum içerisinde yaşayan Brezilya Yerlileri, 19. yüzyılda Avrupalıların uygarlaştırma söylemiyle karşı karşıya kaldılar. Amaç sadece halkları değil, bu Doğa'yı da uygarlaştırmaktı. Biri zoolog, diğeri botanikçi olan iki Bavyeralı bilim adamı, bütün Avrupalıların ortak düşüncesi olan bu halkların geriliğinden yola çıkarak, bunların Avrupa'nın üstün kültürünü özümseyebilecek kapasiteden yoksun olduklarını ve bundan dolayı canlıların safından ayrılacaklarını düşünüyorlardı. Bir kehanet mi yoksa bilimsel bir çalışma mı bilinmez ama üzerinden çok geçmeden bu halklar Avrupa tarafından yok edilmeye mahkûm oldular. 3 yıl içinde nüfusları 3,5 milyondan 1 milyona kadar inmişti.¹⁴⁶

Köleliğin kaldırılması ve köle ticaretinin sonlandırılmasında ilerleme katedilen aydınlanma yıllarında aynı zamanda ırkçılıkta felsefi kuramlarla ve bilimsel çalışmalarla bir kılıfa sokuluyordu. 18. yüzyılda hayvanları sınıflandırmak için Avrupalı doğa bilimcilerin kullandıkları bakış açısı vahşi ve ilkel insanların doğal olarak aşağı bir konumda olduklarını meşrulaştırmak için insan soyuna da uygulandı. Doğayı sistemleştiren "Linnaeus, her kıtaya denk düşmek üzere dört büyük insan grubu sıralamakta ve bunlara bir karakter belirtmekteydi. Buna göre Avrupalılara yasalar, Amerikalılara görenekler ve Asyalılara kafalarındaki düşünce yön veriyordu,"¹⁴⁷ bunun yanında Afrikalılar ise keyfi davranışlar sergiliyorlardı. Kant'ın "Zenciler doğadan zekâ almışlardır" düşüncesi böylece bir doğa bilimcisi tarafından sisteme oturtulmuştur. Aynı yüzyılda Gabineau (1816-1882) ise bir kavmin gelişmesinin ya da çözümlenmesinin ne dine, ne ahlâka ne de israfa bağlı olduğunu, yalnızca ırka bağlı olduğunu ifade ediyordu. İnsanoğlunun üç ırka bölündüğünü belirtirken, bunların arasında en rasyonalistolanın "Aryan" kolu olduğunu ifade eder.¹⁴⁸ Ona göre uygarlıkları da bu üstün ırk meydana getirmiştir.

Yapılan coğrafi Doğu-Batı ayrımı ile birlikte Doğu ve Doğulu sürekli Batı ve Batılı öznenen daha aşağıda görülmüştür, tahakküm altına alınan Doğu, Batı için bu karşıtlıkta sadece araç olarak ele alınmıştır. Amaç ise Batı'nın coğrafi, zihinsel ve felsefi üstünlüğünü kurgulamak olmuştur.

¹⁴⁵ Ayçiçek, 1996: 232-234.

¹⁴⁶ Fontana, 1995: 138.

¹⁴⁷ Fontana, 1995: 143-144.

¹⁴⁸ Kösemihal, 1982: 58-59.

2.3. Zihni Olarak Doğu ve Batı Ayırımı

Doğu ve Batı tarihin en eski karşıtlıkları, bir icat mı yoksa nesnel bir şekilde ortaya koyulmuş coğrafi bir ayırım mı? Batı, Avrupa fikrine temel teşkil etmiş bir icattır, Avrupa ise coğrafi bir alan değil, kültürel bir oluşumdur. Doğu da Batı tarafından kendi Batı kimliğine ulaşmak için -sürekli sınırları değişmesine rağmen- oluşturulmuş bir efsaneydi. Eğer Doğu ve Batı ayırımı coğrafi değilse, zihni ayırımın felsefi temeli nedir?

Avrupa diğer toplumlara göre daha homojen bir yapıda olmasına rağmen kendi içinde bir farklılık oluşturma eğilimindeydi. Doğu ise daha heterojen olmasına karşın ortak bir noktada uyum yakalamaya çalışıyordu. Batı ortak bir toplumsal yapıya sahipti ama tek tek toplumların kimlik arayışları dil ve mezhep ayırımlarından çok tarihsel ve coğrafi ayırımlara dayanıyordu. Doğu'da ise cemaat yapıları meşruiyet kazandığı için farklılık arayışı Batı'daki gibi toplumlara değil cemaatlere dayanıyordu. Bu kimliksel boşluklar Batı'da dil ve mezhep farklılığına dayanıp tarihsel ve coğrafi ölçütlerle doğal kopukluklar yaratmıştır. Doğu'da ise dil, cemaat ve mezhep farklılığına yol açarken tarihsel ve coğrafi bir kopukluk yaratmıyordu. İşte Batı ve Doğu'yu ayıran bu zihni kimliklerdir, fakat bu farklılığın temellerini Batı atıp ölçütlerini de kendisi belirlemiştir. Bu yüzden bu ayırım öznel ve Batı'nın gereksinimlerine cevap verir. Oysaki Doğu ile Batı'yı zihni olarak ayıran çizgiler zaman içinde değiştiğine göre evrensel bir Doğu – Batı ayırımı belirlemek söz konusu değildir.¹⁴⁹

Doğu ve Batı'yı farklılaştıran coğrafya değil, anlam dünyaları yani zihniyetleridir. Mahçupyan'a göre Doğu ve Batı'nın anlam dünyasını şekillendiren iki önemli zihniyet, otoriter ve ataerkil zihniyetlerdir. Otoriter zihniyet için gerçekliğin temeli maddededir ve bu bilgiye sahip olanlar hiyerarşik olarak diğerlerinden farklılaştırılır. Sert bir denetim mekanizması olup, tüm yönetilenler homojen bir bütünlük içinde yönetime tabi kılınır. Ataerkil zihniyet için ise gerçekliği ulvi bir kaynakta arar. Bu zihniyet ilahi gerçeklik ile sıradan insanlar arasında bir aracı (Peygamber) gerektirir. Batı'da din devletin manevi gücü olup devletin örgütlenme modeline göre yapılanmalar ortaya çıkarmıştır. Doğu'da ise devlet dinin nüfuzu altındadır. Doğu'da ataerkil ve otoriter zihniyet uyum içerisinde var olurken, Batı'da ise toplumsal yapılanmalar iki zihniyet tarafından paylaşılırken daha sonra Batı otoriter zihniyete doğru evrilmiştir ve bu Batı'da ataerkilliğin en önemli kurumu olan dinin bile otoriterliğe evrilmesine sebep olmuştur. Ortaçağ'a doğru gelince Batı bu zihni farklılıkları daha da belirginleştirerek kendisini ayırmıştır. Mahçupyan, bu

¹⁴⁹ Mahçupyan, 1998: 40-42.

farklılaşmanın Batı'nın "bilincine ve zekâ üstünlüğüne değil, zihni ve toplumsal yapıların tarihsel değişim uyum sorunundan kaynaklandığını ifade eder."¹⁵⁰

Doğu ile Batı'nın ayrılaşması Pers ve Yunan savaşları ile başlasa da miladi 1000 yılı içindeyken hızlanmıştır. Şark'da otoriteye dayalı ve erk zihniyet uyum içinde devam ederken, Batı'da ise zihniyetlerin çatışması feodal dönemle birlikte ideolojik boyuta taşınmıştır. Batı ve Doğu arasındaki keskin kopuş ise Aydınlanma ile birlikte olmuştur. Aydınlanma ile birlikte Avrupa akılcılaşılarak ve sekülerleşerek dünyayı uygarlaştırma misyonunu edinmiştir, bundan dolayı da Doğu'yu uygarlaşmadan ve ilerlemeden yoksun olarak göstermişlerdir.¹⁵¹ Zihniyet çatışmasının yaşandığı Batı'da ataerkil zihniyet gerilemiş ve bunun sonucunda Hıristiyanlık sadece bilim ve sanatın dışına atılmamış aynı zamanda kendi içinde reform geçirmek zorunda kalmıştır. Doğu böylece zihniyetlere bağlı kalırken, Batı klasik zihniyetleri ideolojilere mahkum etmiştir.¹⁵² Homojen bir yapıya sahip olan Batı'nın doğal olarak otoriter zihniyeti öne çıkarması onun bugünkü halini almasının en önemli nedenidir. Doğu ise heterojen yapısından dolayı onu birleştiren ortak nokta olan ataerkil zihniyete bağlı kalmıştır. Doğu ve Batı ayırımı bu zihniyetlerden türer, Batı'nın ihtiyaç duyduğu coğrafi ayırımın felsefi alt yapısını bu zihni farklılıklar oluşturmuştur.

Rölativizmle birlikte klasik zihniyetlerden sıyrılan Batı, moderniteye doğru giderek Doğu'dan uzaklaşmıştır. Doğu ise bu farklılaşmayı zihniyetler çatışması içinde değerlendirmeyip çareyi ataerkilliğin canlandırılmasında bulmuştur. Mahçupyan'a göre Doğu'nun bu tutumu Doğu ve Batı farkının açılmasına ve kimliksel boşlukların derinleşmesine yol açmıştır. Doğu zihniyet değişimini reddederek ataerkil ve otoriter zihniyet arasında sıkışmıştır. Batı'nın bu zihniyet reformları ve Doğu'nun bu zihniyetlere tutukluluğu Batı ile Doğu arasındaki coğrafi sınırının anlamını yitirmesine ve yerini zihni bir ayırımı bırakmasına neden olmuştur. Avrupa artık politik bir oluşum olup; Batı da coğrafi bölge olmaktan çıkmış ve bir 'anlayış' olmuştur.¹⁵³

Batı, tarihin en önemli karşıtlığını sadece coğrafi bir kurgu üzerine planlamamıştır, Batı, Doğu ve Batı ayırımı epistemolojik ve ontolojik kaynaklara dayandırarak, bu ayırımı herhangi ortak bir geçmişe sahip olmayan iki zıt kutup üzerine yapmıştır. Bu karşıtlığa göre Doğu ve Batı sadece coğrafi ve tarihi olarak değil aynı zamanda zihinsel olarak ayrı kutuplardır. Böylelikle Batı'nın Doğuyla ontolojik ve epistemolojik bir bağı kalmamıştır. Batı kendine özgü olarak düşündüğü değerleri ise kendisiyle herhangi bir bağı olmayan Doğu'ya

¹⁵⁰ Mahçupyan, 1998: 43-44.

¹⁵¹ Kula, 2018: 3.

¹⁵² Mahçupyan, 1998: 45-46.

¹⁵³ Mahçupyan, 1998: 47.

empoze etmeye çalışmıştır. Bütün evrensel değerlere sahip olan Batı, kendine bahşedilen akılcılıkla Doğu'ya sadece akıl dışılığı, despotluğu, barbarlığı ve mantıksızlığı uygun görecektir. Kendisi ise demokrasi, rasyonalizm ve özgürlüğün yegâne temsilcisi olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA’NIN EVRENSELLİK İDDİALARI

3.1. Batı Evrenselliği

Batı’nın tarih boyunca kendisine yüklediği en büyük işlev evrenselliştir. Batı kendi buluşlarını, görüşlerini, tarihini, kültürünü ve felsefi öğretilerini her zaman evrensellik kılıfı altında diğer toplumlara empoze etmeye çalışmıştır. Diğer toplumların kendisinden aşağı olduğu fikrini, kendi evrenselliğiyle garanti altına alan Batı, ayrıca diğer toplumlar üzerinde de bir düşünce kırımına¹⁵⁴ sebep olmuştur. Avrupa’nın retoriği kibirli olup, Avrupa evrenselciliğinin dayanak noktası konumundadır. Bu retorik, Avrupa’ya ait olan her şeyi evrenselleştirme çabasıdır. Avrupa’nın diğer toplumlara karşı oluşturduğu retoriğin felsefi zemininde, Avrupa’nın liderlerinin insan haklarını ve demokrasiyi savunduğunun vurgulanması, medeniyetler çatışması noktasında, Batı’nın evrensel bütün değerlere tek başına sahip olduğunun ve evrensel hakikatler üzerine inşa edildiğinin varsayılması, son olarak ise Avrupa ekonomisinin yolundan gidilmesinin en iyi yol olduğu fikri vardır.¹⁵⁵ Bu düşünceler Avrupa evrenselciliğinin çıkış noktasıdır. Evrensellik, Batı’nın diğer bütün toplumlara kendi kültürünü, uygarlık götürme nosyonu adı altında kabul ettirme çabasıdır. Evrensellik fikri özellikle Aydınlanma felsefesi ile birlikte anılsa da evrensellik fikrinin tarihi Amin’e göre bunun çok öncesine dayanır.¹⁵⁶

Doğu ve Batı ayrımı Yeni Çağ ile birlikte biçim değiştirmiştir. Dolayısıyla Batı’nın Doğu’ya açılışı da biçim değişikliğine uğramıştır, bunun en açık örneği, liderliğin bu çağda İspanya ve Portekiz’den İngiltere ve Hollanda’ya geçmesidir. İlkçağda dünyanın iki kutbu olarak görülen Doğu ve Batı Yeni Çağ ile birlikte Batı’nın diğer toplumlar karşısında kendine güven duymaya ve kendi yayılışını uygarlık taşımak olarak görülmüştür. Yeni Çağ ile birlikte Batı, kendisini uygarlığın temsilcisi olarak görecekti ve Batı’nın yeryüzüne yayılması, uygarlığın yayılması ile eş anlamlı olacaktır. Batı, kendi dışındaki toplumları tarihin dışına atarak uygarlığın bir parçası olarak kabul etmeyip, onlara tarihin içine girme şansını yalnızca Batı’nın müdahalesi ile tanıdığıdır.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Bir soya uygulanan kırımın düşünceye uygulanmasıdır. Batı, kendi düşüncelerini tarihin değişmez bir parçası olarak görürken, diğer toplumların var olan tüm farklılıklarını yok etme yoluna gitmiştir. Evrensellik iddiasının yol açtığı en önemli sorun düşünce kırımıdır, vurgulamak istediğimiz soyun yok edilmesi değildir, düşüncenin yok edilmesi veya yok sayılmasıdır.

¹⁵⁵ Wallerstein, 2010: 9-10.

¹⁵⁶ Amin, 2007: 13.

¹⁵⁷ Sezer, 1999: 31-32.

Batı kendi dışındaki toplumlarla sadece egemenlik üzerinde ilişki kurmuştur. Batı güçlendikçe emperyalizm onun sahip olduğu gücünün sonucu olarak ortaya çıkmakta, bununla birlikte Garb kendisine uygarlık taşıma görevi yüklendiğine inanmakta ve kendi yayılmasını uygarlığın yayılması olarak görüp evrensel gerçeği taşıma yükümlülüğünü yerine getirdiğini öne sürmektedir. Batı'nın uygarlık anlayışı da bu çerçevede gelişmiştir. Batı bu süreçte kendisi ile diğer toplumlar arasında bir ayırım yaparken çözümünü de kendi tekelinde tutmuştur. Böylece Batı'nın uygarlığı yanında çözümünü de evrensel bir hal almıştır.¹⁵⁸

Edgar Morin, Avrupa'nın hümanizmle birlikte evrenselliğe bir adım daha yaklaştığını fakat buna rağmen Avrupa hümanizmasını Avrupa-merkezli kabuğundan çıkmaya iten şeyin eleştirel akıl olduğunu vurgular. Ona göre Avrupa'nın en büyük evrenselleşme iddiaları olan İbrahim'in tek Tanrıcılığının kainatın sahibi olduğu, Hıristiyanlık düşüncesinin tüm insanlığa iletildiği, Eski Yunan demokrasinin yurttaş-insan onuruna saygı gösterdiği ve Almanlarla, Fransızların özgürlük kavramları evrenselliği yakalayamamışlardır. Çünkü İsa'nın merhametinden sadece onun sadık bentleri yararlandı, Eski Yunan demokrasisi köle-barbarları dışladı ve Almanlarla, Fransızlar özgürlük kavramını kendileri için geliştirdiler.¹⁵⁹ Kendisini demokrasinin merkezi, bulucusu ve savunucusu olarak sayan Avrupa, en büyük evrensellik iddiasını bu yönde, Yunanlıların icadı saydığı demokraside göstermiştir. Fakat kendisini demokrasinin merkezi sayan Avrupa, İkinci Dünya Savaşı'na kadar diktatörlüklerle yönetilmiştir. Edgar Morin'e göre Avrupa tarihine damgasını vuran demokrasiden daha çok mutlakçılar, despotizmler, Bonapartizmler ve faşizmler olmuştur.¹⁶⁰ Kaldı ki Yunan demokrasisi kendi içinde bile sıkıntılıydı. Kadınlar, yabancılar ve köleler için bu demokrasi geçerli değildi. Aynı zamanda kölelik Yunanlılarda özel mülkiyete dönüşmüştü. Bu dönemde bireyler için özgürlük yalnızca köle olmamaktı. Bu noktada Doğu'yu sürekli kölelikle bağdaştıran Batılılar için Yunanlılar özgürlüğün temsilcisiydi. Oysaki Yunanlıların özel mülkiyet olarak kullandığı "kölelik ile Doğu'daki devlet köleliği arasında sadece ekonomik ve hukuksal açıdan farklılıklar vardır."¹⁶¹

Batı'nın evrensellik iddiaları çok eski bir tarihe dayansa da, özellikle Sanayi devriminden sonra Batı dünyası daha gür bir sesle iddialarını dile getirmiştir. 19. yüzyılda Alman felsefesinin de hızla yükselmeye başladığı bir dönemde Batı, yapıp ettiklerini evrensellik kılıfı altında tüm dünyaya dayatma arzusu içine girmiştir. Bu dönem evrensellik iddialarının iyice kendini gösterdiği dönemdir. Yapılan felsefi çalışmalarla birlikte Batı'nın

¹⁵⁸ Sezer, 1999: 34-35.

¹⁵⁹ Morin, 1988: 138-139.

¹⁶⁰ Morin, 1988: 222.

¹⁶¹ Kılıçbay, 1999: 52.

sadece şimdi değil, geçmiş dönemde de tüm dünyaya mal olmuş ve gelecekte de mal olacağı üzerine kuramlar geliştirilmiştir. İmmanuel Kant evrensel tarih, G.W. Friedrich Hegel ise dünya tarihi fikirlerini dile getirmişlerdir. Gerek Kant gerekse de Hegel, Batı-merkezli dünya tarihini ele almışlardır. Her iki düşünürde Batı tarihini dünya tarihi olarak okumuşlardır.¹⁶²

Batı, tamda bu noktada Doğu'ya kendi düşüncelerini kabul ettirme noktasında en büyük söylemi olan "Doğu" söylemini daha açık bir ifadeyle dillendirdi ve amaç Doğu'ya Doğululuğunu kabul ettirmektir, böylece Batı tarihi yönlendiren özne konumuna getirilmiştir ve Batı düşüncesinin yanında Batı tarihi de dünya tarihinin nihai halkası olarak diğer toplumlara dayatılmıştır. Bundan sonra Batı tarihi, dünya tarihi olarak ele alınmıştır ve bu da Bulut'a göre yerel çıkarların evrenselleştirilmesinden başka bir şey değildir.¹⁶³ Avrupa'nın burada kendi adına en büyük başarısı diyebileceğimiz şey Doğululuğun Doğu'ya kabul ettirilmesidir, işte bu noktadan sonra Avrupa tarihinin dünya tarihi olmasındaki felsefi zemin hazırlanmıştır. Çünkü Vico ve Rousseau'ya göre geçmiş dönemde yaşanan ve yaşayan her şeyin izleri felsefeye ve dillere tesir etmiştir. Bir Doğulu'dan söz açıldığında bu sözcüğün içyapısında (Batı için doldurduğu) ilkelik, karakter eksikliği, gerilik bulunduğu anlaşılmalıdır.¹⁶⁴ Bu sözcüğün anlamı geçmişten gelen ve geleceğe aktırılacak olan bir anlamdır. Batı, Doğu kavramı içindeki bu anlamlarla birlikte Doğu'ya kabul ettirip dünya tarihini şekillendirme sorumluluğunu beyaz adama yüklemiştir.

3.2. Batı Akılcılığı

Batı'nın Doğu'ya karşı savunduğu en önemli tezlerden biri akılcılığın Batı'da bulunmasıdır. Batı insanının rasyonel olduğunu savunan bu görüşe göre, Doğu insanı rasyonalizmden çok uzaktadır, hatta mantık argümanlarına bile sahip değildir. Akılcılığın Batı'da başladığını ve bu yükü Yunanlıların taşıdığını düşünen Batılılar, özellikle Sümer uygarlığını bu konuda yok sayma noktasına gelmişlerdir. Aristo'nun klasik mantığı keşfetmesine düşüncelerini dayayan Batı, kendi yükselişini de burada arar. Akılcılığı Batı'ya has kılan düşüncelere değinen Jack Goody'ye göre Batı, medeniyetini ve uygarlığını akılcılığa dayandırır ve bunu yaparken de bu akılcılığın başka olmadığını çünkü kaynağının Batı'da olduğunu ifade eder. Bu kaynakların birincisi Yunanlılara dayanan klasik mantıktır, Batı kendi akılcılığının temeli olarak Aristoteles'in mantığını görür. Fakat ikinci bir kaynak gösterenler de olmuştur, onlara göre ise Batı akılcılığının kaynağı Rönesans, Reform ve

¹⁶² Kızılcelik, 2005: 143-144.

¹⁶³ Bulut, 2016: 87.

¹⁶⁴ Said, 1998: 172.

Aydınlanmadır. Batı aynı zamanda kendini bu dönemlerin yegâne mirasçısı olarak görür.¹⁶⁵ Kant'a göre akıl yönünden diğer toplumlardan üstün olan Avrupa, akılcılığı sayesinde uygarlaşma alanında ilerleyecektir ve yine Kant'a göre yeryüzünde kökü itibari ile ayırt edici olan iki insan özelliği vardır: Birincisi Siyahinin rengi, ikinci ise Avrupalının üstün aklıdır.¹⁶⁶

Akılcılık, tarihin her döneminde gerçekten sadece Batı'da mı var olmuştur? Jack Goody bu soruyu yanıtlamaya çalışır. Akılcılık, Goody'ye göre genel ve kültürel olarak bazı biçimler alarak her kültürde var olmuştur. Batı'ya özgü bir akılcılık olabilir ama akılcılık tarih boyunca sadece Batı'nın olmamıştır. Jack Goody, özellikle tasımın Mezopotamya'da bulunduğunu ifade eder. Ona göre ilk tasımları Mezopotamya'da bulmamız, tasımı Batılı olmaktan çıkarır. Doğu'nun akılcılıkta dahil birçok şeyi ilk Tunç Çağı toplumundan türettiğini belirtir.¹⁶⁷

Napolyon'un Mısır Seferi'nden sonra Doğu'ya daha rahat ulaşan Batı'nın özellikle bu seferle birlikte Doğu'yu tanımlamaya başladığını ifade etmiştik. Napolyon Doğu hakkında en büyük bilimsel çalışmayı yaptıran ilk kişi olsa da, onun bu seferinden sonra Doğu'nun tanımlanmaya başlanması hem Doğu'nun ötekileştirilmesine sebep olmuş hem de Batı'nın kendisine layık görmediği vasıfları Doğu'ya yüklemesine neden olmuştur. Bunların en önemlilerinden biri de mantıksızlık ve akılcı olmamak. Batı kendisini Doğu'nun tam tersine mantıklı ve akılcı ilan ederken, kendisine yakıştırmadığı vasıfları da Doğu'ya yüklemiştir. Fransız filozof Renan'a göre dil ve akıllı ruh ilişkisi paraleldir. Akıllı ruh dili meydana getirir, dil de akıllı ruha ifade kazandırır. Sami halkları dindar ve hassastır, bu yüzden soyutlamanın ve metafiziğin imkânsız olduğu dillerde kendilerini ifade edemezler. Rasyonalizme yönelik hiçbir teşebbüsleri yoktur. Renan bu düşüncesini Batı'ya uyarlarlarken ise bu bölgenin tarihin ilk döneminden beri rasyonalizmin ve hakikat arayışının merkezi olduğunu ifade ediyordu. Ona göre burada yaşayan halklar Tanrı'yı, dünyayı ve insanı bilimle açıklamaya çalışmıştır, aynı zamanda bu familyanın dilleri de soyutlama ve metafizik için yaratılmıştır.¹⁶⁸ Renan'ın düşüncesinde Doğular soyutlama ve metafizikten uzak rasyonel olmayan varlıklar iken, Batılılar ise soyutlama ve metafizik için yaratılmış rasyonel varlıklardır.

İngilizlerin Mısır'ı işgali sırasında, İngiliz devlet adamı Cromer'in Doğu'ya ve Doğulu'ya en uygun vasıf olarak gördüğü şey mantıksızlık olmuştur. Cromer'e göre mantık, Doğulunun varlığının tamamen inkâr ettiği bir şeydi. Cromer'in vurguladığı şey Doğuların mantıkla ve bilimsel öğretilerle yönetilemeyecek olmasıydı. Çünkü bu insanlar bilimi

¹⁶⁵ Goody, 2002: 23.

¹⁶⁶ Kula, 2018: 46.

¹⁶⁷ bk. Goody, 2002: 24-38.

¹⁶⁸ Renan, 2015: 123-125.

anlayacak ve uygulayacak kapasitede insanlar değildir. Ona göre Doğulularla ilgili “yapılacak en doğru hareket onun sınırlarını tanımak ve geriliğinin bilinci içinde yönetenle yönetilen arasındaki en faydalı ilişkiyi bulmasını sağlamaktır.”¹⁶⁹ Cromer’in düşünceleri bu dönemdeki İngiliz devlet adamlarının düşünceleridir ve vurgulamak istediği en önemli şey kendilerinin daima yöneten, Doğuluların daima yönetilen konumunda olacağı görüşüdür. Batı’ya göre bu insanlar zaten kendilerini yönetecek mantığa ve akılcı düşünceye sahip değil, bu yüzden Batı’nın akılcı ve mantıklı yönetimine muhtaçtırlar. Platon’un “Devlet” adlı kitabında filozof olarak gördüğü yönetici sınıfı aslında Cromer için Batı’dır. Platon her ne kadar ikiden fazla sınıf ortaya koysa da, Cromer Platon’un bu skalasını Doğu ve Batı olarak görmüş olabilir. Bunu Platon’a uyarlırsak eğer Cromer için Batı, filozof ve bilge yönetici iken, Doğu ise alt tabakalar askerler ve işçiler konumundadır.

Batı’nın aslında varmak istediği nokta, Batı mantığının evrensel olmasıdır. Batı’yı akılcı kılmak isteyen bu düşünceye göre diğer bütün toplumların Batı’nın bu evrensel akılcılığına ihtiyaçları vardır. Said, Cromer’in Mısır’da deneyleri ve başarıları üzerine kaleme aldığı ‘Modern Mısır’ isimli eserinde kesinlik üzerine bir Doğulu ile bir Batılının şöyle karşılaştırıldığını ifade eder:

Kolayca büyük yanlışlıklara yol açabilecek olan bu kesinlik yokluğu aslında Doğu kafasının genel karakteridir. Avrupalı sağlam düşünür. Meseleleri açıkça ortaya koyar. Mantık öğrenmiş olmasa dahi doğuştan mantıklıdır. Tabii olarak şüphecidir ve bir teklifin doğruluğunu kabul etmeden önce delil ister. Daima canlı duran zekâsı makine gibi çalışır. Doğu kafası ise ülkesinin pitoresk görüntüleri gibi en yüksek noktada simetri duygusundan yoksundur. Düşünce sistemi düzensiz ve dağınıktır.¹⁷⁰

Cromer, Doğulu ve Batılı arasındaki mantıksal ayrımlara felsefi bir analiz getirirken, Doğu’daki insanların mantıksal geriliğini ontolojik olarak Doğulu olmasına bağlar.

Batılılara göre Batı’nın Doğu’nun tam tersine sürekli gelişmeye devam etmesi ussalıktan kaynaklanır. Weber’ göre de Batı’da yaşanan gelişmelerin Doğu’da yaşanmamasının sebebi, ussallığın Batı kültürüne özgü olmasındandır. Ussallığı Batı’ya özgü kılan Weber, Doğu’yu ussallıktan mahrum bırakır. Fakat Weber bununla da yetinmeyip Doğu tarihini neredeyse karanlığın tarihi olarak adlandırabilecek bir görüş daha ifade eder. Weber’e göre hukuk, kimya, deneysel yöntem, modern laboratuvar, tarih yazımı, sanat, her konuda eğitilmiş görevliler hiçbir ülkede ve çağda bugün çağdaş Batı’daki anlamında var olmamıştır.¹⁷¹ Weber bu düşüncesiyle Doğu’da daha önce yaşanan hiçbir gelişmeyi Batı’nın

¹⁶⁹ Said, 1998: 59.

¹⁷⁰ Said, 1998: 61.

¹⁷¹ Weber, 1997: 13-24.

üstünde kabul etmez. Çin’de yaşamış olan bilge Konfüçyus’un öğretilerinin yok sayılması, Çin sanatını, Osmanlı sanatını, İslam hukukunu yok sayan bu düşünceye göre Doğu’nun gelişimi Batı’nın ulaştığı noktaya hiçbir şekilde ulaşmamıştır. Razi’nin kimya alanındaki buluşlarını, Ibn Haldun’un tarih yazımında ulaştığı nokta yok sayılmıştır. Bundan sonraki süreçte ise Doğu her konuda Batı’ya muhtaç kılınmıştır. Weber aynı zamanda “batıya özgün üstün akılcılığın üç kaynağı olduğunu belirtir. Bunlar: Antik Yahudiliğin peygamber geleneği, Roma kurumsal mirası ve zühde dayalı Batılı manastır sisteminin getirdiği zihniyet ve kurumsal yapıdır.”¹⁷² Weber’in vurgulamak istediği nokta, bütün akılcılığın kaynağının bu miraslar olduğudur. Bu Avrupa merkezci düşünceyle akılcılık Batı’nın geleneklerine dayandırılmış ve Batı’ya has kılınmıştır, Doğu ise metafizikle tanımlanmıştır.

Avrupa-merkezciliğin en önemli düşüncesini Doğu’nun Batı’ya muhtaçlığı düşüncesi oluşturur. Batı’ya göre düzensiz ve dağınık olan Doğu düşüncesinin ve mantığının düzelmesi için gerekli olan en önemli şey Avrupa’nın yolundan gidilmesidir. Batı’nın bu düşünceye sahip olmasının sebebi diğer bütün toplumları Avrupa’ya bağımlı hale getirmek ve Avrupa merkezli bir sistem kurmaktır. Bu yüzden Doğu kendisinde bulunmayan akılcı düşünmeyi ve mantığı yalnızca Avrupa’da bulabilir.

3.3. Avrupa Merkezilik

Avrupa merkezilik bütün dünyanın Avrupa etrafında toplanması girişimidir, yani Avrupa’ya bağlılıktır, Şu anda yaşadığımız çağ bunun en büyük örneğidir. Avrupa merkezilik özellikle sanayi devriminden sonra yani kapitalizmle başlatılır. Avrupa’nın gelişen teknolojisi karşısında diğer dünya ülkelerinin sönük kalmasından dolayı Avrupa dünyaya hükmetme şansı yakalamıştır. Avrupa merkeziliğin başlangıcı olarak çok farklı tarihler veriliyor olsa da Samir Amin’e göre Rönesans’tan geriye uzanamayan 19. yüzyılda yaygınlık kazanan bir olgudur.¹⁷³ Avrupa merkeziliğin Rönesans’tan başlatılması elbette rastgele seçilmiş bir tarih değildir, Avrupa düşünsel özgünlüğüne bu dönemde birazda İslam filozoflarının etkisiyle kavuşmuştur. Samir Amin, Avrupa merkeziliğin bir mit üzerine kurulu olduğunu söyler, bu mit şöyledir:

Rönesans’a kadar Avrupa, Araplar ile Avrupalıları, Müslümanlar ile Hıristiyanları bir araya getiren merkezi Akdeniz’in Doğu havzası olan haraçlı, bölgesel bir sisteme bağlıydı... Rönesans’tan sonra dünya kapitalist sistemi ortaya çıkınca, merkez Atlas Okyanusu kıyılarına kaydı, buna karşılık Akdeniz sistemi çevresel konuma geçti. Yeni Avrupa kültürü Akdeniz’in güneyindeki dünyanın karşısında

¹⁷² Sunar, 2012: 157.

¹⁷³ Amin, 2007: 15.

Avrupa'ya coğrafi bir süreklilik atfeden bir mit çerçevesinde kuruldu. Böylece Akdeniz, merkez ile çevre arasındaki yeni sınırı meydana getiriyordu. Avrupa merkeziliğın esası bu mitsel kurguya dayanır.¹⁷⁴

Avrupa merkeziliğın başlangıcı olarak Rönesans görülüyor olsa da, bunun felsefi bir temele oturması kapitalizm ile birlikte olmuştur. Avrupa'nın kapitalizme adım atmasıyla birlikte mitsel kurguya dayanan Avrupa merkezilik, Avrupa ve diğerkleri olarak günümüze kadar devam eden bir realiteye dönüşmüştür.

Avrupa merkeziliğın başlangıcı olarak Amin, her ne kadar mitsel bir kurguyu ve Rönesans'ı gösterse de, bu konuda çalışan Şahin, Avrupa merkeziliğın felsefi ve tarihi boyutunu çok gerilere Herodot'a kadar götürür ve konuya şöyle açıklık getirir:

Herodot'la filizlenen; Avrupa merkezilik, Hegel'in Efendi-köle diyalektiğında sağlam temellere oturmuş, Montesquieu'nun Doğu despotizminde zirveye ulaşarak, Karl Marx ve Max Weber'in sosyolojisinde yankısını bulan bu düşünce Montaigne'nin göreceliğında, Voltaire'ın hoşgörüsünde, Herder'in tarihselciliğında ideolojik ifadesine kavuşmuştur. Silvestre de Sacy'nin öğretisinde, Flaubert ve Lamartine'nin seyyahlığında, Shakespeare'nin Othello'sunda vücut bularak, Rönesans ve Reform süzgesinden geçip, Aydınlanma çağını aşarak, modern döneme ulaşmış ve günümüzde emperyal devletlerin siyaset kuramcılığında ihtiyatla kendisini göstermiştir.¹⁷⁵

Şahin, Avrupa merkeziliğının başlangıcını Herodot'a kadar götürmüş olsa da ortak fikir şu ki: Avrupa merkeziliğına Rönesans'ın zemin hazırladığıdır. Avrupa yazarları, şairleri, ressamaları genellikle kendilerini Avrupa'nın sanatçıları olarak görmüşlerdir ve Avrupa dışında bir yeri insanlık tarihine koymamışlardır. Hatta sosyolojinin kurucusu olarak görülen August Comte kendisini sadece beyaz ırkın temsilcisi olarak görmüştür, Avrupa'yı kastettiğinden de şüphe yoktur.

Batıya göre Doğu'nun ilerlemesinin tek yolu Batı'nın oluşturduğu yoldan ilerlemesidir. Avrupa merkezilikle bu adımlar atıldı, Doğu Batı'nın teknolojisine muhtaç kaldı. Avrupa'nın bu iddia ile birlikte yaptığı ilk şey tarihi konularda kendini merkeze koymak oldu. Hz. İsa'nın doğumu sıfır kabul edilmekte ve Dünya'nın şuan bu yılda olması tamamen Avrupa'nın belirlediği bir şey, dünyada ortak olarak kullanılan Gregoryen Takvimi İsa'nın Hıristiyanlığın takvimidir.¹⁷⁶ Bu ne İslam'a nede Yahudiliğe uyan bir durumdur, sadece Avrupa'yı daha doğrusu Hıristiyan âlemini ilgilendiren bir durumdur. Müslümanların Hicri Takvimi var fakat dini bayramlar ve hayırlı aylar dışında kullanılmıyor. Yahudilerin ayrı

¹⁷⁴ Amin, 2007: 32.

¹⁷⁵ <http://www.mardintime.com/hegemonya-ve-avrupa-merkezligi-elestirel-bir-kac-kuramsal-not-makale.58.html> (erişim tarihi:05.05.2018).

¹⁷⁶ Metin, 2003: 20-21.

bir takvimi olmasına rağmen dünyada kabul görülen tek takvim Milâdi'dir. Bu dünyanın Avrupa'ya endekslenmesinden kaynaklanan bir durumdur ve eğer bu durumu kabullenmeyip kendi kabuğunuza çekilirseniz, dünyayla iletişiminiz kalmaz. Fakat Avrupa sadece zaman belirleme konusunda merkezde değildir. Var olan tüm durumlarda Avrupa kendini merkeze alarak diğer toplumların konumlarını belirler. Londra'nın Greenwich kasabasından geçtiği söylenen başlangıç meridyenine göre Britanya merkeze alınıp dünyanın geri kalan ülkelerinin Doğu, Batı, Kuzey ve Güney olarak ayrılması sağlanıyor. Dünyanın geoit şeklinde olmasından dolayı bir merkez belirlemek imkânsızdır.¹⁷⁷ Dünyada en çok konuşulan ana dil olarak, üçüncü dil İngilizce olmasına rağmen İngilizce'nin dünya dili olması yine Amerika ve İngiltere'den kaynaklı bir durumdur.

Tarihi belirleyen çağlara gelince yine Avrupa'da meydana gelen olaylar sonucunda Avrupa merkeze alınarak tarihi çağlar belirlenmiştir. Abdullah Metin, burada bir ayırım yapar bütün çağların aslında Avrupa'yı ve kısmen başka ülkeleri ilgilendirdiği evrensel bir boyut taşımaktan uzak olduğunu söyler.¹⁷⁸ Eğer bütün dünyayı ilgilendiren bir tarih ayırımı yapılırsa bu kesinlikle Avrupa merkezli olmamalı, bütün ülkeleri ve kıtaları esas almalı. Tarih öncesi çağlar bunun bir örneğidir. Taş Devri ve Maden Devirleri bütün insanlık için önemlidir. Sadece belli bir merkez esas alınarak yapılmamış bir ayırımdır.

Avrupa merkezilik, Batı dışında bir yerin bilgi sahibi olmadığını kanıtlama çabasıdır, bu yüzden kendilerinin belirlediği Batı haritasının dışında herhangi bir yerden gelen bilgi yine Batılılardır. "Batılı için bir Doğulu Batı'nın şu veya bu, herhangi bir görüntüsü olarak ele alınmıştır. Örneğin Romantik Almanlar için Hint dinleri Germono Hıristiyan tektanrıcılığının doğulu bir versiyonudur."¹⁷⁹ Bu anlayışa göre Doğu'da ne varsa bu Batı'da olanın Doğu'ya uydurulmuş versiyonudur. Çünkü Doğu bunu üretmez ya da bu vasıf Doğu'da bulunamaz. Avrupa merkeziliğin temel iddiası buna göre şekillenir, bilgiyi bir tek Batılılar bulabilir ve bunu size öğretir. Avrupa merkeziliğin gözünde Doğu; bilgiden yoksun, yönetilmeye muhtaç ve egzotik olarak görülür. Amaç ise Doğu'ya sahip olmanın dışında onu yönetmektir. Bilgiyi kendine mal etmeye çalışan Batı aslında 8. ve 14. yüzyıllar arasında İslam dünyasından edindiği bilgilerle bugünkü teknolojisinin temellerini attığını yok sayar. Gazali'nin David Hume, Thomas Hobbes ve Leibniz'i etkilediğini hatta felsefelerinin temellerinde olduğunu görürüz. Fakat Avrupa bunu kabul etmez, hatta referans olarak bile göstermekten kaçınmışlardır. Avrupa merkeziliğin temel iddiası tam da budur, çünkü onlara göre bilgi

¹⁷⁷ Metin, 2003: 21-22.

¹⁷⁸ Metin, 2003: 24.

¹⁷⁹ Said, 1998: 102.

kesinlikle sadece Batı'dan çıkar. Bu yüzden İbn Sina 'Avicenna', İbn Rüşd ise 'Averroes' olarak bilinir.

Bugün Batı'nın kabul etmediği, fakat İslam'ın Aydınlanma çağını yaşadığı 8 ile 14.yüzyıllar arasında Cabir Bin Hayyan ilk kimya laboratuvarını kurdu ve burada ilk yapay hücreyi yaptı, Kindi müzikte notalardan bahseden ve açılıarı pergelle ölçen ilk kişidir. Harezmi algoritma metodunun kurucusudur. El-Razi günümüz hastane sistemlerinin kurucusudur ve tıp alanında birçok ilke imza atmıştır. İbnü'l Heysem modern optik biliminin temellerini atmıştır. Nasireddin Tüsi günümüzde deneye dayalı astronominin ilk örneklerini ortaya koymuştur, Birüni güneşte lekelerin varlığını dürbün kullanmadan Galileo'dan asırlar önce keşfetti. Hayyam Newton'a atfedilen Binom formülünü yüzyıllarca önce formüle etmiştir, fakat Dünya Newton olarak bilir, İdrisi coğrafya alanında keşfettiği bütün bilgileri aktarmıştır, Kazvini ise gökyüzündeki yıldızlardan başlayıp yeryüzünde ki insanlara değin varlıkları anlatmıştır.¹⁸⁰ Batı dünyası bütün bu bilgileri asırlar sonra elde etmelerine rağmen bütün dünyaya kendileri keşfetmişler gibi sundular. Şuan dünyadaki insanlar bu bilgilerin aslında İslam dünyasına ait olduğunu bilmiyorlarsa bu Avrupa merkezilik anlayışından kaynaklanıyordur. Her ne kadar şuan Avrupa merkezilik başka yerden bilgi aldığı kabul etmese de, "eski Yunanlılar Doğu dünyasının kültürü içinde yer aldıklarını iyi biliyorlardı ve Mısırlılar ile Fenikelilerden öğrendikleri şeyleri yadsımadıkları gibi, Avrupa merkeziliğin onlara dayattığı 'Doğu karşıtlığını' da benimsemiş değillerdi."¹⁸¹ Günümüzde Batı tarafından Doğu olarak daha doğrusu "bilgiye muhtaç" diye nitelendiren Mısır antikçağda dünya bilgi merkeziydi ve İskenderiye kütüphanesi ile her yere bilgi aktarabiliyordu. Eski Yunanlılar bunu inkâr etmeseler bile ataları bu durumdan hiç hoşnut değillerdir. Bütün bu bilgiler silinmeye çalışılıyor ya da tersinden veriliyor. Eğer Batı'nın Doğu'dan aldığı teknolojiyi, bilgiyi ve serveti ele alırsak aslında Batı'nın tüm gelişiminin Doğu'dan beslendiğini görürüz ama Batı her zaman bu konuda dogmatik bir görüşe sahip olacaktır.

Batı dünyası kendini bütün Dünya'nın ve bilginin efendisi sayarken, aslında düşünce tarihinin Sümer'de yani Doğu'da başladığını unuttur. Yazıyı keşfeden Sümerler ilk 'Şehir Devletlerini' kurup ve M.Ö 3000 yılında ilk parlamentoyu kurmuşlardır.¹⁸² Ayrıca bunlarla da yetinmeyen Sümerler çok ileri bir seviyede adalet sistemi de geliştirirler. Russ, insanın kendini Atina'da sandığını söyler. Çünkü Sümerler dönemin en büyük medeniyetiydi ve "bugün var olan birçok kurum ve düşünceler, dört bin yıl önce yok olan Sümerler ile

¹⁸⁰ Yakıt ve Durak, 2002: 101-178.

¹⁸¹ Amin, 2007: 115.

¹⁸² Russ, 2012: 24.

başlar.”¹⁸³ Bütün Avrupalı olmayanları bilgisizlikle ve kendisini bile yönetecek güce sahip olmadığını iddia eden Batı, Sümerler, Mısırlılar, Mayalar, İnkâ ve Aztek’lerin kurduğu o büyük medeniyetlerin nasıl bu seviyelere ulaştığını hiçbir zaman açıklayamamıştır. Batı Aztek, Maya ve İnkâ medeniyetlerini büyük bir yıkıma götürürken sırtını dayandığı gerekçe ise bu üç medeniyetin insan kurban ettiğiydi. Tarihin en karanlık sayfalarının saklı olduğu Kilisenin engizisyon mahkemelerine hiç ses etmeyen medeni Batı, kendi inancı doğrultusunda kurban edilen ve ölüme isteyerek giden kişilerin bu kurban edilme olayını çok vahşice bulduğu için bu medeniyetleri talan etmiştir. 16. yüzyılda Batı bunları gerekçe gösterip bu medeniyetlerin tarihe karışmasına sebep olurken, kendisinin karanlık yüzü olan engizisyon Almanya’da reformla, Fransa’da 1772’de, İspanya’da 1834’de, İtalya’da ise 1859 yılında kalkmıştır.¹⁸⁴ Ayrıca Batı dünyası İslam dünyasında şuan alevlenen mezhep çatışmalarını örnek gösterip İslam’ın karanlık bir din ve çatışmacı olduğunu söyleyip dururken, 16. ve 17. yüzyılda Avrupa’da başlayan Din Savaşları ve Protestan ile Katolik savaşlarını unuttur. Yaklaşık her biri otuz yıl süren bu savaşlar Batı dünyasını küle çevirmiştir.

Avrupa merkezilik anlayışı Batılı filozoflar için de oldukça büyük öneme sahiptir. Nietzsche “Bugünün ve Yarının Avrupalıları” adlı eserde ‘Benim için önemli olan Tek Avrupa’dır ve bunun yavaş ve müterredite adımlarla hazırlanmakta olduğunu görüyorum” derken neredeyse bütün Avrupalıların sahip olduğu bir ideolojiyi yansıtmıştır. Kant, Hume, Voltaire ve Montesquieu’nun Doğu ve siyahiler hakkında söyledikleri Avrupa’yı çok üstün ve medeni olarak görmelerinden kaynaklanıyor. Ayrıca Marx ve Engels’in ilerlemeyi sadece Avrupa Proleteriyasının gerçekleştirebileceği fikri de bir başka Avrupa merkezilik anlayışının ürünüdür.

Avrupa merkezilik anlayışına göre dünyada ki bütün toplumlar gelişmek istiyorlarsa Avrupa’nın geçtiği yollardan geçmek zorundadırlar yani kapitalizme geçişin Avrupa merkantilizminden başka yolu olmadığını¹⁸⁵ ifade ederler. Tabii burada kapitalizm gelişmenin en üst aşamalarından biri olarak görülür. Oysaki tarih Avrupalıların bu konuda yanıldığını gösterir. Çünkü İslam dünyası altın çağını yaşarken Avrupa’yı taklit etmemişti ya da Çin ve Japonya 16. ve 17. yüzyıllarda Garblıları Uzak Doğu’dan uzaklaştırırken onların yolundan haberleri bile yoktu.

Avrupa merkezilik tarihin yanında coğrafyayı da kendi tekeli altına almıştır. Avrupa tarafından yapılan haritalarda Doğu’da kalan bölgeler gerçekte olduğundan çok daha küçük gösterilmiştir. Özellikle Mercator’un dünya haritası oryantalist ifadenin en güzel örneğidir.

¹⁸³ Russ, 2012: 24-25.

¹⁸⁴ H. Yıldırım, 2012: 197.

¹⁸⁵ Amin, 2007: 221.

Avrupa merkeziliğin ürünü olan bu haritada Kuzey Kıta büyüklüğü haritanın üçte ikisini, Güney Kıta büyüklüğü haritanın üçte birini kapsar. Gerçekte Güney, Kuzey'in iki katıdır. Çin gerçekte Grönland'ın dört katı iken, haritada Grönland, Çin'den iki kat daha büyüktür.¹⁸⁶ Coğrafya alanında oryantalizmin kendisini en çok gösterdiği konu ise coğrafi keşifler olmuştur. Avrupa merkeziliğin en önemli iddiası Avrupalıların kendilerinin daha önce uğramadığı yerlerin keşfedilememiş olduğunu söylemeleridir. Amerika'nın aslında 1492 yılında Kolomb tarafından keşfedildiğini söylemeleri bu yüzdendir. Avrupalılardan önce Vikingler, Müslümanlar hatta Çinliler Amerika kıtasında bulunmuştur. Kendileri gitmeden orada yaşayan Kızılderilileri hiç orada bulunmamış gibi sayıyorlar bu yüzden keşif kelimesini kullanıyorlar. Dahası Sasaniler ilk bin yılın başlarında Hindistan ve Çin'e deniz yolculukları yapıyorlardı. Java Yerlileri, Hintliler ve Çinliler Gama'dan önce Ümit Burnu'nu dolaşmışlardı¹⁸⁷ ama bunlar Batı için tarihte yer almayan gerçeklerdir. Diğer bir kıta ise Avustralya kıtasıdır, Avrupalılar 18.yüzyılda bu kıtayı keşfettiklerini dile getirirler, fakat onlardan 40.000 yıl öncesinde Aborjinler zaten kıtada yaşıyorlardı ve onlar keşfettiklerini iddia ettikleri zaman Aborjinler zaten kıtada mevcuttu.

Batı'nın Avrupa merkezci felsefesinin altında yatan ana neden, çağın bütün zorluklarının aşılmasının tek yolunun Batı modelini taklit etmekten geçtiğidir. Öyle ki Avrupa merkezilik ile uygarlık Yunan, Roma ve Avrupa eksenine bağlanmıştır. Böylelikle tüm fikirler, oluşumlar, kültürler ve yenilikler Avrupa kaynaklı olmuştur.¹⁸⁸ Bu sadece İslam uygarlığının yok sayılması değildir, özellikle Sümer uygarlığı, Maya ve Aztek uygarlıkları, Hint ve Çin uygarlıkları da gelişmemiş 'öteki' toplumlar olarak görülmüşlerdir. Avrupa merkezci düşüncenin ulaştığı nihai nokta, Avrupa dışındaki düşüncelerin, doğanın, tarihin ve uygarlıkların 'öteki'leştirilmesidir.

3.4. Ötekileştirme

Batı'nın kendini merkeze alıp diğer bütün halkları 'öteki' olarak tanımlaması tarihinin bir parçasıdır. Doğu, Avrupalılar için her zaman 'öteki' konumundadır ve amaç ötekini kendine muhtaç etmektir. Avrupa, kendini tanımlarken ilk önce 'öteki'ni tanımlar ve bu tanımdan yola çıkıp kendini 'öteki' olmayan 'ben' olarak tanımlar. Şevket Yavuz, oryantalizmin Doğu'dan devşirdiği imajları şöyle açıklar:

¹⁸⁶ Hobson, 2008: 21.

¹⁸⁷ Hobson, 2008: 35.

¹⁸⁸ Göknel, 2015: 27.

Bu imajlar siyahlar, Sarılar, Oryantal Despotizm, primitif mantalite, vahşi zihniyet, Sematik düşünce, Arap kafası, şiddet, fanatizm, az gelişmişlik, bağımlılık, mezhepçilik, gelenekselcilik ve muhafazakarlık. Öteki ne zaman ki karikatürize edilir; artık onun üstesinden gelmek kolaydır ve her zaman öznenin hareketini meşrulaştırır...¹⁸⁹

Yavuz, Batı'nın bu öteki olarak belirlediği imajlardan yola çıkarak kendi eylemlerini meşrulaştırdığı düşüncesindedir. Ötekileştirme, Batı için Doğu'yu statikleştirme girişimidir, tanımlanmaya mecbur bırakılan 'öteki'nin gelişimi de sadece Batı üzerinden olabilir. Ötekileştirmeyi Fontana gibi Hentsch'de bir ayna olarak görür, birinin kendisine daha iyi bakmasını sağlayacak bir ayna. Bu aynanın tek bir işlevi vardır, karşıdakinin istediğini ona yansıtmak, sorgulama hakkını elinde bulunmaz ve bir nesnedir. Bu öteki yani Batı'nın karşısındaki ayna Doğu'dur, en önemli görevi Batı'nın sorduğu soruları yansıtmak ya da süzgeçten geçirip Batı'ya Batı'nın istediği cevabı vermek ya da göstermektir.¹⁹⁰

Ötekileştirme neredeyse tarihin her döneminde değişmiştir, hem etnik, hem dinsel, hem de kültürel ötekileştirme her zaman var olmuştur. Yunanlılar kendilerini tanımlarken 'barbar olmayanlar' derler. Yunanlılarla başlayan bu ötekileştirme gerek Avrupa gerekse başka yerlerde her zaman var olmuştur, fakat Avrupa'da daha baskın olmuştur. Necla Mora da 'öteki' kavramının tarihin her döneminde içerik değiştirdiği üzerinde durur. Toplumdan topluma değişen 'öteki' kavramı çağdan çağa da değişiklik göstermiştir. Dönemin şartlarına, kültürüne, tarihsel özelliklerine, dinine, diline ve coğrafyasına göre değişen 'öteki' kavramının zaman içinde gösterdiği değişiklikleri Mora şöyle açıklar:

Ortaçağda içeriye veya dışarıya ait olma din tarafından düzenlenmiştir. Endüstrileşme veya kolonicilik çağında ise ırk ayrımcılığı olmuştur. 19. ve 20. yüzyılda içerisi/ dışarıyı ayrımında halk ulus kavramı öne geçmiştir. 20. yüzyılın sonunda modern devletler kendi ve yabancı arasındaki ayrımı kültürel farklılıklara dayandırmışlardır. 21. yüzyılda ise halklar arasındaki en büyük farklılıklar artık ideolojik, politik, ya da ekonomik değil, dinlerin belirlediği kültürel farklılıklardır.¹⁹¹

Bu 'öteki'ni belirleyen her zaman Batı olmuştur. Batı için diğer dinlerin öteki olma durumu Ortacağ'a İslam'ın doğuşuna kadar geriye gider. Fakat Batı'nın İslam düşüncesine dayanan ilk 'öteki'leri dinsel anlamda değildi. Bu 'öteki'ler İspanya ve Güney İtalya'daki o dönemde Batı'dan çok daha gelişmiş olan eğitilmiş ve kültürlü Araplardı. İlk başlarda Batı tarafından başka bir dinden görülmeyen bu topluluk Sicilya, İspanya ve Filistin'de çatışmalar yaşanınca başka dinden olarak görüldü. Çünkü bu çatışmalardan kaynaklı olarak Hıristiyan

¹⁸⁹ Yavuz, 2006: 119.

¹⁹⁰ Hentsch, 2008: 171.

¹⁹¹ Mora, 2008: 206.

olmak ve Hıristiyan olmamak düşünceleri yayıldı. Göknel'e göre Türklerin Viyana önlerine gelmeleriyle birlikte 'öteki' Hıristiyan görüş açısından tanımlanmaya başladı.¹⁹²

Batı tarihi, bir ötekileştirme tarihidir. Batılıların köklerini dayandırdıkları Yunanlılar, tarihin en önemli 'öteki' tartışmalarını başlatmışlardır. Öteki kavramı insanlar için kullanılırken Yunanlılar üç şeyi esas almıştır. Yunan kültüründen olmayanlar, Yunan sitelerinin dışında kalanlar ve köleler ile kadınlar öteki olarak kabul edilmiştir.¹⁹³ Nitekim Sokrates'in şöyle dediği söylenir: "Üç şey için Şans'a teşekkür ederim. İlk olarak, insanım hayvan değilim. İkincisi, erkeğim, kadın değilim. Üçüncüsü, Yunanlıyım, barbar değilim."¹⁹⁴ Sokrates'in bu düşüncesi Yunan kültürünün etnosentrik olduğunu da gözler önüne serer. Bu yüzden Yunan kültürü dışındaki kültürler öteki olarak damgalanmıştır. Yunanlılar kendilerinden olmayan diğer toplumları barbar olmanın yanında öteki olarak tanımlamışlardır. Yunanlılar, öteki ile ilgili en önemli fikre ise dil ile ulaşmışlardır. Delanty'ye göre Batı tarihin her döneminde iletişim araçlarını denetleyerek ve kendi hegemonyası altına alarak diğer toplara ötekilik tanımını empoze etmiş ve onlar üzerinde Batı'nın onlara egemen olduğu algısını da yaratmıştır. İlkçağ döneminde bu yüzden barbar söylemi dille ilişkilendirilmiştir. Yunanlılara göre yabancı Yunan dilini bilmeyen 'öteki'lerdi; Romalılara göre ise yabancı ve barbar Latince konuşmayan 'öteki'lerdi.¹⁹⁵ Ötekileştirmenin tarihi genel olarak Yunanlılara dayandırılrsa da, Hentsch bunu Avrupa merkezci bir bakış açısı olarak ele alır, bu düşüncenin nedenini de ortaya çıkan ikiliğin tarihsel çarpıtmaya uğramış yansıması olarak görür. Ötekileştirmenin eserlere en çok yansıdığı dönemin ise 19. yüzyıl olduğunu düşünen Hentsch'e göre ötekileştirmenin tarihini bir dönemde açıkça ifade edilmiş diye o dönemden başlatmak yanlış olur. Ona göre Doğu'yu ötekileştirmenin kökenleri ne 19. yüzyıla, ne Rönesans'a, ne Haçlı seferlerine ne de Yunan Antikçağı'na dayanır, ötekileştirmenin tarihi Batı bilincinin oluştuğu tarihe dayanır.¹⁹⁶

7. yüzyılda özellikle İslâm'ın doğması ile birlikte Batı'nın en büyük 'öteki'si gün yüzüne çıkmıştır. Genelde Doğu, özelde ise İslâm Batı için binlerce yıl öteki olarak kabul edilmiştir. Bu öteki ile Batı, iletişime savaş yoluyla geçmeye çalışmıştır ve Dünya tarihinin en önemli savaşlarından biri olan Haçlı Seferleri Batı'nın İslâm'ı ve Doğu'yu öteki olarak kabul etmesinden kaynaklanmıştır. İsa'nın mezarını kurtarma kılıfı altında dönemin Papası II. Urbanus yaptığı konuşmayla birlikte Haçlı Seferleri başlamıştır. Asırlarca devam eden bu seferlerin dinin yanında siyasi, sosyal ve iktisadi birçok sebepleri de vardır. Bu savaşa,

¹⁹² Göknel, 2015: 22.

¹⁹³ Schnopper, 2005: 36.

¹⁹⁴ Metin, 2003: 42.

¹⁹⁵ Delanty, 2005: 127.

¹⁹⁶ Hentsch, 2008: 85-86.

Avrupa'dan birçok kesimden insan katılmıştır. Bir prens ve bir meyhane fahişesini hem de kendi rızalarıyla ve her şeylerini geride bırakarak bir araya getiren bu savaş Harold Lamb'e göre devrin bir kroniğidir.¹⁹⁷

Ortaçağ'da Batı'nın en önemli 'öteki'si konumunda olan İslam'dı, bu yüzden bu dönemde Batı'nın 'öteki' vurgusu dinsel anlamda olmuştur. İslam'ı ötekileştirme noktasında bir yeniliği ortaya koyan ise Guillaume Postel olmuştur. Postel, İslam ökümenik amaçla açılmış ve İslam'ı evrensellik kılıfı adı altında Hıristiyanlık içinde eritmeyi planlamıştır. Postel, ötekileştirme bakış açısıyla geleneksel Batı düşüncesini yansıtsa da İslam'ı anlamak açısından yenilikçidir. Postel kilise oryantalizminin dışında Avrupa oryantalizminin habercisidir.¹⁹⁸ Öteki ile savaş tarihin hiçbir döneminde bu kadar uzun sürmemiştir. Bu düşünce Batı dünyasında hala devam etmektedir.

Batı'nın tarih boyunca her zaman bir 'öteki'ne ihtiyacı olmuştur. Eğer bir öteki yoksa da Batı bunu üretmiştir. Batı, kendi tarihinin en karanlık döneminde bile bir şey üretirken onun karşıtını da üretmeyi başarmıştır.¹⁹⁹ Öteki Batı tarihinde her zaman Yunanlı olmayanlar, İslâm ya da pagan olarak kalmamıştır. Batı'da 11. yüzyılda yaşanan toplumsal ve dinsel çatışmaların yaşandığının unutulmasına karşı çıkan Fontana'ya göre Batı kendi içinde bile bir 'öteki' yaratmıştır. Bu 'öteki'nin oluşturulması sürecini Fontana şöyle ifade eder:

Bu çatışma yeni sınırların çizilmesine yol açmıştır: Bir yandan Avrupa'yı Müslümanlardan ve Doğu Hıristiyanlığından ayıracak olan dış sınırlar, bir yandan da bizzat Avrupa toplumunun bir kesimini kuşatacak olan iç sınırlar, Avrupa'nın bu şekilde kendi kabuğuna çekilmesini haklı göstermek için dışlanması ve mücadele edilmesi gereken yeni bir 'öteki' imajı yaratıldı. Bu 'öteki' artık barbar ya da pagan değil, aynı yüzün iki ayrı adını oluşturan heretik ve kafirdi.²⁰⁰

'Öteki' her zaman Doğu eksenli değildir, Batı kendi içinde çatışmalardan da bir 'öteki' çıkarmayı başarmıştır. Bu Batı kimliğini oluşturma girişiminin bir sonucudur, Batı ancak bir 'öteki' yaratarak kendi salt kimliğini oluşturma noktasına gelmiştir.

Ortaçağ, ötekileştirmenin en hat safhaya ulaştığı dönemdir, bu dönemle birlikte diğer toplumlarla ilgili ötekileştirmenin yanı sıra dinsel anlamda da ötekileştirme büyük bir netlik kazanmıştır. Batılıların tarih boyunca kendi deri renklerinden dolayı beyazı yüceltmeleri bu dönemde de devam etmiştir, fakat bununla yetinmeyip siyahın yan anlamını da dinsel bir boyutta ele alan Batılılar, tarihte net şekilde siyahı bu dönemde hem olumsuzlukla, hem

¹⁹⁷ Lamb, 2012: 11.

¹⁹⁸ Hentsch, 2008: 108-113.

¹⁹⁹ Yavuz, 2000: 46.

²⁰⁰ Fontana, 1995: 67.

kölelikle hem şeytanla hem de ölümlle ilişkilendirmişlerdir. Aynı dönemde siyahın öykü kitaplarında da olumsuz olarak ifadelendirilmesine ve derisi siyah insanların, insan ile hayvan arasında görülmesine sıkça rastlanmıştır.²⁰¹ Bu ötekileştirme Batı'da büyük bir ırkçılığı sebep olmuştur. Özellikle daha önce belirttiğimiz gibi siyahlarla ilgili Kant'ın felsefi kuramları, bu ötekileştirmeyi ırkçılığa doğru götürmüştür. Kant'ın yanında Voltaire ve Montesquieu siyahlarla ilgili ırkçı ifadelerde bulunmuşlardır. Voltaire, zenci ırkının kendilerinden daha düşük olduğunu bu yüzden onların başka bir insan türü olarak ifade ediyordu. Montesquieu ise Tanrı gibi yüce bir varlığın, kapkara bir bedene bir ruh koyma fikrine karşı çıkıyordu.²⁰² Epistemolojik anlamda olumsuzlukla, ontolojik anlamda kölelikle, dinsel anlamda ölümlle nitelendirilen siyahlar üzerinde uygulanacak tahakkümü Batı, felsefi kuramlarla da meşrulaştırma çabasına girmiştir.

Batı'nın coğrafi buluşlarından sonra, Batı daha önce hiç karşılaşmadığı toplumlarla karşılaşmaya başladı. Bu karşılaşma Batılılar için yeni bir 'öteki' doğuracaktı, bunlar Amerika'nın yerlileriydi. Bu daha önce diğer 'ötekilerin' doğurmadığı bir sorun doğuracaktı. İslâm, Doğulu, Kafir, Heretik ve Persli bunların hepsi de insan ya da topluluk olarak görülen ötekilerdi. Ancak Batı'nın coğrafi keşiflerinden sonra Amerikan yerlileri insanlığın dışında gösterilen ötekilerdi. Hem ırkçılığın hem de ötekileştirmenin zirveye ulaştığı bu dönemi Yavuz, Christian Delacampagne'nin 'Öteki' adlı denemesinden şöyle aktarıyor:

Christian Delacampagne "Autrui (Öteki) üzerine yazdığı bir felsefi denemede, İspanyolların ilk kez Amerika kıtasına ayak batıklarında, karşılıklarına çıkan yerli halkın bir ruh'ları olup olmadığı üzerine çok düşündüklerinden söz eder, Ruh'ları olup olmadığı ya da insan olup olmadıkları: Delacampagne, 'İspanyolların ilk yanıtları olumsuzdu' diyor. 'Yerlilerin ruhları yoktur, insan değildir onlar.' Delacampagne, yerlilerin rasyonel bir doğası olduğunu, yani insan olduklarının resmen tanınmasının, aradan 40 yıl geçtikten sonra, Papa III. Paulus'un 1537'de çıkardığı bir buyrukla gerçekleşebildiğini belirtiyor o denemesinde... İşin garip yanı diyor Delacampagne, yerlilerinde savaşta ölen İspanyolların cesetlerinde birtakım deneyler yapıyor olmalarıydı. Cesetlerin yavaş yavaş çürüyüşünü, su yüzeyinde kalıp kalmadığını gözlemliyorlar, kısaca bu sakallı miğferli beyaz yabancıların Tanrı olup olmadığını belirlemeye çalışıyorlardı. Bir yandan İspanyol, yerliyi insandan aşağı görürken, öte yandan yerli ispanyol'u insandan yukarı görüyordu.²⁰³

²⁰¹ Schnopper, 2005: 49.

²⁰² Fontana, 1995: 141-142.

²⁰³ Yavuz, 2000: 73.

Batılılar, yerli halklarla karşılaşmaya başladıklarından sonra onları felsefi anlamda tartışmaya başladılar, bir ruhları var mı ya da rasyonel bir varlıklar mıdır üzerine düşündüler ve bilimsel anlamda da bunları kanıtlamaya çalıştılar. Ötekileştirme girişimleri Avrupa’da saf kan düşüncesinin ortaya çıkmasını ve ırkçılığın Avrupa’da yaygınlaşmasını sağladı. 1492 yılında Amerika’nın keşfi, Avrupa için yeni bir ‘öteki’ doğurmuşsa da, aynı yıl gerçekleşen İspanyollar tarafından Endülüs’ün geri alınışı, Batı’nın en önemli iki ‘öteki’si konumunda olan Yahudiler Müslüman ve üzerinde hâkimiyeti sağlamasına sebep olmuştur. Gırnata Krallığı’nın alınmasıyla burada yaşayan Yahudi ve Müslümanlar Batı tarafından ötekileştirmeye maruz kalmışlardır. Endülüs’te önce Yahudiler çıkarılmış ve Müslümanlar zorla Hıristiyanlaştırılmıştır. Ancak bu Müslümanlar aradan iki asır geçmesine rağmen 17. yüzyılda İspanya’dan atılmıştır. Bu olayın ardından Avrupa’da etnik bir temizli başlamıştır ve Avrupa’nın daha sonra yapacağı etnik kıyımlar için bir meşrulaştırma yolu çizilmiştir. Bununla birlikte Batı’nın Hıristiyan çoğunluk olarak homojenleşmesi süreci başlamıştır.²⁰⁴

Batı, kendi entelektüel geçmişini Yunanlılara ve Romalılara dayandırırken, Doğulu kökenlerinden kurtulma arayışı içine düşmüştür. Avrupa’nın kendi ırkını saflaştırma ve beyaz ırkın arılığını ortaya koyma düşüncesi özellikle Afrikalı kökenlerinden kurtulma safhasında büyük bir hız kazanmıştır. Bu düşünce doğrultusunda Mısır ve Nubia’nın kültürel ve entelektüel katkıları katkıları Avrupa tarihinden silinme noktasına gelmiştir. Bu medeniyetler sadece Batı’nın entelektüel geçmişinden çıkmakla kalmadı, aynı zamanda hayvan konumuna indirgenerek insanlık tarihinden de çıkarıldı.²⁰⁵ Böylelikle Batı, yeni bir ‘öteki’ yaratmanın felsefi zemini bunların eğitilmesi gereken aşağı bir ırk olduğunu ifade ederek oluşturmaya başlamıştı. Bu yeni ‘öteki’ ‘Afrikalı Siyahi’ydi. Böylelikle medenileşmek zorunda kalan Afrika kıtasının medenileştirilmesi ise beyaz adamın yükü olmuştur. Batılı kökenleri reddedilen Afrika, Akdenizli olup Avrupa’nın uzantısı olarak görülen Greko-Romen uygarlığının kültürel ve coğrafi bir parçasıdır.²⁰⁶ Afrika ile ilgili ontolojik ve epistemolojik bir ayırım imkânsızdır.

Felsefi kuramlarla da ötekileştirilen Siyahilerin, Batılıların bilimsel ırkçılığı doruğa ulaştırmasıyla, insanlığın en alt basamağında yer alması kaçınılmaz olmuştur. Avrupa’nın en çok aşağıladığı ‘öteki’si Siyahiler olmuştur. Öyle ki Siyahiler yüzlerce yıl boyunca köle olarak kullanılmış ve haklarında yapılan bütün felsefi ve bilimsel tartışmalarda insan olup olmadıkları sorgulanmıştır. Siyahileri ontolojik ve epistemolojik olarak kendilerinden daha aşağıda gören Avrupalılar, bunu bilimsel olarak da 18. yüzyılın sonlarında Pieter Comper’un

²⁰⁴ Delanty, 2005: 66-67.

²⁰⁵ Kelley, 2015: 75.

²⁰⁶ Fanon, 2017: 161.

insan kafası ölçümlere başlamasıyla kanıtlamaya çalıştılar. Yapılan sonuçlardan sonra, Avrupa’da kimsenin şaşırmadığı bir sonuç çıktı. Bu sonuca göre Avrupa en üst zekâda ve güzellikte iken, Siyahlar en at basamakta en akıllı hayvanın bir üstündedir. Bu sonuç Avrupa’da bazı tartışmalara sebep olmuştur, bu tartışmaların başını çeken ise Siyahiler bu basamakta nasıl bir görev üstlendiği idi. Sonuçta Avrupalılar büyük bir yükü taşıyordu, her basamakta Avrupa’nın uygarlığa giden yolu gösteriyordu. Comte de Buffon tam bu sırada maymunlarla insanlar arasındaki eksik bağlantıyı Hottentot (Güney Afrika’daki Khoi Khoi kabilesi) kabilesinin oluşturduğu iddia etti.²⁰⁷ Antropolog ve biyologların yaptığı bu araştırmaların sonunda Siyahilerin ontolojik olarak Avrupalılardan çok aşağıda olduğu ve bir bilgi değeri taşımadığı algısı yaratılmıştır.

Modernleşmenin Avrupa’da hızla yayılmasından sonra 19. yüzyılla birlikte Doğu toplumlarının Batı’ya göre daha az modernleşmesinden dolayı Batı tarafından ötekileştirildiğini görürüz. Batı’nın Doğu’yu bu dönemde ötekileştirmesi coğrafi ve gelişmemiş olması ile sınırlı kalmamıştır. Özellikle Darwinist teorisyenlerin elinde ırkçılığa dönüşen Darwinci düşünce ile birlikte evrim skolasındaki düşük konumundan dolayı da ötekileştirilmiştir. Avrupa’nın tarih boyunca en çok benimsediği ve kendi toplumuna uygun görmediği ırksal bileşimin de Doğu’da olması bir başka ötekileştirme alanı olmuştur. Böylece “Doğu’nun ötekileştirilmesi ve ilkelleştirilmesi ile birlikte Batı’nın gelişmişliği garanti altına alınmıştır.”²⁰⁸

Avrupa, tarihi boyunca her zaman kendi bireyini ön plana atarak diğer toplumların bireylerini ötekileştirmiştir. Avrupa’nın bugün bütün dünyaya örnek olduğunu ve evrensel bir nitelik taşıdığını düşündüğü bütün konular da Avrupa bireyi her zaman diğer bireylerden daha üst noktada gösterilmiştir. Daha önce de ifade ettik Edgar Morin’e göre Avrupa, Avrupa’nın en büyük evrensellik iddialarından biri olan Eski Yunan demokrasinin yurttaş-insan onuruna saygı gösterdiği ve Almanlarla, Fransızların özgürlük kavramları evrenselliği yakalayamamıştır.²⁰⁹ Çünkü bütün bu düşünceler, Avrupa bireyini ön plana çıkaran ve diğerlerini ötekileştiren düşüncelerdir. Bu tarihi düşüncelerin hiçbiri diğer toplumlar için geçerli değillerdir. Ayrıca bu düşüncelerin evrensel olduğu söylemiyle yaratılan algı ise tarihin Batı tarafından hatta bizzat Batılı özne tarafından şekillendiği algısıdır. Ontolojik açıdan oryantalizme baktığımızda tarihi yönlendiren özne Batılıdır.²¹⁰ Böylece ötekileştirilen Doğulu özne tarihin dışına atılır. Tarihin dışına atılan bu özne kendisine ve dünyaya

²⁰⁷ Hobson, 2008: 233.

²⁰⁸ Lütfi Sunar, 2012: 112.

²⁰⁹ Morin, 1988: 138-139.

²¹⁰ Davutoğlu, 2002: 45.

yabancılaştırılmış bir nesneye dönüşür. Enver Aldümelik “Krizdeki Oryantalizm” adlı eserinde oryantalistler tarafından Batılı öznenin nasıl yaratıldığını ve Doğulu öznenin ise nasıl nesneye dönüştürüldüğünü şöyle açıklar:

Oryantalizm, Öteki ile vurgulanmış Doğu ve Doğulu’yu araştırmanın nesnesi olarak düşünür. Bu nesne hiçbir şeye karışmayan, pasif ve kendisi hakkında karar veremeyen, özerklikten uzak bir karakterdir. Bu Doğu, Doğulu veya “nesne” nihai noktada, felsefi olarak kendisine yabancılaştırılmış yani başkaları tarafından konumlandığı, anlaşıldığı, tanımlandığı kabullenilecektir... Gelenekçi oryantalistlere göre, tüm varlıklara temel teşkil eden, yabancılaştırılmaz bir özün varlığı zaruridir. Bu öz, hem tarihin doğuşu kadar eski olduğu için “tarihi”dir; hem de araştırmanın “nesne”sini, tarihsel evrimin bir ürünü olan varlıklar, devletler, milletler, topluluklar ve kültürler olarak tanımlanmaktan ziyade onu, satılamaz, devrolunamaz ve anti-evrensel, kendine has özelliğiyle tanımlandığı için tarihsel değildir. Böylece -tarihten koparılmış, gerçek bir özgüllük üzerine temellendirilmiş ve elle tutulamaz bir öz olarak tasarlanmış- bir tipolojiye ulaşılır. Bundan sonra normal insan denince Antik Çağ’dan bu yana Avrupa insanı anlaşılacaktır.²¹¹

Böylelikle kendisine yabancılaştırılan epistemolojik ve ontolojik olarak yok sayılan Doğulu insanın felsefi olarak hiçbiri değeri kalmayacaktır. Avrupa, Doğulu özneyi yok sayma noktasına gelmiştir, hem tarihsel hem de felsefi hiçbir değeri kalmayan Doğulu özne nesne konumuna indirgenmiştir.

Doğulu özneyi tarihten koparmış ve yabancılaştırmış olan Batı’nın özellikle 19. yüzyıldan sonra kendi gelişiminin felsefesi zeminini oluşturmak için daha çok dile getirdiği İlerlemecilik anlayışını tarih felsefesi bağlamında ele Collingwood’a göre ilerleme sözcüğü iki şeyi kapsar: tarihte ilerleme ve doğada ilerleme.²¹² Oryantalist anlayışa göre Doğu, bu ilerlemeden muafır, bu ilerleme Batı’ya özgü bir ilerlemedir. İlerleme Batı için “doğanın bir yasası”²¹³ olarak görülmüştür.

3.5. İlerlemecilik

Oryantalizmin Batı düşüncesini üzerine inşa ettiği en önemli fikir “ilerleme” olmuştur. Batı, kendi tarihini tamamen bir ilerleme tarihi olarak görürken, Batı dışı toplumlarla da en önemli farkını ilerleme fikri üzerinden şekillendirir. Diğer toplumların statikliğine karşın, Batı dünya tarihinin bütün yükünü sırtına almış gibi ilerlemenin tek sahibidir. Batı’nın bu ilerleme

²¹¹ Aldümelik, 2007: 46.

²¹² Collingwood, 2013: 393.

²¹³ Collingwood, 2013: 395.

fikrine felsefeciler ise felsefi kuramlarla destek vermiş ve Batı'yı tarihin en üst safhasına, hiçbir toplumun ulaşamayacağı yere koymuşlardır. Batı ilerleme fikriyle neyi ifade etmeye çalışmıştır? Josep Fontana, Avrupalıların aslında ilerlemeyi değil, kendi ilerlemelerini tanımlayabilecekleri öteki halkların “geriliğini icat ettiklerini” ifade ediyor.²¹⁴

Fontana, Avrupa'nın ilerlemeci fikrini derinden etkileyen bir gezgine ait sözden bahseder. Bu gezgine göre: “Yerkürenin en uzak köşelerine yelken açan gezgin-filozof aslında geçmişe doğru giderek zamanın rotasını izleyen bir yolculuk yapmış olur.” Gezginin ifade ettiği şey Batı'nın kendisinden daha aşağı olan bir topluma gittiğinde aslında kendi geçmişine gideceğidir, Batı en ileri toplum konumunda görüldüğünden dolayı yapacağı yolculuklar, kendisinin geçmişte olduğu yeri gösterecek yolculuklardır. Bu yolculuk Batı'dan başladığı için gelişmemiş toplumlara yolculuktur. Batı'dan daha geride olan bu uygarlıkların gelenekleri ile Batı'nın geçmişteki gelenekleri arasında yapılacak olan karşılaştırmalarda bir sınıflandırma yapmak mümkündür. Mostesquieu'ya göre bu geleneklerin dayandığı olgu coğrafya ve iklimdi. Sözü ettiğimiz gezginden yola çıkan bir grup tarihçi, iktisatçı ve filozofa göre ise bunları belirleyen alan coğrafya değil, tarihti. İnsanlığın gelişimindeki her bir evreyi somut bir varoluş biçimine denk gören ve halklar arasındaki farklılıkların, her bir halkın ilerlemeci bir şemadaki konumunu yansıttığını düşünen David Hume ise bu tabloyu geriye doğru götüren ilk kişiydi.²¹⁵

Condercet “İnsan Zekâsının Gelişimi Üstüne Tarihsel Bir Tablo Taslağı” adlı eserinde insanlığı geçtiği aşamaları şöyle sıralar:

1. İnsanların kabileler halinde bir araya gelmesi
2. Hayvancılıkla geçinen çoban halkların ortaya çıkması
3. Tarımla uğraşan halkların alfabenin bulunuşuna kadar kadarki gelişimi
4. Büyük İskender döneminden bilimlerin farklılaşmasına kadar Yunan'da insan düşüncesinin gelişimi
5. Farklılaşmadan gerileyişine kadar bilimlerin gelişimi
6. Yaklaşık olarak Haçlı Seferleri dönemindeki canlanmaya kadar bilimlerin çöküşü
7. Batı'da ilk canlanışından matbaanın icadına kadar bilimlerin gelişimi
8. Matbaanın icadından felsefe ve bilimlerin otoritenin boyunduruğunu sarstığı döneme kadar
9. Descartes'tan Fransız Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar
10. İnsan düşüncesinin gelecekteki gelişimi²¹⁶

²¹⁴ Fontana, 1995: 148.

²¹⁵ Fontana, 1995: 147.

²¹⁶ Sunar, 2012: 35.

Condorcet bu aşamaları her ne kadar insanlığın ilerlemesinin genel basamakları şeklinde ifade etse de, Condorcet'in buradaki amacı akılcılık ve ilerlemeyi Batı'ya has kılmak ve Yeni Çağ'ın anlamını ifadelendirmektir.

Heredot, Greklerin Perslilere karşı kazandığı savaşı özgür insanların kölelere karşı kazandığı zafer olarak tanımlamıştı. İnsanın geçmişinin özgürlüğün ilerlemesiyle eşitlenmesinin fikri 19. yüzyılda yaygınlaşsa da aslında kökeni Heredot'un yukarıdaki tanımlamasına dayanır. Böylece özgür insan, doğası gereği köle insandan daha üstün bir hale gelmiştir. Farklı bir özgürlük anlayışı ise Aziz Augustinus ile birlikte önem kazanan her bireye kurtuluşu arayabilmesi için özgür irade bahşeden Hıristiyanlığın özgürlük doktrini ortaya çıktı. 17. yüzyılda Descartes ile birlikte modern felsefenin başlaması özellikle astronomi ve matematiksel fiziğin gelişmesi Aziz Augustinus'un inâyetçi tasavvurlarını derinden sarstı. 18 ve 19. yüzyıllarda Avrupa'nın filozofları ve başka alanlardaki aydınları insanlığın seyri konusunda sorunlarla karşılaştılar. Tarih ilerlemeyi doğuruyordu ama nasıl tanımlanabilirdi bu? Bu konuda en önemli adımı Fransız filozoflar atmışlardır, "hem soyut olarak sistematik bilgide, hem de somut olarak pratik becerilerde ete kemiğe bürünen '*aklın ilerlemesi*'nden bir hayli etkilenmişlerdi." Beşeri ilerlemenin koşulunu özgürlüğün gelişmesi olarak gören Hegel, oryantalizmin ilerlemeci fikrine sağlam bir felsefi temel oluşturmuştur.²¹⁷

Dünya tarihini zorunluluğunu tanımamız gereken, özgürlük bilincinde bir ilerleme olarak ifade eden Hegel,²¹⁸ bundan yola çıkarak dünya tarihinde içeriği özgürlük bilinci olan ilkenin basamak gelişimini ele alırken dört tarihsel dönem belirler. Bunlar: 1. Doğulu, 2. Grek, 3. Roma, 4. Hıristiyan-Germenik Çağ. İlkinde tin doğallıkla iç içedir, bu aşamada tin özgür olmayan tikelliktir. Yalnızca bir kişi özgürdür, o da Kral'dır. İkinci ve üçüncü basamakta tin kendi içinden çıkıp özgürlük bilincine varır. Ancak burada da özgürleşme eksiktir ve yalnızca birkaç kişi özgürdür. Son basamakta ise tikel özgürlükten, özgürlüğün saf genelliğine yükselme vardır. Burada insan, insan olarak özgürdür.²¹⁹ Hegel'in ilerlemeci fikrinde son aşama Hıristiyan-Germenik çağdır. Hegel, tarih felsefesinde ilerlemeyi özgürlükle bağdaştırırken, özgür olmayan toplumların birinci basamağına Doğu'yu koyar, bu da Hegel'in felsefesinde ilerlemenin yalnızca Batı'ya ait olduğu düşüncesinden kaynaklanır.

August Comte, insan zihninin teolojik, metafizik ve pozitivist olmak üzere üç aşamadan geçtiğini söyler. Ona göre Rönesans ile birlikte teolojik çağdan metafizik çağa, Fransız Devrimi ile birlikte de pozitivist çağa geçilmiştir. Bu aşamalar Avrupalı insanın ilerleme aşamalarıdır. Avrupalı filozofların geliştirdikleri kuramlarda ve ilerlemeci

²¹⁷ Mcneill, 2015: 10-11.

²¹⁸ Hegel, 1993, 67-68.

²¹⁹ Hegel, 1993: 156.

aşamalarda ya tamamen Batı'nın geçtiği aşamalar vardır ya da Doğu bu aşamaların en alt basamağında yer alır. Bu yüzden özellikle Hegel ile birlikte Batı tarihi, Dünya tarihi olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Hegel ile birlikte Herder de tarih felsefesini Batı'nın üstünlüğü fikri üzerine kurmuştur. Herder'e göre insanlık tarihi bir ilerlemedir, bu ilerleme ise coğrafyalara bağlı olarak değişkenlik gösterir, iklim ve coğrafya sayesinde fiziksel ve zihinsel bazı özellikler kazanan insan, farklı ırklara bölünmüştür. Herder için Avrupa diğer coğrafyalar arasındaki fark şöyledir:

... insan yaşamı yalnız Avrupa'da sahiden tarihseldir; oysa Çin'de ya da Hindistan'da ya da Amerika yerlileri arasında hiçbir gerçek tarihsel ilerleme yoktur, yalnızca durağan bir değişmez uygarlık, ya da tarihsel ilerlemenin özelliği olan sürekli artan gelişme olmadan, eski yaşam biçimlerinin yerini yeni biçimlerin aldığı bir değişmeler dizisi vardır. Bu bakımdan Avrupa, insanın hayvanlar arasında, hayvanların canlı organizmalar arasında, organizmaların yeryüzünde varolanlar arasında ayrıcalıklı olması gibi, insan yaşamının ayrıcalıklı bölgesidir.²²⁰

Herder'in tarih felsefesini bu düşünce üzerine inşa eder, buna göre ilerleme Batılı özneye has bir şey olup, Doğulu öznenin hiçbir zaman elde edemeyeceği bir şeydir. Çünkü Herder'in düşüncesinde ilerleme ırka, başka bir deyişle ırkların doğuştan gelen ruhsal özelliklerine bağlıdır. Herder, bu felsefesiyle tarihsel anlamda ilerlemenin düşünsel alt yapısını oluşturmuş olsa da, Batı'ya miras bıraktığı sadece bu olmamıştır, aynı zamanda ırkçılığın da zeminini hazırlamıştır.

Batı'nın filozofları ilerlemenin hem geçmişte hem de gelecekte Batı'ya ait olduğu üzerine kurumlar geliştirirken, Sanayi Devrimi ile birlikte ilerlemenin ölçütü olarak makinalar kabul edildi. Makine yapamayan halklar ise tarihin dışına itildi, bu makinalar basit makinalar değildi.²²¹ Batı'nın bu kıstas olarak belirlemesinin sebebi Doğu'ya göre Sanayi alanında ilerleme kat etmesinden kaynaklanmaktadır. Hobson'a göre Doğu böylece bir kenara atılır ama bu kenara atılma Batı adına çok anlamlı bir suskunluk oluşturuyor. Hobson'a göre bu suskunluk üç temel şeyi gizliyor: "İlki Doğu yaklaşık 500 yılından bu yana kendi ekonomik gelişimine etkin bir şekilde öncülük ediyor. İkincisi Doğu 500 yılından bu yana etkin bir şekilde küresel bir ekonomi oluşturuyor. Üçüncüsü ve hepsinden önemlisi Doğu gelişmiş "kaynakları" (teknoloji, kurumlar ve düşünceler gibi) Avrupa'ya götürüp öncülük ederek, Batı'nın yükselmesine etkin bir katkıda bulunuyor."²²² Batı kendi ilerlemesini icat ederken diğer toplumların ilerlemelerini göz ardı eder. Bu yüzden Doğu'nun tarih boyunca ilerlemiş

²²⁰ Collingwood, 2013: 133.

²²¹ Fontana, 1995: 151-152.

²²² Hobson, 2008: 21.

olması önemli değildir, önemli olan Batı'nın ilerleme adına kıstas olarak belirlediği makine yapabilme gücüdür.

Batı ilerleme adına sadece diğer toplumlara değil, kendi içindeki birçok kuruma da zarar vermiştir. Bu yüzden Corm, Batı'yı yakma tutkunu olarak ele alır. Öyle ki Batı Corm'u haklı çıkaracak olaylar silsilesi yaşamıştır.

Avrupa Rönesans'ından sonra kendi topraklarını, eski düzenin kurumlarını, devrim öncesi kurumları ateşe verdi ve bu ateşi dünyanın dört bir yanına yaydı. Teknik ilerlemeler, fikirlerin hiç durmadan kaynaşması, askeri şiddet silahlarıydı. Ayrıca itfayecidir de, zira kendi yaktığı ateşi söndürebilecek tüm araçlara sahip olan bir tek odur.²²³

Batı, sadece kendi dışındaki olaylarla ilgilenmemiştir, kendi içinde de ilerlemeyi engelleyecek her şeye karşı durmuştur. Bu sadece siyasal ya da felsefi anlamda geçerli değildir, aynı zamanda dinsel anlamda da geçerlidir, öyle ki Hıristiyanlık onlarca kez reform geçirmiştir, çünkü bu Batı'nın ilerlemesi adına bir harekettir.

İlerleme fikri Batı'nın Doğu'dan sadece tarihsel anlamda ileride olduğuyla ilgili değildir. Batı ilerlemeci anlayışı felsefi, zihinsel ve zamansal anlamda da Doğu'dan ileride olduğu düşüncesidir. Batı, çizgisel zaman anlayışında kendisini en uç noktaya koyarak Doğu'nun geride olduğunu ve hiçbir zaman Batı'nın vardığı noktaya ulaşip Batı'yla aynı yerde yer almayacağı üzerine kuruludur. Dolayısıyla Batı'nın ilerlemeci zaman anlayışı aynı zamanda ilerlemeci tarih anlayışını da doğurmuştur.

3.5.1. Oryantalizm ve Zaman

İlerleme fikrini zaman ile bağdaştıran oryantalizm, Batı'nın zaman anlayışı ile Doğu'nun zaman anlayışını bu fikir üzerinden ele almıştır. Oryantalist düşünceye göre dinamik olan Batı'nın zaman görüşü Antik Çağ'dan beri çizgiseldir. Bu çizgisel zaman Batı'nın ilerlemeci düşüncesiyle paraleldir, Batı sürekli dinamik ve ilerlemecidir. Louis Massignon'a göre Doğu'nun bir zaman anlayışı vardır, bu zaman geri dönüşlü ve kesintili bir zamandır. Massignon'a göre bunun sebebi, Doğular için ilerleme fikrinin bir şey ifade etmemesidir. Oryantalizme göre statik ve ilerlemeyi reddeden bir Doğu'nun zaman anlayışı da kesintili ve durağan olur.²²⁴

Avrupa'nın çizgisel zaman anlayışıyla kendisine epistemolojik bir kaynak yaratmıştır, bu zaman anlayışıyla birlikte Batı, bütün bilgileri elinde tutan bir zaman makinasına dönüşmüştür. Davutoğlu, Batı'nın bu zaman anlayışıyla tarihin sonunda olan medeniyetin

²²³ Corm, 2003: 156.

²²⁴ Yavuz, 2000: 61-62.

geriye dönüp diğer medeniyetlerin zaman anlayışını ve zaman idrakini değiştirebileceğini ifade edip, özellikle Galtung'un “Batı'nın zaman idrakinde, sonda olan ve hâkim Batı, bütün zamanı geçmişe ve geleceğe dönük olarak belirleme kudretine sahiptir.” Sözüyle vurgulanmak istenenin tarihin sonu kavramı olduğu düşüncesindedir.²²⁵ Bu anlayışa göre Batı tarihin sonundadır ve zamanı değiştirme potansiyeline sahip tek medeniyet konumundadır.

Avrupa'nın zamanla ilişkili olup sürekli dinamik olduğu, Doğu'nun ise mekânla ilişkili olup statik olduğu görüşünün felsefi derinliği Lütfi Sunar şöyle ele alır:

Marx, Batı'ya ait üretim biçimlerini zamanla ilişkili (antik, modern gibi) Doğu'ya ait biçimini ise mekânla ilgili kavramlarla (Asyatik, Oryantal) isimlendirmektedir. Böylece Batılı kapitalizm öncesi üretim biçimlerini kapitalizme giden dinamik bir sürecin ilk halkaları olarak kurulmakta, atipik ve anormal olarak kurgulanmaktadır. Weber'de çoğu yerde Doğu'dan bahsederken ülke isimlerini zikretmekte fakat eğer Batı'dan bahsediyorsa sadece ortaçağ, antikite gibi zaman isimlerini zikretmektedir. Böylece iki düşünür de Hegel'in dile getirdiği ve modern Avrupa düşüncesinde yaygın bir biçimde kabul gören Doğu'nun zamana değil mekâna ait olduğu düşüncesi çerçevesinde Avrupa'ya zamansal bir dinamizm, Doğu'ya ise mekânsal bir durağanlık atfedilmektedir.²²⁶

Batı'nın dinamik, Doğu'nun statik olduğu bu oryantalist görüş, Batı'ya Doğu üzerinde söz sahibi olma hakkı tanımıştır. Batı ilerlemeciliğiyle Doğu'ya yol gösterecek bir konumda gösterilmiştir, bu yüzden Batı'nın yolu Doğu tarafından takip edilmelidir düşüncesi doğmuştur.

3.5.2. Tarih Felsefesi Bağlamında Oryantalizm ve Tarih

Tarih, Descartes'in savunduğu gibi bir bilgi dalı mıdır? Ya da Vico'nun düşüncesi gibi bir bilimse eğer, bu bilim dalının konusu nedir? Vico, açıkça insanın dil, hukuk ve geleneklerini tarihin konusu yapmıştı. Yani tarihin öznesi Vico'ya göre insandır. Oryantalist tarih anlayışı da böyle midir? Bilimsel bir çerçevede insanlık tarihini olduğu gibi mi yazar? 16. yüzyılda Francis Bacon doğa bilimcinin Doğa'yı sorguya çekmesi gerektiğini söylüyordu, aynı şey tarihçi içinde geçerli, tarihi sorguya çekmesi gerekir. Tarih felsefi fikrini derinleştiren ve ona anlam yükleyen Collingwood'a göre, bu kavram daha önce Voltaire ve Hegel tarafından da ortaya atılmıştır. Voltaire, tarih felsefesine eleştirel ve bilimsel tarihten uzak bir anlam atfederken, Hegel, evrensel bir tarih anlamında kullandı, 19. yüzyılda pozitivistler ise olayların akışını yöneten genel yasaların keşfi olarak gördüler. Collingwood'a göre bu düşüncelerin hiçbiri filozofun tarihe yaklaşması gerektiği gibi yaklaşmamışlardır.

²²⁵ Davutoğlu, 2002: 48.

²²⁶ Sunar, 2012: 235.

Filozofa düşen görev, tarihte yaşanmış olayların nerede ya da ne zaman yaşandığını bilmek değildir, tarihinin bu olayları bilmesini olanaklı kılanın ne olduğunu sormaktır. Felsefe tarihten bağımsız değildir, aynı zamanda tarih de felsefeden bağımsız olamaz. Orta Çağ'da dinlerin etkili olmasından dolayı, felsefenin sorunları ve soruları da teolojiktir. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar felsefe doğa bilimlerinin temelini atmakla ilgilendi bu da bu yüzyıllarda doğa bilimlerinin düşüncenin sorunu haline gelmesinden kaynaklanıyordu.²²⁷ Tarih, ancak felsefi eleştirel bir gözle anlaşılabilir.

Oryantalizm, Doğu ve Batı tarihini ele alırken, Doğu'nun tarihini Batı tarihi içerisinde bir aşama olarak görmüştür. Modern tarih ile birlikte de Doğu tarihin dışına itilmiştir. Çünkü Doğu, Batı'nın geçtiği tarihi evreleri geçememiştir. Tarih, öznenin tarihidir ve oryantalist terminolojide bu özne Batılı öznedir, tarihin nesnesi ise insan eylemleridir ama oryantalistlere göre bu eylemler de Batılı öznenin eylemleridir. Yunan ve Roma tarih tasarımları döngüsel iken, Vico için tarih hiçbir zaman kendini yinelemez²²⁸ Vico her ne kadar tarihi bir bilim alanı olarak görüp objektif bir yaklaşım sergilemişse de tarihin bir ilerleme olduğu fikri oryantalizmin ilerlemeci tarih anlayışına hizmet etmiştir. McNeill'e göre Avrupa'da modern tarih Alman, Fransız, İtalyan ve diğer bazı ulusal tarihlerin incelenmesi anlamına geliyordu. Diğer milletler bu hikâyede yalnızca ötekiler olarak resmediliyor. Diğer halklar, bu Ulus'a tehdit oluşturan, onu sömürmeye kalkışan, ona saldıran ve baskı yapan yabancılar olarak ele alınır. Batı böylece kendisi dışında kalan Dünya'yı modern tarihin dışına itmiştir.²²⁹ Oryantalizmin tarih anlayışına göre modern toplumun doğuşundan Avrupa tek başına sorumludur. Diğer milletlere bu konuda bir görev düşmemiştir. Bu görüşe şiddetle karşı çıkan Goody'ye göre hiçbir toplum, modern toplumun doğuşundan tek başına sorumlu değildir. Batı'nın kendisine has kıldığı tarihi aşamaları eleştiren Goody, bu aşamaların doğuşunun tek bir yerden başlamadığını, özellikle kapitalizmin Rönesans'tan önce Batı Avrupa'nın sınırlarının dışında oluştuğunu ifade eder. Goody, Avrupa'nın her şeyde kendisini ön plana koymasına karşıdır. Ona göre bir toplum her konuda öncü olamaz. Bunu bir sarkaç olarak düşünen Goody'ye göre bu sarkaç sallanıyor.²³⁰ Avrupa toplumu tek başına ne tarihi başlatan ne devam ettiren ne de sonunda yer alan bir toplum olamaz. İslâm dünyasında Taberi ve İbn Haldun tarihin amacını insan toplumunu ve dünya uygarlığını incelemek olarak belirlerken Batılı filozoflar Doğu'yu insanlık tarihinin dışında bırakıyordu ve Batı'nın tarihini evrensel bir tarih olarak ele alıyorlardı.

²²⁷ Collingwood, 2013: 33-38.

²²⁸ Collingwood, 2013: 107-108.

²²⁹ McNeill, 2015: 14-15.

²³⁰ Goody, 2002: 56.

Doğu'nun özellikle Antikçağ'dan mahrum bırakılmak istenmesi Batı'nın en büyük hayali olmuştur. Bu yüzden tarihin en önemli olayları Batı tarafından mümkün olduğunca Batı'ya aitmiş ve Batı'da gerçekleşmiş gibi gösterilmiştir. Bu yüzden Antikçağ'ın Doğu'ya da ait olması Batı'nın bu konudaki temel düşüncelerini bozmuştur ama Batı, Doğu'yu sistematik bir şekilde Antikçağ'dan mahrum bırakma felsefesini gerçekleştirmeyi başarmıştır. Kendisini çizgisel zaman tasarımında tarihin sonunda gösteren Batı, zihinsel anlamda bütün tarihi değiştirme hakkını kendinde bulmuştur. Hentsch, Batı'nın Doğu'yu Antikçağ'dan mahrum bırakma felsefesini, bir nevi tarihten koparma düşüncesini şöyle açıklıyor:

Artık Avrupa kendini dünyanın merkezinde görüyor ve –zihinsel düzeyde de olsa- kendisini kuşatan bu dünya avucunun içinde. Bu düzenli tasarımda Doğu'nun yeri ikincilik, geçmişte kalmışlık. Gene de Antikçağ'la hiçbir bağlantısı kalmamış bir geçmiş; Antikçağ Doğulu halkların elinden alınmış; Antikçağ artık Batı'ya ait. Çünkü klasik dönem Avrupası sadece uzamı değil tarihi de kendi etrafında bir sıraya koyuyor.²³¹

Bu anlayış Doğu'nun Batı'yla olan ortak kökenini yok etme girişimi ile geçirilecek bir anlayış değildir, Doğu hem tarihsel anlamda hem de felsefi anlamda Antikçağ'dan koparılmıştır. Doğu artık ezeldir, böylelikle Batı'da zihinsel anlamda Doğulu kökenlerinden kurtulmuştur.

Bir toplumun tarihin içinde olup olmadığını belirleyen kıstas, Avrupa'nın geçtiği aşamalardan geçip geçmediğidir. Avrupa'nın aşamalarını geçmeyen toplum gelişim evresini tamamlamış ve tarihe girmiş bir toplum değildir. Bu aşamalar zorunlu olarak geçilmesi gereken aşamalardır. August Comte, bu aşamaları zorunlu kılan ilk filozoftur. Kurduğu pozitivist ise tamamen Avrupa merkezidir. Teolojik, Metafizik ve Pozitivist aşamaları geçmeyen bir toplum modern bir toplum değildir. Tarihi aşamaların en önemlisini ise Karl Marx gerçekleştirmiştir. Marx'a göre bir toplumun izlemesi gereken tarihi aşamalar: İlkel Toplum – Feodal Toplum – Kapitalist Toplum – Sosyalist Toplum ve nihayetinde Komünist Toplum. Bu gelişim aşamalarında olmayan bir toplum tarihin dışındadır. Marx, özellikle Asya'nın birtakım nedenlerden dolayı bu aşamalara geçmediğini, Avrupa'nın geçtiği bu aşamaları esas alarak Asya'yı şemanın dışında bırakmıştı, böylelikle Asya'yı tarihin dışına itmişti.²³² Marx'ın Doğu toplumlarına bu bakışını eleştiren Kızılçelik'e göre Marx'ın Doğu toplumlarına ilgi göstermesinin sebebi, onları açıklama kaygısından öte, onların Batı toplumlarının tarihsel gelişim sürecine uymaması nedeniyledir. Marx'ın tasası Batı'nın soy

²³¹ Hentsch, 2008: 148.

²³² Goody, 2002: 14.

kütüğünü açıklamaktır.²³³ Doğu tarihi, Batı tarihi içinde eritmeye çalışılmıştır, bu yüzden Doğu'nun sömürülmesinde Marx'ın düşünce sistemine göre herhangi bir sorun yoktur. Batı, Doğu'nun tarihini kendi kavramları çerçevesinde yorumluyor ve onlara bir tarih lâyük görüyordu. Fakat bu tarih Fontana'ya göre Batı'nın diğer toplumların sorunlarına çözüm bulmasını zorlaştırmak için, Avrupalı olmayan halklardan çaldığı bir tarihti.

19. yüzyılla birlikte romantizmin akımının büyük bir yankı uyandırması özellikle Friedrich Schlegel'in "En üstün romantizmi Doğu'da aramalıyız" sözü Doğu araştırmalara yeni bir boyut kazandırmış ve bu araştırmalar daha değerli bir hal almıştır. Herder, Schopenhauer, Friedrich Schlegel gibi önemli isimlerin başını çektiği bu romantik akımın düşünce çizgisi Hindistan'dan Çin'e kadar uzanmıştır. Bunun sebebi Batı'da yaşanan çöküşe bir kaynak bulmaktı, bu çöküş tamamen ruhsal anlamda bir çöküştür. Bu yüzden Batılı aydınlar kendi düşünce dünyalarında Batı'nın doyurmadığı ruhlarını doyurmak için Hindistan ve Çin'e başvuruyorlardı. Fakat Doğu hakkında bilgiler derinleştikçe, Batı dünyası Romantikleri Yahudi-Hıristiyan dünyasından kopmak yerine Doğu'dan kopmayı tercih ettiler ve Doğu'yu Hegel nitelendirdiği gibi insanlığın çocukluk çağı olarak ele aldılar. Hindistan'ı kendi dünyalarıyla birleştiremeyen Batılılar, onların Batı tarihi dışında bir tarihi olmadığını onlara göstermek amacıyla, Hindistan'ı Yunanlılarla başlayan gerçek tarihin öncesine eklerler. Bundan sonra Doğu, Batı'nın tarihinin içinde bir tarihe sahiptir, kendi söyleyecek bir sözü yoktur. Doğu'yu bu şekilde Batı tarihinin içine eklemeyen sürecin en önemli düşünürü ise Hegel olmuştur.²³⁴

Batı, tarihi kendi üzerinden şekillendirmeye çalıştıkça bütün dünya tarihini yok sayma girişiminde bulunmuştur. Batı'nın tarihi kendi üzerinden şekillendirmeye kalkması 1900'lerde hız kazanmıştır ve sanki bütün medeniyetin Batı üzerinden akmış olduğu imajı yaratılmıştır. Fransız tarihçi Jacques Pirenne'nin 'The Times History' eserini ele alan Davutoğlu, bu eseri şöyle değerlendiriyor:

"İlk çağlara gidiyor ve diyor ki: Fenikeliler Akdeniz'e açılıp Batı'yı keşfettiler. Batı dediği şey de o zamanın Fransız sahilleri. Halbuki o zaman medeniyet Fenike'dir ve o çağda Fransa'da bir şey olmadığı gibi Batı-Doğu diye bir ayrım da yoktur. Yine aynı kitapta diyor ki: Kartacalılarla İranlılar bir işbirliği yaptı ve Doğu Bloku'nu oluşturdu; Sicilyalılar da Atinalılarla işbirliği yaptı bu da Batı Bloku'nu oluşturdu. Bugün oluşmuş imajları tarihe doğru geriye aktarıyorsunuz ve derinliğe bir tarih oluşturuyorsunuz. Bu tarih Batı'ya akan bir tarih

²³³ Kızılcılık, 2005: 151.

²³⁴ Bulut, 2002: 28.

oluyor ve sizin için ontolojik bir anlamlılık dünyası oluşturuyor. Diğer her şey tarihten kopmaya başlıyor.”²³⁵

Hegel’in Doğu tarihini Batı tarihine ekleme girişiminin bu dönemde hız kazandığını görürüz, Hegel’in dünya tarihini özgür bireylerin tarihi olarak görmesi ve Doğu’yu özgür olmayan ve dolayısıyla evrensel bir tarihe de sahip olmayan bir geçmiş olarak ifade etmesi,²³⁶ Doğu’nun ne kendine özgü bir tarihe ne de evrensel bir tarihe sahip olmadığını düşüncesidir. Doğu’ya ait bir medeniyet, bir düşünce, bir tarih bırakmayan bu Batı düşünce biçimi Doğu’yu ontolojik ve epistemolojik olarak yok sayma noktasındadır.

²³⁵ Davutoğlu, 2002: 47.

²³⁶ Hegel, 2006: 83-84.

SONUÇ

Tezin amacı doğrultusunda birinci bölümde oryantalizmin tarihsel ve felsefi kökeni üzerinde durulmuş, bu kökenlerin meydana getirdiği söylemler ve felsefi fikirler ele alınmıştır, ikinci bölümde oryantalizmin dayandığı Doğu ve Batı karşıtlığının entelektüel kökenleri ele alınmış ve bu karşıtlığın felsefi temellerinin de bir sonucu olarak oluşan Avrupa fikrinin oluşumu detaylandırılmış, son bölümde ise Avrupa'nın oluşumuyla birlikte oluşan söylemler ve Batı'nın kendi dışındaki toplumlara yüklediği sıfatların felsefi bir analizi yapılmıştır.

Özet olarak birinci bölümde oryantalizmin oluşum sürecindeki tarihsel ve felsefi kökenlerinin ne olduğuna ilişkin yapılan araştırmada, oryantalizmin başlangıcı için kesin bir tarih vermenin olanaksızlığını göstermiştir. Antik Yunan siyaset felsefesi oryantalizmin entelektüel kökenleri hakkında felsefi analizler sunar. Yunanlıların, Yunan kanından ve kültüründen olmayanları yabancı, barbar ve despot olarak nitelendirmeleri, oryantalizmin başlangıcı için ilk kıvılcımı oluşturur. Bu politik, coğrafi ve felsefi düşüncenin bir sonucuydu, genel olarak bu yabancıların barbarlığı ve despotluğu Yunanlılara göre iklimden kaynaklıydı. Buna göre oryantalizmin felsefi kökeninin Yunan felsefesinde belli söylemlerle temellenmesi ama bu söylemlerin Doğu-Batı karşıtlığına dayanmaması beraberinde ilk Doğu-Batı karşıtlığının tarihsel, coğrafi, felsefi ve kültürel kökeni sorununu yaratmıştır. İkinci bölümde bu doğrultuda Doğu-Batı karşıtlığının dayandığı kökenler ortaya konulmuştur. Oryantalizmin oluşum sürecinin en önemli konusu olan Doğu-Batı karşıtlığının sadece tarihsel ve coğrafi değil, aynı zamanda kültürel ve felsefi olduğu da savunulmaktadır. Üçüncü bölümde ise Doğu-Batı karşıtlığının meydana getirdiği Avrupa'nın Doğu'yu ötekileştirerek, kendi evrensel değerlerini tüm dünyanın evrensel değerleri şeklinde sunması üzerinde durulmuştur. Doğu'nun bu şekilde tarihin dışına itilmesi ise tarih felsefesi bağlamında değerlendirilmiştir.

Özet olarak ilk Doğu ve Batı ayırımının Yunanlılara dayandırılması temelsiz bir iddiadır. Yunanlılar Doğu ve Batı ayırımından habersiz daha çok etnosentrizme dayalı bir sistem benimsemişlerdir. Bu etnosentrizm düşüncesini Platon ve Aristoteles gibi Yunan filozoflarında da görüyoruz. Buna göre Yunanlıların kendi kültürlerini diğer bütün kültürlerden üstün görmesi ise Yunan özgürlüğüne ve demokrasisine bağlanmıştır. Bu bizim için oryantalizm kültürel ve felsefi kökenidir. Tarihsel kökeni ise Yunanlıların Perslerle yaptığı savaşta, Doğu'dan gelen bu insanları barbar ve despot olarak nitelendirmelerine dayanıyor. Ortaçağ'da dinlerin ortaya çıkması ise Doğu-Batı arasındaki karşıtlığın derinleşmesine yol açmıştır. Bu dönemde -her ne kadar ikisi de Doğu kökenli olsa da-

Batı'nın Hıristiyanlığı, Doğu'nun ise İslâm'ı benimsemesi bu karşıtlığı dinsel bir karşıtlığa da dönüştürmüştür.

Batılı aklın üstünlüğü, Doğu'nun despotluğu ve statikliği ve hükümran Batılı özne gibi felsefi söylemler üzerinden, Doğu'nun zamansal olarak durağanlığı ve tarihin dışında yer aldığı tarih felsefesi düşünceleri geliştirilmiştir. Doğu ve Doğulu hiçbir şeye karışmayan pasif ve bir düşünceye sahip olmayan, bireysellikten uzak nesnedir. Doğu ve Doğulu nesne nihai noktada felsefi olarak kendisine yabancılaştırılmıştır. Varlıklara temel teşkil eden, yabancılaştırılmaz bir varlığın özü zaruridir. Yabancılaşan bir öz tarihten koparılmıştır. Böylece bir tipolojiye ulaşan oryantalistler için artık standart birey denildiğinde Antik dönemden günümüze Batı bireyi anlaşılacaktır. Bu şekilde kendisine yabancılaştırılan, epistemolojik ve ontolojik olarak yok sayılan Doğulu insanın felsefi olarak hiçbir değeri kalmayacaktır. Oryantalizmin Doğulu özneyi tarihten koparmış ve çizgisel bir zaman anlayışında ona çizginin en solunda, Batı'dan geride bir yer vermiştir. Batı'nın bu düşünceler doğrultusunda Doğu'yu yetersiz ve geri olarak görmesi ona Dünya'nın uygarlık ve medeniyet meşalesini elinde bulundurma hakkı tanımıştır. Batı bu hakkı elinde tutmak için felsefi kurumlara Doğu'nun tarihin dışında olduğunu ileri sürmüş ve onu yönetilmeye muhtaç göstermiştir. Marx, Hegel ve Weber gibi filozoflar Batı'yı tarihsel bütün aşamaları yaşayan ve özgür bireyler olarak ele alırken, Doğu'yu ise özgür olmayan ve despot biri tarafından yönetilen, tarihsel evreler dışında olarak ele almışlardır. Avrupa'nın evrensellik iddiaları da bu noktada doğmuştur. Batı'nın diğer toplumlara medeniyet ve uygarlık götürme fikrinin felsefi temelleri Aydınlanma ile birlikte Doğulu aklın yetersizliği düşüncesinden doğar.

Oryantalizmin tarih boyunca Doğu'ya karşı Batı'nın üstünlüğünü savunması, bu üstünlüğü felsefi bir temele oturtma ihtiyacını doğurmuştur. Rönesans ve Reform süzgecinden de geçen oryantalizm, özellikle Aydınlanma ile Doğulu aklın yetersizliği üzerinde durmuştur. Bu dönemde felsefi kuramlar, Doğulu aklın yetersizliğinin üzerinde olurken Doğulu öznenin de nesne konumuna indirgenmesi kaçınılmaz olmuştur. Oryantalizm bunu yaparken bir düşünce kırımına da yol açmıştır. Doğu'nun sadece tarihi değil, felsefesi, kültürü, var olmuş ve var olacak bütün düşünceleri ya Batı'nın düşünceleri içinde eritilecektir ya da yok sayılacaktır.

KAYNAKÇA

- Aldümelik, E. (2007), “Krizdeki Oryantalizm”. A. Yıldız (Ed.). *Oryantalizm Tartışma Metinleri*. Doğu Batı Yayınları, Ankara, 39-77.
- Amin, S. (2007). *Avrupa Merkezilik*. (Çev. M. Sert), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul.
- Aster, V. E. (1999). *İlkçağ Ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*. (Çev. V. Okur), İm Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles, (1993). *Politika*. (Çev. M. Tunçay), Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Ayçiçek, İ. M. (1996). *Felsefe ve Bilimde Irkçı Düşünce*. Pencere Yayınları, İstanbul.
- Bernasconi, R. ve Direk, Z. (hızl.). (2015). *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Bulut, Y. (2002). “Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine”. *Marife Bilimsel Birikim Dergisi*, 2(3): 13-38.
- Bulut, Y. (2016). *Oryantalizmin Kısa Tarihi*. Küre Yayınları, İstanbul.
- Bisaha, N. (2012). *Doğu ile Batının Yaratılışı*. (Çev. M. D. Gökdoğan), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Boer, D. (2004). *İslâm'da Felsefe Tarihi*. (Çev. Y. Kutluay, İstanbul) AnkaYayınları, İstanbul.
- Collingwood, R. G. (2013). *Tarih Tasarımı*. (Çev. K. Dinçer), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Corm, G. (2003). *Doğu-Batı Hayali Kırılma*. (Çev. A. N. Bingöl), İthaki Yay. İstanbul.
- Davutoğlu, A. (2002). “Batıdaki İslam Çalışmaları Üzerine”. *Marife Bilimsel Birikim Dergisi*, 2(3): 39-52.
- Delanty, G. (2005). *Avrupa'nın İcadı*. (Çev. H. İnanç), Adres Yayınları, Ankara.
- Delmas, C. (1973). *Avrupa Uygarlık Tarihi*. (Çev. N. Önel), Varlık Yayınları, İstanbul.
- Doru, N. (2007). *Süryaniler*. Dipnot Kitapevi, Ankara.
- Fahri, M. (2014). *İslâm Felsefesi Kelâmı ve Tasavvufuna Giriş*. (Çev. Ş. Filiz) İnsan Yayınları, İstanbul.
- Fanon, F. (2017). *Yeryüzünün Lanetlileri*. (Çev. Ş. Süer), Versus Kitap, İstanbul.
- Filiz, Ş. (2010). *İlk İslâm Hümanistleri: İhvan-ı Safa Topluluğu Ve İnsan Felsefesi*. Bilim Kitapevi, Ankara.
- Fontana, J. (1995). *Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması*. (Çev. N. Elhüseyni), Afa Yayıncılık, İstanbul.
- Goichon, A. M. (1993). *İbn Sinâ Felsefesi Ve Ortaçağ Avrupasındaki Etkileri*. (Çev. İ. Yakıt), Ötüken Yayınları, İstanbul.

- Goody, J. (2002). *Batıdaki Doğu*. (Çev. B. M. Angılı, İ. M. Bezzin), Dost Yayınları, Ankara.
- Gökberk, M. (2016). *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Göknel, E. (2015). *Öteki'den Düşman'a*. Kanep Yayınları, İstanbul.
- Günaltay, M. Ş. (2001). *Antik Felsefenin İslâm Dünyasına Girişi*. Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Halliday, F. (2007). "Oryantalizm ve Eleştirmenleri". A. Yıldız (Ed.). *Oryantalizm Tartışma Metinleri*. Doğu Batı Yayınları, Ankara, 78-106.
- Hammond, R. (2001). *Farabi Felsefesi Ve Ortaçağ Düşüncesine Etkisi*. (Çev. U. Nutku ve G. Küken), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Hegel, (1993). *Tarihte Akıl*. (Çev. O. Sözer), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Hegel, (2006). *Tarih Felsefesi*. (Çev. A. Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul.
- Hobson, J. M. (2008). *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. (Çev. E. Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hume, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. (Çev. Ergün Baylan), BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Hentsch, T. (2008). *Hayali Doğu*. (Çev. Ay. Bora), Metis Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, H. B. ve Keyman, E. F. (1998). "Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite". *Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 1(2): 65-77.
- Kelley, R. D. G. ve Ayas, G. (ed.). (2015), "Anti-Sömürgeciliğin Poetikası". *Barbar Batı*. Doğu Kitapevi, İstanbul.
- Kılıç, C. (2015). *İslâm Felsefesi Tarihi*. Nobel Yayınları, Ankara.
- Kılıçbay, M. A. (1999). "Fakir Akrabanın Talihi". *Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 1(2): 49-56.
- Kızılçelik, S. (2005). *Batı Bataklığı*. Anı Yayınları. Ankara.
- Kösemihal, N. Ş. (1982). *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitapevi, Ankara.
- Kula, O. (2018). *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Lamb, H. (2012). *Haçlı Seferleri*. (Çev. F. Dikmen), Tutku Yayınları, Ankara.
- Lewis, B. (2007). "Oryantalizm Sorunu". (Çev. F. B. Aydar), A. Yıldız (Ed.). *Oryantalizm Tartışma Metinleri*. Doğu Batı Yayınları, Ankara, 217-245.
- Machiavelli, N. (2011). *Hükümdar*. MY Kitap, Konya.
- Mahçupyan, E. (1998). "Doğu ve Batı: Bir Zihniyet Gerilimi". *Marife Bilimsel Birikim Dergisi*, 2(3): 39-48.
- Marx, K. (2016). *Kapitalizm Öncesi Üretim Biçimleri*. (Çev. A. Karaduman), Altıkırkbeş Yayın, İstanbul.

- Metin, A. (2003). *Oksidentalizm*. Açılım Kitap, İstanbul.
- Mora, N. (2008). “Kendi-Öteki Etkileşimi ve Etnomerkezcilik”. *Selçuk İletişim Dergisi*, 5(2): 206-218.
- Mcneill, (2015). *Avrupa Tarihinin Oluşumu*. (Çev. Y. Kaplan), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Montesquieu, (1998). *Kanunların Ruhu Üzerine*. (Çev. F. Baldaş), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Morin, E. (1988). *Avrupa'yı Düşünmek*. (Çev. Ş. Tekeli), Afa Yayıncılık, İstanbul.
- Platon ve Özcan, M. C. (hızl.). (2008). *Devlet*. Kitap Zamanı, İstanbul.
- Renan, E. (2015). *Dilin Kökeni Üzerine*. (Çev. A. Altınörs), Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul.
- Renan, E. (2016). *Ulus Nedir?*. (Çev. G. Yavaş), Pinhan Yayınları, İstanbul.
- Rodinson, M. (2002). “Oryantalizmin Doğuşu”. (Çev. A. T. Yüksel), *Marife Bilimsel Birikim Dergisi*, 2(3): 171-188.
- Russ, J. (2012). *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*. (Çev. Ö. Doğan), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Said, E. (1998). *Oryantalizm*. (Çev. N. Üzel), İrfan Yayıncılık, İstanbul.
- Sezer, B. (1999). “Doğu-Batı Ayırımı”. *Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 1(2): 31-38.
- Schnopper, D. (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*. (Çev. A. Sönmezsoy), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sibai, M. (1993). *Oryantalizm ve Oryantalistler*. (Çev. Mücteba UĞUR), Beyan Yayınları, İstanbul.
- Sunar, L. (2012). *Marx ve Weber'de Doğu Toplumlari*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Taş, M. (1999). *Avrupa'da Irkçılık*. İmge Kitapevi, Ankara.
- Turner, B. S. (2003). *Oryantalizm. Postmodernizm ve Globalizm*. (Çev. İ. Kapaklıkaya), Anka Yayınları, İstanbul.
- Yakıt, İ. ve Durak, N. (2002). *İslâm'da Bilim Tarihi*. Tuğra Matbaası, Isparta.
- Yavuz, H. (2000). *Modernleşme, Oryantalizm ve İslâm*. Büke Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, Ş. (2006). “Takdirden Tahayyüle: Dinin Kadastrolaşması ve Varlığın Ötekileştirilmesi Bağlamında Oksidentalizmi Yeniden Düşünmek” *Marife Bilimsel Birikim Dergisi*, 6(3): 107-122.
- Yıldırım, H. (2012). *Sömürgeci Batı'nın Barbarlık Tarihi*. Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım S. (2012). *Oryantalistlerin Yanılgıları*. Işık Akademi Yayınları, İstanbul.
- Zakzük, M. H. (1993). *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*. (Çev. A. Hatip), Işık Yayınları, İzmir.

- Wallerstein, I. (2010). *Gücün Retoriği Avrupa Evrenselciliği*. (Çev. A.U. Kılıç), Bgst Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu*. (Çev. Z. Aruoba), Hil Yayınları, İstanbul.
- Şahin, F., “Hegemonya ve Avrupa Merkeziliği; Eleştirel Birkaç Kuramsal Not” <http://www.mardintime.com/hegemonya-ve-avrupa-merkezciligi-elestirel-bir-kac-kuramsal-not-makale,58.html> (erişim tarihi:05.05.2018).

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Ömer AKSOY
Doğum Yeri - Tarihi	Batman – 08.06.1992
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Batman İ.M.K.B LİSESİ
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi / Edebiyat Fakültesi / Felsefe Bölümü
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	Antalya Hüsniye Özdilek Anadolu ve Teknik Meslek Lisesi
Çalıştığı Kurumlar	Batman İl Kültür ve Turizm Merkezi
E-Posta	omerr1907omer@gmail.com